

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TURISTÅRBOGEN 1968

Ods herred

TURISTÅRBOGEN 1968

- Rejsen til Ods herred *side 3*
af auditør, cand. jur. Torben Topsøe-Jensen
- Landskabernes tilblivelse 9
af professor, dr. phil. Axel Schou
- Ods herred i oldtiden 17
af afdelingsingeniør Søren Gregersen
- Ods herreds historie 24
af rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt
- Bondegård og byggeskik 35
af museumsinspektør Bjarne Stoklund
- Landsbyliv i 1800-årene 43
af arkivar Iørn Piø
- Sproget i Ods herred 51
af ordbogsredaktør Christian Lisse
- Kunst og litteratur i Ods herred 57
af redaktør, cand. jur. Tage Christiansen
- Ods herred i 1700-årene 67
af Johan Hvidtfeldt
- Ods herred omkring 1900 og i dag 73
af Tage Christiansen
- Nykøbing 79
af Johan Hvidtfeldt
- Sjællands Odde 88
af Torben Topsøe-Jensen
- Ture i Ods herred 96
af Tage Christiansen
- Lammefjorden – Høve – Dragsholm – Fårevejle 96
- Rørvig sogn 114
- Isefjordlandet 121
- Højby sogn 130
- Stedregister 149

Denne bog er sat med 10 punkt Linotype Baskerville
og trykt i A. Rasmussens Bogtrykkeri, Ringkjøbing

Klicheerne fra Hammerschmidt's Klichefabriker

Typografien ved Erik Ellegaard Frederiksen 1DD

Omslaget: Udsigt fra genforeningsstenen på Esterhøj

Oversigtskort og kortudsnit fra Geodætisk Institut

Redaktion ved Johan Hvidtfeldt

Udgivet af

Samvirkende Danske Turistforeninger

Rejsen til Ods herred

Af TORBEN TOPSØE-JENSEN

På kort over Nordvestsjælland, fra tiden før Lammefjorden blev inddæmmet, ses Ods herred næsten som en ø. Kattegat kommer ind fra nord, ude i vest breder Sejerøbugten sig, og mod øst trænger Isefjorden ind i landet og borer sig i talrige fjorde, vige og vejler stadig dybere ind. Men den smalle tange i syd har et solidt greb i hele Ods herred, den fastholder det til det øvrige Sjælland. De gamle kort lader os ane, at det ikke var så ligetil at komme til Ods herred.

Vejen over Draget

Kom man kørende, var der kun én vej at tage: vejen op igennem tangen, Draget, som den hed. Det var en besværlig vej. Draget domineres helt af mægtige bakkedrag – fra Vejrhøj i syd til Veddinge Bakker i nord. Vejen undgik bakkerne og trak ned mod Lammefjordens fugtige bredder og hen over engene, vejlerne, inderst i fjorden. Her var det svært at komme over; ved vintertid kunne det ske, at vognhjulene sank i, og når højvande indtraf, var vejen helt ufarbar. Noget hjalp det, da man i begyndelsen af 1800-årene fik lagt chaussé hen over de værste steder. Fra fjordbredden gik vejen op i højden til Høve, hvor udsigten åbnede sig hen over den vidtstrakte, øde og sandede Ellinge Lyng. Men vejen holdt sig borte fra de øde lyngområder, søgte østover til Hønsinge og derfra til Nykøbing.

Det var ikke mange rejsende, der fandt vej til Ods herred. End ikke den agende post havde rute her. Men helt uden post var Ods herred ikke. Ods herred Gods havde en tid lang tilladelse til at lade dets bønder besørge godsets breve til og fra Nykøbing og Holbæk. Bønderne holdt et ridende bud, som de aflønnede med 24 rigsdaler. Da ordningen jo ikke var til nogen nytte for det øvrige herred, tilbød byfogden i Nykøbing, mod et passende vederlag, at holde et ri-

REJSEN TIL ODS HERRED

dende bud en gang om ugen mellem de to byer, en ordning der i 1739 blev godkendt af Generalpostamtet.

I 1804 blev beforderingsvæsenet forbedret, og den, der nu ville fra København til Nykøbing, og som ønskede at rejse så bekvemt som muligt, kunne leje en ekstrapost. Men rejsen tog sin tid. Rejsetiden på »sideveje, hvor ingen chaussé er anlagt«, var for sommertiden bestemt til én time for hver mil. Om vinteren tog det længere tid. Distancen fra København over Holbæk og Svinninge udgjorde 14½ mil, og da bedetiden også skulle overholdes, blev det sent, før man nåede frem. I Nykøbing var der ikke noget gæstgiveri. Rejsehåndbogen sagde lakonisk: »Man logerer på apoteket«.

Forbindelsen til Ods herred blev hurtigere og lettere, da jernbanen Roskilde-Kalundborg åbnede i 1875, og der samtidig blev sat en personpost eller diligence i gang på strækningen Jyderup-Nykøbing. Diligencen afgik fra Jyderup kl. 11.30 om aftenen, efter at det sidste tog fra København var ankommet, og var i Fårevejle kl. 2.30. Ved Vejlekroen skiftede man heste og fortsatte så til Nykøbing med ankomst kl. 5.30.

Vinterturene kunne være drøje. Med sneen piskende i øjnene og uden andet lys end skæret fra de blafrende vognlygter kunne det være svært for kusken at finde vejen. Nu og da gik det da også galt. Det hændte, at vognen kørte fast i driverne eller væltede i grøften, så de rejsende og hestene måtte søge tilflugt for natten i en eller anden bondegård. Kusken døjede med kulden, men garderede sig så godt, han kunne, med sin gode, rummelige røde kappe og med kraven smøget op om ørerne. Tykke, uldne støvler havde han også, og som fodpose brugte han en sæk halvt fyldt med hakkelse. Diligencen på strækningen Jyderup-Nykøbing har været i drift helt ind i dette århundrede. Først i 1909 standsede den.

Lige til 1909 opretholdt postvæsenet personbefordring mellem Nykøbing og Jyderup. Billedet viser diligencen under ophold ved den nu forsvundne Vejlekro, lidt nord for Fårevejle by, ca. 1908. A. Bay, Asnæs fot.

Vejen over vandene

For ridende og gående, der kom øst fra, var der dog en kortere vej til Nykøbing end den over Draget. Det var »vejen over vandene«. Man tog med færgebåden fra Holbæk over fjorden til Markeslev færgehus på Tuse Næs og herfra over land til Kisserup Næbbe, så igen med færge over Lammefjord til Kongsøre færgehus og videre over land. En anden færge over Lammefjorden gik fra Avdebo til Gundestrup. Den benyttedes ikke meget, men var, i alt fald i visse perioder, »skikket til at overføre heste og vogne«. Ingen af disse færger blev brugt af postvæsenet, som, lige til Lammefjorden blev inddæmmet, kørte ad vejen over Draget.

Også østpå til områderne hinsides Isefjorden var der fær-

De gamle færger i Isefjordområdet var som regel kun små robåde, der ikke kunne overføre heste og vogne. Maleri af Carl Rasmussen: Motiv fra en færge over Isefjorden. 1869.

ger. Rørvig var det vigtigste færgested i hele herredet; her var lodsstation med 6-7 lodser og færgelav med en hel række småfærger. Omkring 1830 var der færge til Lynæs – det ældgamle færgested i Strø herred – til Kulhuset, til Værket, d.v.s. Frederiksværk, til Frederikssund og til Holbæk, og i øvrigt kunne man træffe aftale med færgemændene om at blive sejlet, hvorhen i Isefjorden man ønskede. Rørvig var så at sige centret for hele sejladsen på Isefjorden, og det var en hel flåde af småfartøjer, Rørvigerne kunne bemane til fjordsejladsen.

Dampskibenes fremkomst betød bedre muligheder for at komme til og fra Ods herred. Da jernbanen til Roskilde åbnedes i 1847, blev der etableret dampskibsforbindelser mellem en række større og mindre steder i Isefjorden. Fra Nykø-

bing var der endog dampskibsforbindelse helt til Roskilde. Skibet afgik kun sjældent, og kom man for sent, var man ilde stedt. Sommeren 1857 opholdt en præst sig som huslærer på Ellingegård lidt syd for Højby, og herfra skulle han en dag til bryllupsfest i Roskilde. Aftenen før var han gået til Nykøbing for næste morgen at tage med dampskibet til Roskilde. I Nykøbing boede han hos nogle venner, som havde lovet at vække ham tidligt om morgenen, og for at være helt sikker havde man bedt vægteren om at vække pigen kl. 5. Men alle sov over sig, og da præsten vågnede, var skibet allerede sejlet. Præsten var fortvivlet, men det blev besluttet, at vognen skulle køre ham til Kongsøre, hvorfra han måske kunne blive sejlet til Holbæk. Det lykkedes også, og i Holbæk lejede han et enspænderkøretøj og kørte ad Roskilde til. Tilsidst nåede han frem – dog først da gæsterne sad ved fjerde ret mad.

Da det forenede Dampskibsselskab var blevet dannet i 1866, oprettede det med dampskibet Isefjorden forbindelser mellem alle købstæder i Isefjordområdet. Dampskibssejladsen mistede noget af sin betydning, da jernbanen Roskilde-Kalundborg åbnede, og da også Odsherredsbanen i 1899 var kommet i gang, havde dampskibene ikke længere interesse. Kort efter år 1900 ophørte passagersejladsen på Isefjorden.

Dampskibet "William",

Capt. Chr. Warming,

sluttede Mandagen den 26de Juli sin daglige Fart paa Helsingöer og Helsingborg, paa Grund af Dampskibet „Ophelias“ snarlige Ankomst hertil. — Onsdagen den 28de Juli afgaer det om Morgenen fra Helsingöer til **Isefjorden**, for om nogle Dage (i Forbindelse med Jernbanen) **at aabne en regelmæssig Fart mellem Roskilde og Stæderne ved Isefjorden**, hvorom det Nærmere bliver bekjendtgjort.

Annonce fra Berlingske Tidende 27. juni 1847

1 1900-årene

Allerede i 1870'erne havde der været tanker fremme om anlæg af en jernbane gennem Ods herred. Der viste sig imidlertid at være meget divergerende opfattelser af, hvilken linieføring banen burde have – om den skulle udgå fra Jyderup eller fra Holbæk, og da Holbæk var blevet valgt, om den skulle følge en vestlig linie over Svinninge eller en østlig over Avdebo. Mange og lange forhandlinger fulgte, inden man bestemte sig for den vestlige linie. Endestation i Ods herred blev Nykøbing. Endelig i 1899 kunne banen åbne driften.

En lille snes år senere fik Ods herred en ny forbindelse med omverdenen: færgeoverfarten mellem Hundested og Rørvig. Da privatbanen Hillerød-Frederiksværk i 1916 blev forlænget til Hundested, blev det aktuelt med en ny og tidsvarende færgeoverfart over Isefjordens munding. Der blev dannet et selskab, som satte sig for at løse opgaven, og allerede den 1. januar 1917 begyndte man sejladsen med en lille motorbåd Haabet. Nu sejler to moderne bilfærger – Kors-hage og Skansehage – på ruten og skaber en nem og hurtig overfart fra Nordøstsjælland til Rørvig og dermed til hele Ods herred. I 1966 åbnede endnu en vigtig færge: Molslinien, som har givet Ods herred en direkte forbindelse til Jylland med kun halvanden times sejl tid.

Vejnettet i Ods herred er siden århundredskiftet blevet ændret meget. Den vigtigste vej er i dag vejen fra Nykøbing mod Holbæk. Den er forholdsvis ny. Kort efter at Lammefjorden var blevet inddæmmet, lagde man vej henover dæmningen, den såkaldte Tuse-Laagevej, og med den var der skabt en kun 32 km lang forbindelse mellem de to byer, hvor tidligere »vejen over vandene« gik. Med åbningen af Molslinien har navnlig Holbæk-Nykøbingvejen, som i forvejen var stærkt trafikeret, takket være trafikken til de stadigt voksende sommerhusområder, fået en yderligere belastning.

Landskabernes tilblivelse

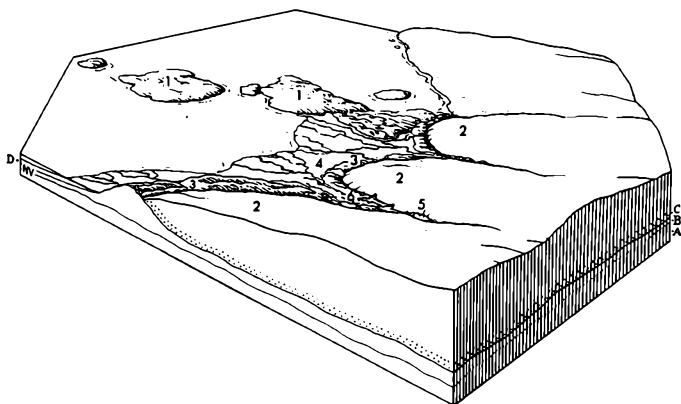
Af AXEL SCHOU

Det er de tre stortformede bakkedrag, Vේjrhøj-, Hønsinge- og Højby-buerne, som udgør skelettet i Ods herreds landskabsstruktur. Disse reliefrige, halvkredsformede volde, der kulminerer i Vේjrhøj, 121 m over havet, danner en sammenhængende bakkekæde, der snor sig gennem Ods herred fra syd til nord. Dertil følger sig mod nordvest den 22 km lange Sjællands Oddes afbrudte række af høje bakkekuder fra Lumsås til Gniben og mod øst Rørvig-, Nakke- og Egebjerg-halvøernes mere jævntbølgede morænelandskaber.

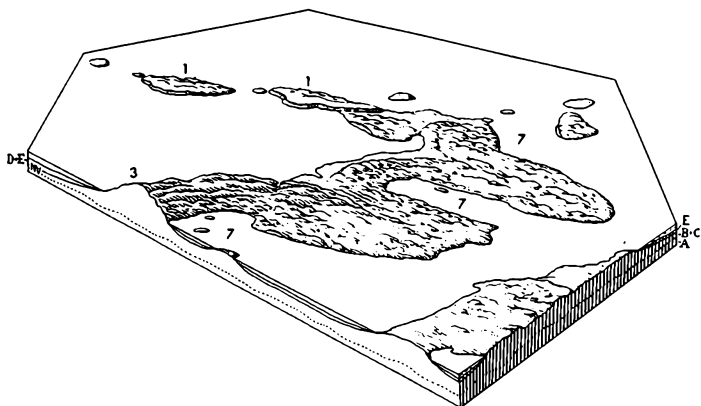
Ods herreds bakkeområder udgjorde hele landarealet under stenalderens højvandsperioder. Nu bræmmes bakkelandet af lavtliggende reliefsvage sletter, der danner den stærkest mulige landskabelige kontrast til det højere land i enhver henseende, jordbundsmæssigt såvel som med hensyn til tilblivelse, alder og udnyttelse. Bakkelandskaberne er det gamle land, skabt da sidste istids gletschere smeltede bort for ca. 11.000 år siden. I bakkelandet er det gamle kulturlandskab udviklet. Her ligger landsbyerne, og markfelternes tavle breder sig overalt, undtagen hvor bakkernes stejlehed er en hindring.

Fladerne er marint forland, d.v.s. land opbygget af havets aflejringer i strandzonen i tiden efter stenalderen, altså gennem de sidste 5.000 år. Det er land, fremkommet ved de samme tillandingsprocesser, der stadig virker langs Ods herreds kyster på læstrækninger i vore dage, f.eks. i Sejerø Bugt. Denne dannelse af marint forland er støttet og stabiliseret ved den landhævning på ca. 4 m, der har fundet sted i nævnte tidsperiode. Det marine forland har sandet-gruset bund og stedvis mosejord. Dets landbrugsmæssige værdi var ringe, før man ved dræning fik reguleret grundvandstanden. Nu træffes græssende kvæg herude, og marker med sandjordsafgrøder forekommer. Store arealer har dog først fået tiltrækning, ef-

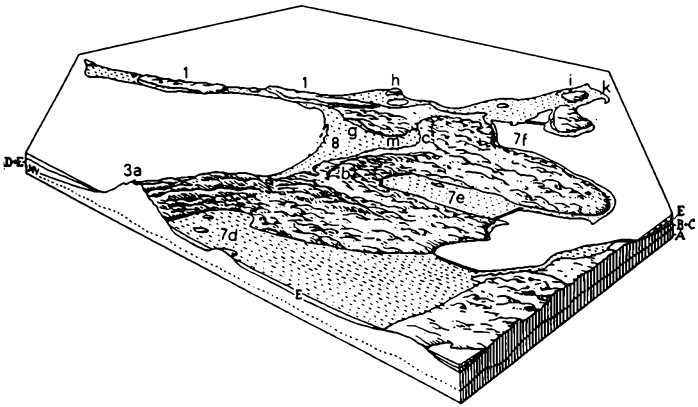
LANDSKABERNES TILBLIVELSE

Gletscherfremstødet i Ods herred i sidste istid. 1. Morænedannelser aflejret før Odsherred-fremstødet. 2. Gletschertunger fra indlandsisen. 3. Endemoræner. 4. Flodsletter opbygget af smeltevandsstrømmenes aflejringer. 5. Isdæmmet sø mellem to gletschertunger. 6. Moræne udvasket af de store smeltevandsmasser mellem gletschertungerne. A. Dybgrundslag fra tertiærtiden. B. Moræne. C. Moræne i gletscherens bundlag. D. Smeltevandssand.

Ods herred under stenalderhavets største udbredelse. Havet dækker flodsletter og inderlavninger, landets form bestemmes af Morænelandskabets bakkebuer. 1. Morænedannelser, aflejret før Odsherred-fremstødet, danner øer, hvis kyster formes ved brændingsvirkning. 3. Israndlandskab formbestemt ved israndens forløb under Odsherred-fremstødet. 7. Inderlavning. A, B, C og D. Se ovenfor. I. E. Havbundsaflejringer.

Ods herred i nutiden. 1. Brændingsroderede moræneøer, sammensvejet af havaflejringer, danner Sjællands Odde. 3. Israndslandskab. 7. Inderlavning. 8. Strandvoldsslette i stadig vækst ved tillanding. a. Vejrhøj-buen. b. Hønsinge-buen. c. Højby-buen. d. Den udtørrede Lammefjord. e. Den udtørrede Sidingefjord. f. Nykøbing Bugt. g. Tidligere kystklint ved Gudmindrup. h. Klintebjerg-øen. i. Lagunesøerne: Dybesø og Flyndersø. k. Marin odde: Skanseshage. m. Tilgroet lagunesø: Trundholm Mose. A, B, C, D og E. Se ovenfor.

De tre illustrationer efter Atlas over Danmark, bd. I, Axel Schou del.

ter at der var opstået et behov hos bybefolkningen for feriepladser nær kysterne.

En tredje landskabstype er helt igennem menneskeværk. Det er de inddæmmede fjordarealer, der nu fremtræder som fuldstændig vandrette, intenst udnyttede kulturflader – et landskab helt uden relief, kun furet af afvandingsgrøfternes geometriske mønstre og omkredset af ringkanaler i grænsezonen til det omgivende bakketerren.

Der er endelig en fjerde type, nemlig det terræn på Rørvig Halvøens nordlige del, der præges af sandflugten, som i nutiden er bragt under kontrol ved anlæg af lægivende plantager. Det er områderne med de lyngarealer mellem nåletræsplantningerne, der i nutiden har fået betydning som rekreative områder og dermed salgsværdi som sommerhusgrunde.

Det er disse fire, hver for sig karakteristiske terræntyper, der udgør landskabsmosaikken i Ods herred, Holbæk amts nordlige 355 km² store halvø mellem Isefjord, Kattegat og Sejerø Bugt.

Istidslandskabet

Bakkelandet i Ods herred er skabt, da sidste istids gletschere smeltede bort og efterlod den blanding af ler, sand, grus og blokke, der indefrosset som moræne i isens bundlag var medført fra de egne på Den skandinaviske Halvø, som isen var skredet hen over. Fra den indlandsis, der rugede over det centrale Skandinavien, skred ismasser ud til alle sider. De afrundede og polerede mange steder fjeldoverfladen ved deres slid, samtidig med at de andre steder plukkede blokke af granit og gnejs ud af det sprækkefyldte grundfjeld. Det er disse blokke af sydsvenske bjergarter i Ods herreds morænevolde, som direkte fortæller om landskabsdannelsen samtidig med, at de beviser forklaringens rigtighed.

I sidste istids slutfase skred isen med bevægelsesretning fra øst mod vest over de steder, der skulle blive til vor tids Ods herred. Da klimaforbedringen satte ind, begyndte isen at smelte bort, dog ikke jævnt, men afbrudt af standsninger og fremstød. I kuldeperioder rykkede isranden således atter aktivt frem, idet den udøvede en bulldozer-effekt på de morænemasser og smeltevandsaflejringer, der lå foran isranden; disse blev presset op til vældige volde, konforme med israndens udbugtninger. Der har været tre steder, hvor skridende gletscheris således har skudt sig frem i bueform, opstuvende morænemasserne til de kuplede israndslandskaber, vi nu oplever, når vi f.eks. fra Høve Stræde er klatret op på Esterhøj.

Den glaciële serie af landskabsformer

Står vi her på en forårsdag med klar luft og uden varmedis eller i septembers indian-summer, så kan vi i selve landskabsformerne aflæse deres tilblivelse så tydeligt som kun få steder i Danmark, – ja, man kan godt sige som kun få steder i verden. Derfor summer det med freimede sprog i Høve som-

meren igennem, – det er udenlandske geologer og geografer med deres studenter, der studerer den glaciale serie af landskabsformer på dette sted, som danske forskere har skrevet om i deres lærebøger, fordi Ods herred i denne henseende er skoleeksemplet frem for noget.

Hvad er da »den glaciale serie«? Det er den rækkefølge af landskaber, der dannes langs en afsmeltende isrand, som i en vis periode har været stagnerende. I selve israndszonen: morænebakkelandet, hvis mægtighed afhænger dels af, hvor lang tid isranden, hvor morænematerialet smelter fri, har ligget fast på stedet, dels af hvor meget morænemasserne er blevet stuvet op under isfrontens sidste fremrykning. Foran endemoræne-landskabet: flodsletten, den svagtskrånende flade, opbygget af de grus- og sandmængder, som smeltevandsstrømmene har medført fra morænemasserne og aflejret her i gletschernes forland. Bagved israndszonen: inderlavningen, den hulform som gletscheren har forårsaget ved sin slidvirkning på underlaget.

Udsigt fra Esterhøj

Hvad ser man så af alt dette, når man står omsuset af vinden på Esterhøj? Nærmest rundt omkring oplever man israndslandskabets bakked-buklede overflade med sø- og mosehuller i de afløbsløse lavninger. Bakkernes længderetning er orienteret i et buesystem, der endnu i dag afspejler forløbet af den isrand, der stod her for over 10.000 år siden!

Mod sydøst ser man ned mod landsbyen Fårevejle, markeret med sit kirketårns gotiske trappegavl, og videre ud over Lammefjord-lavningens fuldstændigt jævne kulturflade, der breder sig, så langt øjet rækker, – 13 km østpå. Det er inderlavningen, gletschernes slidmærke i jordoverfladen, den mest slående landskabelige modsætning til israndslandskabets bakkeverden. De nysgerrige naturiagttagere, der før 1875 stod på Esterhøj og kiggede mod sydøst, så imidlertid noget helt andet, nemlig Lammefjordens rolige vandflade med Fårevejle kirke på sin bakke nær bredden og nogle små holme brydende vandfladen 3 km længere ude. Denne erindring fra fortiden

forklarer den plane overflade i nutidens udtørrede Lammefjord. Den er bunden af en tidligere fjord, hvis fjorddynd og sand har udjævnet den oprindelige inderlavnings langt mere uregelmæssige overflade.

Vender vi os og kigger mod nord, så ser vi ned over en udstrakt flade, der vegetationsmæssigt præges dels af brune lyngarealer, Jyderup-, Vig-, Hønsinge og Gudmindrup Lyng, landsbyernes gamle overdrev, dels af de mørkgrønne toner i nåletræsplantagerne, Jyderup Skov og Ellinge Indhegning. Fladen er oprindeligt dannet i istidens slutning af smeltvandsstrømmenes sandaflejringer – det er den glacielle landskabsseries tredje led: flodsletten uden for isranden, i nutiden et sommerferieland. Overalt på såvel lyngarealerne som i plantagerne ser vi heroppefra sommerhusene fylke sig i klynger. På sandstranden ud mod Sejerø Bugt ser vi på sommerdage menneskevrmlen som små brune og stærktfarvede prikker i livlig bevægelse – i klitterne lignende prikker i døsig ro! Vestpå strækker flodsletten sig langt videre som Sejerø Bugts fladt skrånende bund, nu dækket af havet efter dettes stigning siden istiden. Og sagen er faktisk endnu mere indviklet, thi havdækningen har nemlig i stenalderens havstigningsperioder haft langt større udbredelse i denne del af Ods herred. Dengang forløb kystlinien 1 km vest for landsbyen Gudmindrup, hvor en stejl græsklædt skrænt adskiller det 25-30 m høje morænelandskab fra den marine forlandsflade i 2-3 meters højde over havet. Skrænten er den gamle kystklint, mod hvis fod stenalderhavets bølger rullede angribende ind under storm. Stenalderhavets kystlinie nåede helt ind til Trundholm Moses østlige ende. Her træder den gamle kystzone også frem i nutidslandskabet med al ønskelig tydelighed.

Flodslette – stenalderbugt – marint forland

Alting er mere indviklet, end man først tror, når det drejer sig om landskabers tilblivelse. Sejerø Bugt forlandet er et godt eksempel herpå. Er man så heldig at stå ved en nygravet grøft herude, f.eks. i Trundholm Mose, så får man demonstreret hele tilblivelsen. Øverst oppe ses det sorte tørvelag,

dannet efter at en strandsø er aflukket fra havet ved dannelsen af en odde, der har udviklet sig til en tange. Det er denne proces, der stadig foregår langs Sejerø Bugts kystlinie. Materialet, der nedbrydes langs Sjællands Oddes moræneklinter, sorteres af havet, de store sten bliver liggende, grus og sand drives af de skråtindløbende bølger ind i bugten, hvor det kan aflejres som strandvolde, der ved stadig vækst kan blive til odder som Korevle ud for Højbylyng. Dette er sket gang på gang i fortiden. De gamle odder ligger som grusrygge med klitsandsdække i hele forlandet, adskilt ved lave strækninger med mosejord, de tidligere strandsøer, der er groet til.

Under tørvelaget i disse lavninger træffer vi et sandlag med talrige muslingeskaller, der visse steder er så dominerende, at der må tales om skal-lag. Bedre bevis kan ikke føres for, at området tidligere har været en bugt. De særligt skalrige steder er muslingebankerne i stenaldershavets bugt. Neden under fjordbundslagene træffer vi lagdelt sand af en helt anden karakter. Her dybest nede er der ingen muslinger, og sandet ligger i bankeformede aflejringer ligesom grus og sand på stærkt strømmende floders bund i nutiden. Det er smeltevandstrømmenes værk, flodsletten fra istidens slutning, vi er kommet ned til.

Rørvig Halvøen

Har man først lært Ods herreds landskabstema at kende, kan man finde forklaringen frem på varianterne de mange andre steder. Så oplever man f.eks. Nørrevang nord for Rørvig som det højtliggende morænelandskab afgrænset til alle sider af stejle kratbevoksede skråninger, de tidligere kystklinter fra stenalderen. Den lave landbræmme uden om er det marine forland, hvis strandvoldssystemer viser landtilvæksten så tydeligt som årringene i en træstamme. Dybesø og Flyndersø er selvfølgelig strandsøer på forskellige tilgroningsstadier. Højsand er en ophobning af flyvesand om et dige anlagt for at beskytte Nørrevang, hvilket også er lykkedes. Nordkysten viser alle tegn på nedbrydning af det marine forlands grus- og rullestensmasser, medens østkysten stadig får pålejring af det

LANDSKABERNES TILBLIVELSE

materiale, der runder Korshage og vandrer sydpå, hvor det sluttelig opbygger Skansehage, odden, der giver læ for Rørvig havn.

Har man først lært landskabshistorien i hovedtræk, kan man overføre erfaringerne til det sted, man aktuelt befinder sig. Så er det relativt let at afgøre, om sommerhuset står i morænelandskabet, eller om det ligger på det marine forlands strandvoldsterræn, moseflader eller i sandflugtsområdet. På det inddæmmede areal står det næppe, – for der skal der gro gulerødder, asparges eller blomsterløg!

Ods herred i oldtiden

Af SØREN GREGERSEN

Da sidste istid sluttede, og Danmark var isfrit, var Ods herred skabt, født af isen og dannet af smeltevandsfloderne. Men Ods herred var ikke det skønne land, som vi kender idag. Der var ingen grønne marker og skove, kun sparsom plantevækst dækkede hist og her jorden.

Vi har ingen spor af mennesker i Ods herred fra disse tidligste tider. De første svage minder om menneskers virke, et par pilespidser, er fra omkring 10000-9000 år før vor tidsregning. Det var i sen-glacial tid nogle årtusinder efter istidens ophør. Plantevæksten var kommet med fyr, pil, birk og en del småvækster. Der var føde for rensdyr, hjort, elg og jærv og dermed jagtmål for omstrejfende jægere, som vel nok kom ind i landet sydfra. I mere end 6000 år var menneskene i Ods herred jægere og fiskere.

Et fund fra en lille mose i nærheden af Jyderup giver næsten et billede af en jagtscene for næsten 10000 år siden. En urokse er ramt af en jægers pile, som ikke har såret dyret dødeligt. Det er flygtet ud i en sø, men har ikke haft kræfter til at redde sig i land igen. Uroksen er druknet og gået til bunds i søen, som i tidens løb blev omdannet til mose. Dens skelet har holdt sig, indtil parcellist Jens Peter Jensen fandt det ved tørvegravning i 1905, og det kan nu ses på Nationalmuseet sammen med de flintpilespidser, der har såret dyret.

I løbet af ældre stenalder bredte skovene sig over herredet, og der blev bedre livsmuligheder for både dyr og mennesker. Der er dog stadig kun enkelte og vage spor af mennesker i Ods herred fra tiden indtil omkring 5000 før vor tidsregning, men dog så mange spredte enkeltfund af oldsager, at vi ved, de har været her. Tidligere – i fastlandstiden – var de nærmeste havkyster på højde med Djursland. Sejerøbugten fandtes endnu ikke. Efterhånden steg vandet i havene, og Ods herreds kyster begyndte at dannes, i det store og hele

som vi kender dem idag. Der kom mere udbredt beboelse, især langs kysterne af Lammefjorden, Sidingefjord og Isefjorden. Fundne oldsager viser, at jægerne har haft et godt kendskab til fremstilling af jagtvåben. Først nu er der tale om bopladser, steder hvor en del mennesker har slået sig ned for en tid. Disse første bopladser i Ods herred tilhører det kulturtrin, som kaldes kystkulturen. Hen mod slutningen af ældre stenalder knap 3000 før vor tidsregning, bliver fundene mere udbredte, de kendte køkkenmøddinger begynder at dukke op. Det er Ertebøllekulturens folk, som danner disse køkkenmøddinger, det vil sige affaldslag, som stammer fra det daglige liv på en stenalderboplads. Der er blandt andet undersøgt pladser fra Ertebøllekulturen ved Klintebjerg, Ordrup Næs og ved Fårevejle. Det fundne viser, at husdyrhold og agerdyrkning så småt begyndte at vinde indpas.

Yngre stenalder

Landbrugets indførelse markerer overgangen til den yngre stenalder. Ertebøllekulturen, der oprindeligt var en ren jægerkultur, ebbede ud, og der fremkom en ny kultur. Det var ved midten af tredje årtusinde før vor tidsregning, og nogle af Ods herreds mest imponerende oldtidsminder, de store stendysser, er fra denne tid. Dysserne er grave, og som oftest er der gravlagt flere i samme dysse. I Ods herred har man kendskab til 58 af disse stenaldermonumenter, men 23 af dem er helt væk, de har været til ulempe, når bonden skulle dyrke marken, og måske har han kunnet tjene på de store sten, som kunne bruges til vejfyld. Af de 35 dysser, som er tilbage, er de færreste i nogenlunde stand. Man skelner mellem to former, runddysser og langdysser. Runddysserne består af en rund stenkreds med et dyssekammer eller gravkammer i midten, langdysserne af rektangulære stensætninger, som omgærder et eller flere gravkamre.

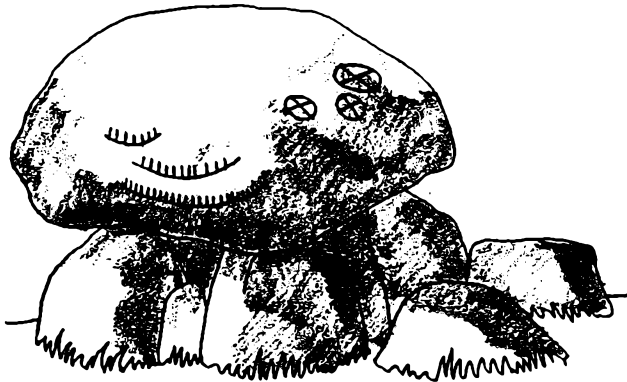
Rundt om i herredet er der dog stadig dysser, som i høj grad er seværdige. Det mest storlåede oldtidsmonument er vel nok langdysen Kong Øres Grav i Kongørseskoven. En anden imponerende langdysse findes syd for Frenderup. Ved

Frenderupgård øst for Herrestrup er der en runddysse med en del randsten på plads og i midten et sekskantet gravkammer med en meget stor dæksten.

Kun de færreste af dysserne er undersøgt af fagfolk, men i enkelte er der gjort betydelige fund af ikke alene de gravlagte, men også af smukke lerkar, fine slebne økser og andre oldsager, som er givet de døde med i graven. De store, slebne, tyndnakkede økser er karakteristiske for dyssetid.

Fundene fra dyssetidens bopladser viser, at bebyggelsen har koncentreret sig om Højby, Kongsøreskoven, vest for Sidingefjord og ved Sejerøbugten i Fårevejle og Asnæs sogne. I den følgende tid breder bebyggelsen sig i de hidtil beboede områder. Der tages mere jord under dyrkning, og skovene må vige for agerbruget, som får sikkert fodfæste.

Gravskikken ændres, de meget store stengrave, jættestuernerne, begynder at vise sig. Gravene er massegrave, som består af et stort gravkammer, hvortil der udefra er adgang gennem en flere meter lang stensat, lav gang. Både gravkammer og gang er dækket af en jordhøj, så ofte kun indgangen er synlig. Man kan kun se disse vældige stenbygninger indefra. I Ods herred kendes 9 jættestuer, men de 5 af dem er nu øde-

Langdysse Kong Øres grav i Kongsøreskoven. I midten ses dyssekammeret og uden om nogle af randstenene.

lagt og fjernet. I Højby sogn er der tre og i Grevinge sogn én jættestue. Nordvest for Stenstrup, lige ved vejen mod Sjællands Odde, ligger en af Danmarks bedst bevarede jættestuer med to kamre og dækket af en jordhøj, 4,5 m høj og 26 m i diameter. Disse gravkamre har været det sidste hvilested for 98 mennesker, hvoraf de 50 var børn. At mere end halvdelen af de gravlagte er døde som børn, kan tyde på en stor børnedødelighed. Gravgaverne viser, at man har givet de døde et stort udvalg af dagliglivets fornødenheder med på den lange rejse.

Midt i jættestuetid kommer fremmede folk til Ods herred sydfra, enkeltgravsfolket kaldes de, fordi de brugte en ny gravskik, små stenkister med kun én gravlægning i hver kiste. Disse fremmede har ikke efterladt mange spor, kun enkelte redskaber spredt over herredet viser, at de har været her.

Omkring samme tid har der også været indvandring fra Sverige af folk, som kaldes grubekeramikere på grund af en speciel ornamentik på deres lerkar. Heller ikke de har sat dybe spor, vi kender dem kun i Ods herred fra spredte fund af nogle specielle redskaber.

Det ser ud til, at skikken med enkeltgrave efterhånden vandt stærkere indpas, og hen mod slutningen af yngre stenalder blev det den normale gravform. Sådanne grave findes blandt andet ved Åstofte og Lumsås.

Lerkar, fundet i Troldstuerne ved Stenstrup.

Stenalderens sidste afsnit kaldes dolktid på grund af de pragtfulde flintdolke fra denne periode. Dolktidens flintredskaber viser i det hele taget en fremragende beherskelse af flinthugningens svære kunst. Mange af redskaberne er kunstværker. Fra denne tid er kendt omtrent 50 bopladser i Ods herred, og de viser, at man stadig holdt til på samme områder som forfædrene.

Bronzealderen

Omkring 1500 før vor tidsregning er stenalderen ved at slutte. Metal viser sig i fundene, og bronzealderen begynder. Nu skal man dog ikke tro, at man den gang har været klar over, på hvilken dag bronzealderen blev indledt, overgangen mellem stenalder og bronzealder har været umærkelig for den enkelte generation. Man har ikke pludselig kastet alle flintredskaberne væk og købt bronzeværktøj i stedet. Gennem bronzealderens 1000 år har man stadig anvendt flintredskaber til almindelig, daglig brug. Bronzen skulle importeres, den har været kostbar og anvendtes hovedsagelig til våben og smykker. Fund af støbeforme til bronzestøbning viser, at der har været støbt bronze ved Jyderup skov og i Skamlebæk.

Af bopladsfund fra bronzealderen ved Skamlebæk ses, at hovederhvervet stadig var husdyrhold og agerbrug. Jagten spillede ikke nogen stor rolle. Ved Jyderup skov er en stor bronzealders boplads under udgravning, og når materialet herfra foreligger, kan der siges væsentligt mere om bronzealderfolkets dagligdag i Ods herred.

I bronzealderens første del blev de døde begravet i egester med store jordhøje over. Senere blev ligbrænding almindelig, og urnerne med de brændte ben blev ofte nedgravet i de eksisterende jordhøje. Bronzealderens gravhøje er med sine kuplede toppe med til at give Ods herreds bakker særpræg. Der kendes 971 gravhøje fra herredet, men kun 230 er tilbage. Landmændene har været hårde ved dem i tidens løb, og man må håbe, at kommende fredningslove kan sikre dem, der er tilbage. Men man kan endnu glæde sig over Dutterhøjene ved Astofte, Syvhøjene i Højby sogn og mange andre.

Helleristningssten fra bronzealderen. Stenen er indmuret i Asnæs Kirke.

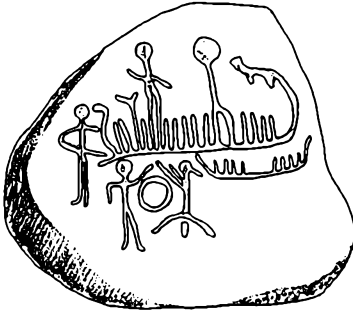
Et af de mærkeligste oldtidsfund, der er gjort i Danmark, kommer fra Trundholm mose i Ods herred. Det er den kendte solvogn fra bronzealderen, nedlagt i mosen for 3000 år siden og fundet i 1902. Den findes på Nationalmuseet, men en komplet kopi kan ses på Ods herreds Folkemuseum i Nykøbing. Solvognen peger hen mod soldyrkelse, og det gør også mange af de stenbilleder, helleristninger, som kendes fra Ods herred, og som måske er samtidige med solvognen.

Jernalderen

Til trods for de rige og smukke oldtidsfund fra de tidligere oldtidsafsnit, kommer der en mærkelig fundfattig tid efter bronzealderens ophør omkring 500-400 før vor tidsregning. Jernalderens begyndelse og videre forløb kan kun i glimt anes gennem de enkelte fund, der er gjort. Fra jernalderen og den efterfølgende vikingetid indtil omkring år 1100, altså et tidsrum på omkring 1500 år, kendes kun ca. 40 grave og enkelte bopladser, blandt andet ved Hemshøjgård, Nordre Vig og ved Skamlebæk.

Fra oldtidens sidste afsnit, vikingetiden, kendes ikke én eneste boplads og kun enkelte grave. Enkeltfundne smykker viser dog, at der har været mennesker her.

De rige oldtidsfund fra Ods herred findes hovedsagelig på Nationalmuseet i København, men de lokale museer i Fårevejle, Høve og Stenstrup har et lille udvalg af oldsager. På Ods herreds Folkemuseum i Nykøbing findes en oldsagssamling fra hele herredet.

Helleristningssten, fundet ved Engelstrup.
Motivet er typisk for
bronzealderen. Her er vist to skibe
og mennesker, som danser.

Ods herreds historie

Af JOHAN HVIDTFELDT

Ligesom Mols ligger Ods herred lidt borte fra alfarvej. Denne mærkelige halvø med sine bugter og evigt skiftende natur var for kun 100 år siden næsten som en ø, forbundet med det øvrige Sjælland ved en smal tange, Draget. Hvad der lå nord herfor og for den den store Lammefjord var Ods herred.

Herredet nævnes i kong Valdemars jordebog fra omkring 1231 og kaldes der Odzhæreth efter den mærkelige odde, der har givet hele egnen dens særpræg og altså også dens navn.

Bebyggelsen

De arkæologiske fund fortæller ikke blot om det værktøj og de våben, som oldtidens for os navnløse mennesker har brugt. De er også vidnesbyrd om, hvor de har boet gennem de mange århundreder. Viden om bebyggelsen i vikingetiden og de nærmeste århundreder får vi gennem stednavnene. Det har nemlig vist sig, at man gennem tiderne har brugt skiftende endelser i stednavnene. Den ældste af disse endelser er -inge, der vel stammer fra folkevandringstiden. I Ods herred er der et betydeligt antal navne på -inge: Veddinge, der vel hænger sammen med ved, træ, Grevinge, måske af grav, en lavning i terrænet, Svinninge, hvor svin skal forstås som vildsvin. Ellinge er sammensat med el eller elletræ.

Navne som Vig, der ligger ved bunden af den udtørrede Sidinge Fjord, Asnæs, vel næsset med asketræerne, og Fårevejle, fårenes vadested, er sikkert også meget gamle stednavne.

Andre almindelige endelser i stednavnene som -um, -løse, -lev eller -sted træffes ikke i Ods herred. Det betyder ikke, at der ikke har boet mennesker her i de århundreder, da denne slags navne var på mode, men der synes ikke at have fundet nogen større udvidelse af bebyggelsen sted på denne tid. Man har ikke taget ny jord under plov, nye landsbyer er ikke blevet grundlagt.

Måske var det først på vikingetiden, at man i Ods herred begyndte at dyrke ny jord op, flytte ud fra de gamle landsbyer. Ord, der ender -by, findes over hele Norden og i Danelagen og har altså været brugt i de århundreder, da danskerne hærgede og erobrede dele af England. Ordet hænger sammen med at bo og bruges i Danmark om en mindre bebyggelse, der består af flere gårde. Højby er vel byen ved højene. Antallet af bronzealderhøje i Højby sogn er 234. Vejle i Vejleby betyder vadested. Overby er måske fra en nyere tid.

Den mest almindelige endelse i Ods herreds stednavne er -torp. I 1688 var Dragsholm len den del af landet, hvori der var flest bebyggelsesnavne på -torp, ikke mindre end 43 pct. af alle navne, i Holbæk len var det 42, i Kronborg len 37 pct., mens det på Langeland og Lolland kun var nogle få procent. Navnet bruges om en landsby, især en mindre by, der er flyttet ud fra en ældre. Navnet er meget ofte – men måske ikke så hyppigt, som man engang troede – sammensat med et personnavn, ofte vel navnet på den mand, der flyttede ud på den fjerne mark og grundlagde bebyggelsen her. Også ord for terrænforhold og bevoksning indgår ofte som første led i -torp navnene.

Nogle af de danske torpnavne er nok gamle, men de fleste stammer dog fra vikingetiden og vel endda fra den senere tid eller fra den ældre middelalder. Efterhånden er endelsen blevet til -rup, -trup eller -strup. Der er en del af disse -torpnavne, som selv idag kan forstås af alle, og mange af dem er lette at tolke, når man kender de ældste former. Flere af de gamle navne i Ods herred omtales første gang omkring 1370, da der blev udarbejdet en jordebog over Roskildebiskoppens gods. Her nævnes f.eks. Nyrup som Nythorp, Gudminderup som Gudmunthorp, fra en lidt senere tid kender vi Kelstrup som Kethilstorp. Men en del af stednavnene kan kun tolkes af stednavneforskeren, der er fortrolig med sprogets gamle ord. Hølkerup hed i 1370 Hylkethorp, men for at forstå navnet skal man vide, at hylke er gammelt ord for lav, våd eng. Glostrup i Egebjerg sogn kaldes 1448 Glostorp og er sammensat med det særligt sjællandske mandsnavn Glöir.

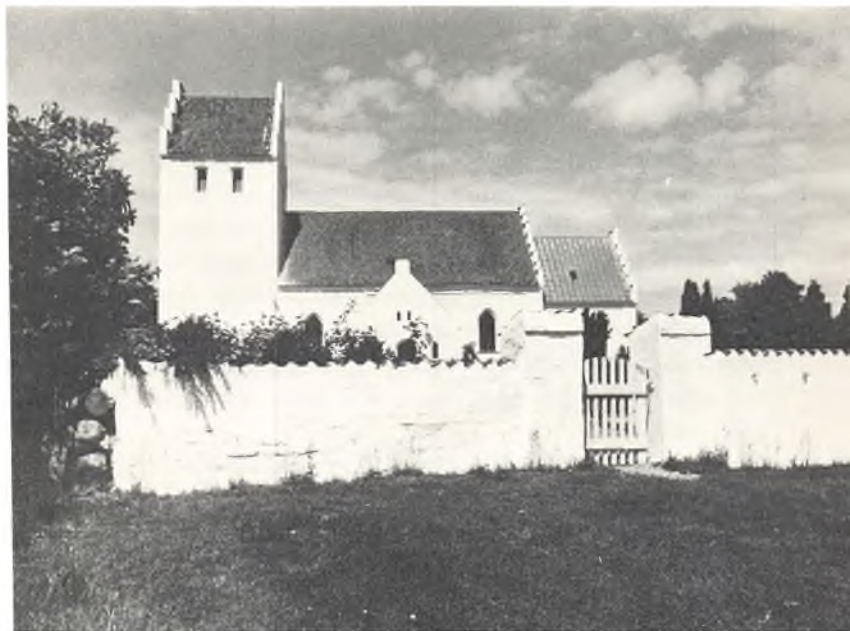
Middelalderen

De danske landsbykirker er et enestående mindesmærke over dansk bygningskunst fra 1000-årene og i de følgende århundreder. I de 11 sogne, som idag udgør Ods herred, er der kirker fra romansk tid i de 10. Kun i Odden sogn er der en gotisk kirke fra 1300-årene. Den er bygget af tegl ligesom kirken i Rørvig, der er fra omkring 1200. Alle de andre kirker er oprindelig af kampesten. Typisk for alle kirkerne er det, at de er blevet betydelig udvidet i gotisk tid. I et par sogne – Rørvig og Asnæs – har man forlænget kirken mod vest, flere steder har man bygget koret om, gjort det større. Hørve kirke var oprindelig en romersk rundkirke, bygget af kamp. I gotisk tid er skibet blevet erstattet med et rektangulært skib af kampesten og tegl.

De sidste menneskealdre, før reformationens vejr gik hen over den danske kirke, var en rig tid i kirkebyggeriets historie. Det gælder ikke mindst i Ods herred. Ret tidligt havde man begyndt at forsyne skib, som regel også kor, med hvælvinger, nu blev der næsten overalt bygget tårne mod vest, våbenhuse, kapeller og ofte også sakristier. De fleste kirker i herredet fik i disse år stort set det udseende, de har endnu. Også de mange blændingsgavle er fra denne tid.

Idag er Ods herred fattig på herregårde. Men endnu ligger Dragsholm der med sine store bygninger, synlig langt borte fra, når man kommer mod Draget fra syd. Foruden den er der kun to herregårde. Annebjerggård i Højby sogn er dog ny, oprettet efter 1660 af rentemester Henrik Müller til Dragsholm. Ellingegård i samme sogn er en middelalderlig adelig hovedgård. Men den kom under biskoppen i Roskilde, senere til kronen. Det var først, da Henrik Müller fik den, at den på ny blev herregård. Landsbyen Ellinge med 15 gårde blev nedlagt, dens marker blev hovedgårdsmark for Ellingegård. På samme måde havde rentemesteren lagt byen Mosbys jorder under Annebjerggård.

I den ældre middelalder boede der mange adelige i Ods herred. I næsten hvert sogn er der små voldsteder, rester af

Rørvig Kirke. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

mure eller fundamenter, som fortæller, at her var engang en adelig borg. Men i de fleste tilfælde ved man ikke, hvem der boede her, vel knap nok, når murene sank i grus. Det var ikke mindst i Højby sogn, at adelsgårdene lå tæt. Mest kendt er Næsholm, indgående undersøgt og beskrevet af Vilhelm la Cour. Den blev ødelagt omkring 1340. På Borrebakken eller Storeborg i den nu udtørrede Højby Sø har der ligget en ret stor adelig borg, vist nok fra den tidlige middelalder. Her er bl.a. bevaret ruinerne af et meget anseligt rundt kampestens-tårn.

Når de adelige herremænd efterhånden næsten forsvandt fra Ods herred, skyldtes det, at herredet helt kom i kongens og først og fremmest i Roskildebiskoppens eje. I hvert fald fra begyndelsen af 1300-årene var Dragsholm i hans besiddelse. Borgen blev midtpunktet i et fogedi, hvorfra de store biskoppelige besiddelser i Nordvestsjælland blev styret.

Len, amt og herred

Ved reformationen overtog kongen Dragsholm og de mange bøndergårde, som hørte herunder. Så at sige hele Ods herred var blevet kongeligt gods. På Dragsholm sad nu Christian 3.s lensmand. Ellingegård blev et selvstændigt lille len. Fra gammel tid havde Nygård i Højby været under kongen, der her havde sin lensmand, under hvem den kongelige del af Ods herred synes at have hørt. Nygård kom i 1518 under Kalundborg, var fra 1523 igen et selvstændigt len, indtil det på ny kom under Kalundborg. Fra 1566 blev Dragsholm et hovedlen, og hele Ods herred blev nu samlet under lensmanden på den gamle borg.

Efter enevældens indførelse i 1660 blev lenene omdannet til amter. Den 8. april 1664 fik amtmanden over Dragsholm amt, generalløjtnant Hans von Ahlefeldt, ordre til at aflevere amtet. Dagen før havde rentemester Henrik Müller fået Dragsholm amt og en del af Sæbygårds amt i udlæg, og 14. juni 1664 fik han skøde på begge amter. Dragsholm med tilhørende blev her ansat til 6265 tønder hartkorn, værdien til 312.359 rigsdaler.

Bygningerne på Dragsholm havde længe været i forfald, og det blev ikke bedre, da Karl 10. Gustavs soldater kom til egnen, hvor de huserede bravt. Egemarken blev afbrændt på én gård nær. Slottet blev »ganske øde, ruineret og sprængt«. Fyrst Immanuel af Anhalt var den svenske øverstkommanderende, og han opslog ikke sit hovedkvarter på Dragsholm, men i Rødegård i Vindekilde by, hvor den københavnske glaspuster, kaptajn Robbert Colnet og nogle bønder overrumplede ham i marts 1660 og førte ham som fange til den danske hær på Fyn.

Henrik Müller havde den 28. juli 1664 fået ordre til at overtage inspektionen over de kongelige regalia eller rettigheder i Dragsholm amt. Derfor aflagde han regnskab i 1671, da dette tilsyn overgik til amtmanden i Kalundborg amt, der således også blev amtmand over Dragsholm amt. Fra 1707 var de to amter forenet med Sæbygårds og Holbæk amter. Fra

Skanseshage i Rørvig. Meget tyder på, at det var nær ved denne bugt, kongehyldingerne på Isøre fandt sted. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

1793 udgjorde de fire amter ét amt, Holbæk amt, hvortil Ods herred siden har hørt.

Der er ingen tvivl om, at Henrik Müller havde givet for meget for Dragsholm og for godset i Ods herred, 50 rigsdaler pr. tønne hartkorn. Indtægterne af bøndergodset var ringe, stridighederne med bønderne talrige. 1688 fik hans hovedkreditor, den portugisiske jøde Manuel de Texeira, udlæg i godset, og 1694 blev det skødet til stiftamtmand Fr. Chr. Adler. Men det var kun en mindre del af bøndergodset, der fulgte med. Langt det meste af Ods herred kom på ny under kongen. Således opstod det kongelige Ods herreds gods. Bønderne slap fri for at være herremandens tjenere.

Omkring 1370 nævnes følgende sogne under Ods herred: Odden, Højby, Rørvig, Asminderup, Egebjerg, Vig, Grevinge, Asnæs, Fårevejle og Nykøbing. I en anden optegnelse

fra samme tid kaldes Rørvig for »Ysøørn«, altså Isøre. Her nævnes desuden Sejerø, der nu hører under Skippinge herred, som i 1370 omfattede Vallekilde og Hørve sogne. Det vil altså sige, at grænsen mellem Ods herred og de sydlige herreder, Tuse mod øst og Skippinge mod vest, har været Lamme-fjorden og Draget.

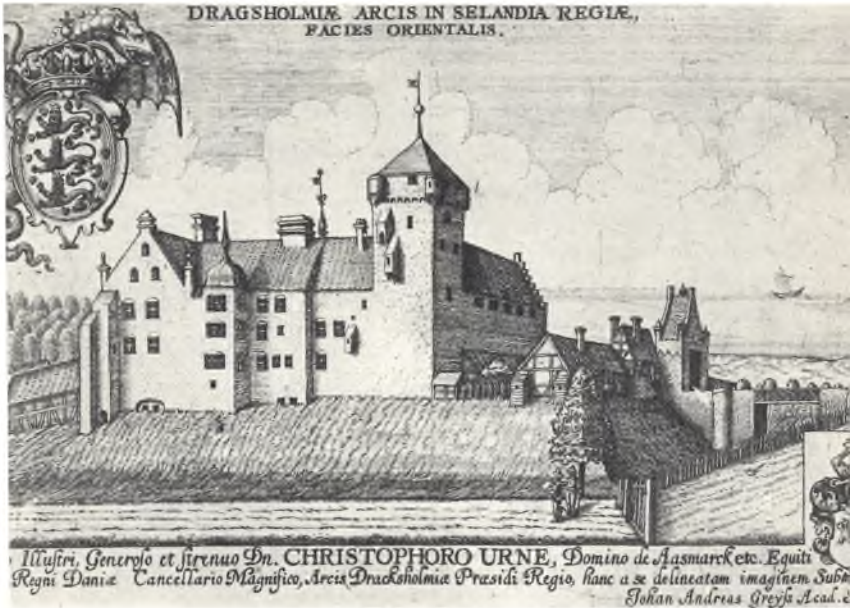
Dragsholm birk går vel tilbage til bispetiden. Det nævnes i 1568, da bønderne i Hørve, Bjergesø og Vallekilde fik ordre til at søge dette birketings. 1673 fik Henrik Müller skøde på birkeretten over Dragsholm birk, og herunder skulle også høre al det gods, han ejede eller kom til at eje i Dragsholm amt, Ods herred. Dette herred var på denne måde blevet til Dragsholm birk, hvortil også hørte ejendomme i Skippinge herred. 1806 blev forholdene endelig ordnet, Hørve og Vallekilde sogne kom helt under Dragsholm birk, Sejerø under Skippinge herred. Fra 1919 hører Dragsholm birk og Nykøbing under dommeren i Nykøbing.

Ods herreds tingsted var vist fra gammel tid i Hørve. I nogle år var det henlagt til Nykøbing, men 1598 fik lensmanden ordre til, at det skulle flyttes til det gamle eller til et andet bekvemt sted.

Ods herred i nyere tid

Efter 1694 hørte de fleste bønder i Ods herred under kongen. En tid havde godset været benyttet til underhold af ryttere. Senere blev det betragtet som et samlet gods under en særlig godsadministration. Selvom bønderne var fæstere, havde de bedre vilkår end i de egne, hvor der var mange herregårde.

I 1830'erne og 1840'erne var der en vis religiøs vækkelse enkelte steder i Ods herred. Senere kom hertil også en voksende politisk interesse. 1841 ville pastor Gunni Busck i Stigs Bjergby indbyde til en folkefest på Vejrhøj. Herremanden på Adellersborg eller Dragsholm, som ejede Vejrhøj, nedlagde forbud, men gik dog tilsidst med hertil. Der blev her sunget og udbragt mange hurraer for den gamle konge, Frederik 6., og den nuværende. I et brev til N. F. S. Grundtvig fortæller Busck: »Nogle anslag menneskenes tal ved festen til 3 a 4000,

Dragsholm omkring 1650, da Christoffer Urne var lensmand.
 Forfærdiget af Johan Andras Greys. Det kgl. Bibliotek.

andre til 2000 – ja Gud glæder mange! Af sangbøgerne blev ikke et hæfte tilbage, og der var spørgsmål om flere. Deraf blev sunget: Kongehånd og Folkestemme, Er lyset for de lærde blot og Vift stolt på Kodans bølge«.

Landbrugsreformerne i sidste halvdel af 1700-årene havde betydet meget for bønderne, udskiftningen, i nogen grad også udstykning bragte en ny tid til Ods herred. Også 1800-årene skulle på mange måder komme til at ændre tilværelsen for beboerne. Den største begivenhed blev vel de store landvindingsforetagender. Allerede 1841 begyndte staten på ud tørringen af Sidinge fjord. Senere overgik foretagendet til private. Fra 1842 til 1884 skal det ialt have kostet 800.000 kr. Dæmningen er ca. to km lang og 2 m høj.

Langt mere omfattende var inddæmningen af Lammefjorden. Allerede 1852 begyndte man at tørlægge den inderste,

vestlige del af fjorden, Svinninge Vejle. Da arbejdet var afsluttet 10 år senere, var der her indvundet 178 ha. Lensbaron Zytphen-Adeler på Dragsholm havde planer om at indvinde hele Lammefjorden. Der blev dannet et særligt aktieselskab, som 1873 fik bevilling på tørlægningen. Dæmningen skulle gå fra Avdebo i Tuse herred til Gundestrup i Ods herred. Det inddæmmede areal blev på 56 km². Bygningen af den store dæmning på 2,3 km voldte store vanskeligheder. Ved hjælp af fire store sænkekasser fik man dog det sidste hul på 60 m lukket. Dæmningen var oprindeligt 3,30 m over havet, men blev 1953 forhøjet til 3,55 m. Samtidig blev krobredden forøget til 3 m, næsten det dobbelte af det oprindelige. I første omgang sænkede man kun vandstanden med 2,8 m, så der blev en sø tilbage i den midterste del af fjorden, men da man i 1940 øgede vandsænkningen til 7 m, blev hele området tørlagt, og den frugtbare jord kunne nu i sin helhed tages i brug.

Vejrhøj. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

Dæmningen over Lammefjorden mellem Avdebo i Tuse herred og Gundstrup i Ods herred. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

Da Odsherredbanen fra Holbæk til Nykøbing blev åbnet 1899, fik det stor betydning for den fredelige, men fjerne egn. Der havde allerede før været sommergæster her, først og fremmest i Rørvig, hvor malerne Vilhelm Kyhn og Hans Nik. Hansen, forfatterne Henrik Pontoppidan og Holger Drachmann boede i 1880'erne. Men banen betød, at turistlandet Ods herred var blevet gjort tilgængeligt for almindelige danskere, først og fremmest fra den store by ved Øresund. Københavnerne søgte stadig længere ud for at kunne opleve naturens fred og ro og tilfredsstillende danskernes længsel efter havet.

To gange siden middelalderen har Ods herred været besat af fjendtlige tropper, først af Karl 10. Gustavs, senere af hr. Adolf Hitlers soldater. De første år af besættelsen var fredelige, og landet fyldtes med sommergæster som ingensinde

ODS HERREDS HISTORIE

før. Bortset fra enkelte vagtposter ved Gniben eller Nordstrand var man her fri for »de grønne«. Men i krigens sidste tid blev Ods herred, først Sjællands Odde, senere store dele af det øvrige land, udbygget til en tysk fæstning med flyvepladser, betonfæstninger, skyttegrave og pansergrave. Tyskerne var klar over deres egen svaghed og frygtede for alvor en engelsk landgang i Nordsjælland. Også den danske modstandsbevægelse var i arbejde. Nordruten førte de eftersøgte til Sverige, og i skovene tog man imod de våben, der blev sendt vestfra ad luftvejen.

Bondegård og byggeskik

Af BJARNE STÖKLUND

Den rejsende, som ved midten af forrige århundrede lod sig befordre ad de lidet fremkommelige veje op gennem Ods herred, ville næppe finde meget at bemærke om den landlige byggeskik. Gårdene og husene her lignede ganske dem, han kendte så vel fra det øvrige Sjælland: lave, helt hvidkalkede længer under grå stråtage. Gårdene bestod i reglen af fire helt sammenbyggede længer. De fleste lå tæt sammen i de små landsbyer langs vejen, nogle var dog flyttet ud til markerne mellem landsbyerne. Indtil årtierne omkring 1800 var driftsfællesskabet endnu enerådende i Ods herreds landsbyer, men fra 1790'erne og fremover blev jorderne udskiftet, og det var gennemgående en meget effektiv udskiftning, som tvang mange af bønderne til at bryde op fra det trygge landsbysamfund til en ny tilværelse som udflyttere på den åbne mark. Disse nye gårde adskilte sig dog ikke fra landsbyernes. Var den til udflytning dømte gårds tømmer godt nok, brød man den simpelthen ned og satte den op igen på det nye sted. Men også hvis man måtte bygge den udflyttede gård af nyt, fulgte man i reglen helt den gældende tradition både med hensyn til byggemåde og indretning.

Hos en udflytterbonde i 1860'erne

Som eksempel på byggeskikken i Ods herred kan man vælge Hans Mikkelsens gård i Nakke øst for Nykøbing. Den blev flyttet ud af landsbyen i 1800, og fra en ældre beskrivelse ved vi nogenlunde, hvorledes gården så ud i 1860'erne, mens Hans Mikkelsen drev den. Dens fire bindingsværkslænger var helt sammenbyggede, og når man nærmede sig gården, kunne den godt virke noget ugæstfri. Den lukkede sig af mod omverdenen; de fleste døre og alle vinduer på nær et lille et til karlekammeret vendte ind mod gårdspladsen. Når arbejdet var endt, og mørket faldt på, blev port og stalddør stæn-

get forsvarligt, og bindehunden på gårdspladsen slået løs. Da har vel den ensomme udflytter skønnet på den gamle sjællandske gårdsform, som gjorde hans hjem til en fæstning, let at væрге mod stimænd og omstrefjere.

Når man gennem porten i nordlængen kom ind på den lukkede gårdsplads, havde man på den modsatte side gårdens stuehus; det var her indrettet i sydlængen, mens det i de fleste andre gårde udgjorde nordlængen. De tre andre længer var udhusene. I nordlængen fandtes foruden indkørselsporten hestestald med foderlo samt et laderum. Resten af laden med tærskeloerne var i østlængen, hvor der desuden var indrettet huggehus og karlekammer. I vestlængen var der tørvehus, fårehus, kostald og hølade. Gårdens besætning bestod på den tid af 4 heste og et par plage, 8 køer, en snes får, 5-6 gæs og en lille flok høns. Normalt var møddingen i den sjællandske bondegård anbragt på gårdspladsen, men her var den efter lidt nyere skik lagt uden for gården.

Fra gårdspladsen førte en dør ind til boligens forstue, som var brolagt med pæne strandsten på kant. Bag forstuen i samme fag lå køkkenet, men man skulle gennem dagligstuen for at komme ind i det. Det var et køkken af en særlig type, som i ældre tid var karakteristisk for alle sjællandske gårde. Det var egentlig blot en meget stor åben skorsten, som var husets eneste, og hvorom alle ildstederne var samlet. Den åbne skorsten var så stor, at husmoderen kunne stå inde i den, når hun skulle lave mad over åben ild på en muret bæk i den ene side af skorstenen. Her fandtes også indfyringen til bagerovnen; der var ikke plads til den store ovn inde i huset, så den stak ud som en rund pukkel med et halvtag over. Der var ligeledes indfyringsåbninger til ildstederne under den store indmurede grue- og bryggerkedel og maltkøllen, hvor man tørrede den malt, der skulle bruges ved ølbrygningen. Disse ting fandtes i bryggerset eller stegerset, som stødte op til den ene side af køkkenskorstenen. I stegerset stod også håndkværnen, hvorpå man malede malt og boghvedegryn. I den modsatte side af stegerset var der døre til sule- og spisekammer.

Udflyttergård i Sonnerup, Højby sogn. Nationalmuseet fot. 1945.

Fra den åbne skorsten kunne man også fyre i bilæggerovnen i dagligstuen på den modsatte side af køkkenet. Denne ovn var husets eneste varmegiver, og det er karakteristisk for ovne af den type, at de i modsætning til de almindelige kakkelovne er helt lukket ind mod stuen, hvor de er opstillet, og må fyres fra en tilstødende skorsten. Dagligstuen havde lergulv, og ved sydvæggen stod to store omhængssenge. En tredje seng stod ved væggen til køkkenet. Mellem den og bilæggeren kunne der lige blive plads til en armstol. Her havde den gamle kone i huset en lun plads, når hun sad og passede spinderokken eller karterne. I den modsatte side af stuen under vinduerne til gårdsiden var der fast bæk med bord foran. Også for bordenden var der fast bæk, og her havde husbonden sin plads. Fra dagligstuen førte en dør ind til øverste stuen, som ikke kunne varmes op, og som kun blev anvendt ved særlige lejligheder. Den tjente iøvrigt som opbevarings-

sted for gårdens forråd af uldent og linned. Den var møbleret med et par store kister, et dobbelt klædeskab samt et lille bord og et par stole.

En særlig slags bindingsværk

Som denne gård i Nakke var stort set alle gamle gårde i Ods herred indrettet. Derved adskilte de sig i øvrigt ikke fra gårdene i resten af Sjælland. Også i det ydre lignede de ved første øjekast de almindelige sjællandske gårde med de helt hvidkalkede bindingsværksvægge, forskellige fra de fynske og østjyske, som næsten altid har tømmeret trukket op med sort eller rødt. Men ser man bindingsværket i en Ods herreds gård lidt nøjere efter i sømmene, vil man opdage, at det på væsentlige punkter afviger fra det almindelige bindingsværk, således som man finder det i gårdene længere sydpå på Sjælland. Der er husenes bjælker tappet gennem vægstolperne, således at bjælketappene stikker frem på stolpernes yderside, hvor de fastholdes af trænegler på tværs. Stolperne forbindes indbyrdes af løsholter midt i væggen og fodstykker fornedet over stensylden. Mens man i det sydlige Sjælland så godt som altid tapper tømmerstykkerne sammen, så samler man dem i Ods herred altid med bladninger, dvs. der laves en udskæring i siden af det ene eller begge tømmerstykker, således at de kan føjes sammen og fæstnes med en trænegle eller et svært søm.

Et godt indtryk af princippet i den særlige byggemåde giver fotografiet på side 39. Det viser en gammel gård, hvor lervæggene er faldet ned, således at tømmerkonstruktionen er blevet blottet. Husets vandrette tværbjælker er fastgjort i udskæringer i siden på den øverste del af stolperne, mens remmen, der afslutter væggen foroven, hviler i udskæringer i stolpernes øverste ender. Stolper og bjælker er forbundet med påbladede skråbånd. Midt i væggen, hvor det normale bindingsværk har en række vandrette løsholter, der er tappet i stolperne, har man her i stedet et langt spinkelt såkaldt sidedbånd, som er bladet på indersiden af stolperne og forbinder dem over flere fag. Mellem stolperne har væggene været

Gård i Eskildstrup, Vig sogn. Ældre fot. i Nationalmuseet.

udfyldt med ler, klinet til nogle lange stave, hvoraf to endnu sidder på plads, mens de øvrige er knækket. Stavene rækker helt fra stensylden op til murremmen, og midtvejs er de bundet til sidebåndene med kabelgarn eller halmsimer. I de fleste bindingsværkshuse sidder lerklining på et fletværk af pilegrene, halmsimer eller lignende mellem de lodrette stave. I Ods herred kliner man direkte på stavene, og væggene må derfor gøres ret tykke for at kunne holde. Man vil se, at de ofte buler mere eller mindre ud fra stolperne, hvilket giver de hvidkalkede vægge en noget anden karakter end andre steder i Sjælland.

Med denne enkle teknik blev næsten alle landbygninger i Ods herred opført i ældre tid, ja endnu i sidste halvdel af 1800-årene kunne den tages i anvendelse til nybygninger. Man kan også finde bindingsværksbygninger af mere normal

konstruktion i Ods herred, men det viser sig næsten altid, at de pågældende huse har tilhørt folk uden for den egentlige bondestand, og de er sikkert ofte bygget af håndværkere, som ikke var hjemmehørende på egnen. I 1741 lod degnen Lyder Høyer i Grevinge sin gamle degnebolig nedrive. Den var »bygt efter landsbye-viis«, altså formentlig på den her beskrevne måde, mens det nye hus blev opført »af godt, nyt, ført og rødt fyrretømmer« og karakteriseres som »bindings- og kæmningsarbejde, sat i fod«, dvs. med stolperne tappet i en fodrem, noget der dengang var usædvanligt i de fleste sjællandske landsbyer. Men degnen lod da også håndværkerne hente langvejs fra til byggeriet. Tømmeren kom fra Ods herreds købstad, Nykøbing, og murermesteren helt fra Roskilde.

Hvorfor byggede man sådan?

Den lokale byggeteknik i Ods herred må betragtes som en relik, en rest af noget gammelt, som engang har haft en større udbredelse i landet. Det kan man slutte af to grunde: dels fordi princippet i konstruktionen, først og fremmest tømmerstykkernes samling med bladninger, kan genfindes i særligt gamle bygninger andetsteds, dels fordi konstruktioner, der ligner dem i Ods herred, findes i de tilgrænsende dele af det nordlige Sjælland, hvor de imidlertid er blevet mere eller mindre sammenblandet med de almindelige bindingsværkskonstruktioner.

Hvorfor holdt da Ods herreds bønder ene af alle fast ved den gamle byggemåde? Spørgsmålet er vanskeligt at besvare, men der kan peges på nogle mulige årsager. Ods herred lå indtil 1870'erne som en afkrog af landet, hvor udviklingen i flere henseender stod i stampe. Det gjaldt således på det landbrugstekniske område. I en beskrivelse af Holbæk amt 1844 hedder det, at når man kom til Ods herred fra de tilgrænsende egne, skulle man ikke tro, at man var i samme land, »thi den samme brugsmåde og de samme metoder, som for 20 år siden var gængse, ses endnu der, mens den øvrige del af amtet har gjort betydelige fremskridt i sit avlsbrug«. Det var den isolerede beliggenhed og de dermed sammenhæn-

Konstruktionen i gården fra Sonnerup, som nu er faldet helt sammen. Nationalmuseet fot. 1959.

gende dårlige afsætningsmuligheder for landbrugsproduktionen, som var hovedårsagen til, at landbruget var sakket agterud.

Et par århundreder tidligere havde herredets økonomiske og handelsmæssige situation været bedre, for da blomstrede endnu den skuddefart, som sørgede for handelsforbindelsen mellem bønderne i de forskellige egne af riget. Degnen Lyder Høyer fortæller 1750 i sin beskrivelse af Grevinge sogn, at i fordums tid kom adskillige nordmænd og sejerøboere med skuder, lastet med tømmer, kalk og tjære, ind i Lammefjorden, hvor de solgte bygningsmaterialerne til bønder og tog kornvarer som betaling. I sognene ved fjorden fik man således tømmeret bragt omtrent til døren, mens man senere

BONDEGÅRD OG BYGGESKIK

måtte hente det 4-5 mil borte og anvende større møje og bekostning derpå. »Bøndergårdene fandtes da (i 1600-årene) bygte af godt, ført og varagtigt tømmer for langt lettere pris, i den sted de nu bliver bygte som pindværk af slet, ungt og svagt tømmer for dyrt køb, følgelig behøver des tiere reparation, som der des snarere går fejl derpå, hvilket jeg både med forundring og forandring haver set og forfaret i mange år«.

Lyder Høyers påstand om, at gårdene blev bygget af dårligt og spinkelt tømmer, bekræftes fuldt ud, hvis man undersøger dimensionerne på tømmeret i de bygninger, som endnu står. Byggemåden har ikke sit fortrin i soliditet, men deri, at den er tømmerbesparende. Der skal ikke så meget træ til, og man kan bruge spinklere tømmerstykker end i det almindelige bindingsværk. I Ods herred kendte man godt det almindelige bindingsværk, for præster, degne og andre fine folk lod jo deres huse bygge i den teknik. Men bønder er mindre tilbøjelige til at følge præstens og degnens eksempel end til at tage ved lære af særligt fremmelige standsfæller. Kulturelle nyheder breder sig derfor i reglen langsomt fra bonde til bonde og fra sogn til sogn, og vil derfor nå sidst frem til af-sidesliggende egne. Og hertil kom som en yderligere barriere for de byggetekniske nyheder i Ods herred, at den fremgangsmåde, som man havde taget i arv fra fædrene, bedre og billigere lod sig anvende under den herskende tømmermangel.

Landsbyliv i 1800-årene

Af I ØRN PI Ø

Ved sprøjtehuset i Rørvig ligger en stor sten, der er flad ovenpå. Det var oldermandens – eller som han hed dér bysmandens – sten. Det var her, han sad eller stod, når han ledede møderne i bylaget. Medlemmer af dette lag var længe kun gårdejerne, og de valgte hvert år en ny oldermand. Under møderne sad de på hver sin mindre sten i en kreds omkring deres leder.

Hver landsby i Ods herred har helt op mod år 1900 haft et sådant råd, som drøftede en lang række af de rent lokale anliggender og dermed spillede en afgørende rolle for hele det daglige liv i landsbyen. Før udskiftningen blev næsten alt arbejde bestemt i dette råd.

Man mødtes hver søndag. Blev det for køligt at sidde på bystævnets sten, gik man indendøre. I Klint søgte man ind i en lun hestestald i den gård, der lå nærmest.

Indtil midten af 1500-årene indkaldtes der til møde ved, at kirkeværgen ringede med kirkeklokken, men det blev i 1561 forbudt ved Roskilde Landemode. Hver landsby anskaffede sig da et horn, som oldermanden tudede i.

Bystævnestenen i Rørvig er den eneste bevarede i Ods herred. Den blev kaldt for Majstenen. Det blev den også i Klint, men undertiden forandredes ordet på skæmtsom vis til Madbænkestenen. I Eskildstrup kaldtes den gerne for Tudestenen.

Bønder og husmænd i Rørvig

Husmand Peder Hansen i Rørvig, født 1828, har fortalt, at man i hans tid havde to lag, ét for bønderne og ét for husmændene. De var bygget op på samme måde – de havde således hver sin bysmand – men bøndernes lag var naturligvis det betydeligste i landsbyen. Og bønderne havde en bystævnesten. Det fik husmændene aldrig.

Rørvig-bøndernes bysmand tudede i hornet, hvergang der var noget på færde, »ellers blev der blæst om søndag eftermiddag kl. 2, og de samledes da ved Majstenen og betalte for løst. Det var 1 rigsfort for en hest og 12 skilling for en ko. Multken blev lagt i en bunke på stenen. Bysmanden tog dem så med sig hjem og lagde dem i en kasse. For disse penge holdtes fastelavnsmandag gilde hos ham. Kun bønderne kom med til det«, tilføjer Peder Hansen, som fortsætter: »De betalte den dag konge- og præstetiende. Til det gilde fik de skåren mad, brændevin, punch og ølsøbe«. Blandt husmændene betales også multker for løsgående kreaturer – f.eks. 8 skilling for en ko – og »ligesom hos bønderne holdtes gilde fastelavnsmandag hos bysmanden. Vi var den dag ude på gærdegang i husmandsvangen. Der blev så eftersat, hvad der var at gøre i stand«.

Trods den åbenlyse sociale forskel husmændene og bønderne imellem var der dog én ting, der førte dem sammen, og det var det daglige arbejde. Her kunne den ene part ikke undvære den anden. Det har husmanden Peder Hansen i Rørvig – hvis far iøvrigt var gårdejer – givet to illustrerende eksempler på. Og de er typiske for samarbejdet i en hvilken som helst landsby i Ods herred i 1800-årene: »Skulle en husmand have kørt gødning ud, så bad han en halv snes bønder til møggilde en søndag. Vi mødte med vognene fra morgentunden og kørte gerne hver et par læs ud på lodden i Husmandsvangen. Mens der var nogen, som læssede vognene gik vi, der kørte, ind og fik mad, brændevin og kaffe.

Var der en bonde, som skulle have klinet en længe, så bad han hele byen til klinegilde. Om morgenen kom de fra alle disse steder med mælk og somme også med smør. Først på dagen grov husmændene og karlene ler op, og bønderne kørte det hen til gården. Nogle husmænd stod så derhjemme og læssede af. Derefter blev leret æltet. De yngre husmænd, karlene og bønderne klinede. Karlen og hans husbond klinede sammen. De ældre husmænd skar ler i ælten, og drengene bar det hen. Til middag fik de byggrød, der var kogt i mælk, og æggekage. Når de ved aften var færdig, opvartedes de med

Stående og siddende på disse sten har medlemmerne af bylaget gennem århundreder administreret landsbyen Rørvig. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

boghvedegrød og klipfisk. Derefter gik karlene hjem for at pynte sig lidt, og de kom da igen derhen, men nu havde de pigerne med. Så dansedes der i øverstestuen«.

Poul Natmand i Veddinge

Dagliglivet i landsbyen var præget af, at man i det mindste accepterede hinanden, fordi der var så meget, man ikke kunne gøre alene. At stå uden for fællesskabet kunne være katastrofalt for den, det gik ud over. Længe havde man således i Veddinge holdt natmanden udenfor. Han udførte det nødvendige, men af alle foragtede arbejde: at flå selvdøde heste, hunde og katte. Så skete der det, at Poul Larsen – eller Poul Natmand – blev gårdejer. Medlem af bylaget kunne han imidlertid ikke blive. Ikke så meget på grund af sin person som på grund af den nedarvede fordom mod hans

profession. Bymændene i Veddinge indså, at denne traditionsbestemte diskrimination af natmanden var urimelig, og de mødtes da en aften »for at natmanden skulle være lige med dem. De havde en selvdød hest, som natmanden flåede noget af, og mændene tog også hver et lille stykke hud af den. Da de var færdige med det, drak de allesammen en snaps af natmandens bæger. Dette blev så taget af vejen, og de så det aldrig siden. Før den tid fik natmanden ikke lov til at drikke af de andres glas. Siden flåede de deres selvdøde kreaturer«.

Dette vidnesbyrd om et bevidst brud med denne ældgamle fordom er iøvrigt enestående i Danmark.

Da Poul Natmand døde i 1822, begyndte hans enke, Marthe Sophie Jocumsdatter, at gå rundt og tigge og sælge visser. Hende var man bange for. Man mente, at hun kunne hekse, men det fortælles også, at hun brugte sine overnaturlige evner til at hjælpe naboerne, når deres kreaturer var syge. Accepteret i fællesskabet blev hun dog aldrig.

Trolde-Mads i Højby

I et lille hus uden for Højby boede Mads Petersen, født ca. 1830. Han var arbejdsmand, men kunne dårligt tjene til det daglige brød. Hans kone og børn drev derfor omkring og tiggede, og selv supplerede han sine indtægter ved at optræde som klog mand. Dog aldrig i sit hjemsovn. Der optrådte han kun i rollen som den fattige arbejdsmand. I Grevinge og i Egebjerg sogne havde han derimod en ret stor »praksis«.

Engang blev han kaldt til en gård i Gudmindrup for at fordrive rotter. Han blæste ned i rottehullerne og mumlede forskellige ord. En anden gang blev han hentet til et hus i Stenstrup, fordi folkene dér ikke kunne få smør. De troede, at der var nogen, som havde forhekset smørkærnen. Trolde-Mads gjorde da forskellige kunster og lagde bl.a. også ild under kærnen. Det hjalp – for så fik fløden i kærnen den rigtige temperatur. Det vidste den kloge arbejdsmand.

Trolde-Mads og hans familie i Højby var ligesom Poul Natmands enke i Veddinge fastboende. Derfor skred man ikke ind over for deres tiggeri. Anderledes var det med de

mange stoddere og vagabonder, som drev rundt i Ods herred. Gårdejer Anders Kinimond, født 1835 i Hønsinge, har således fortalt, at der »i byvis eller afpassede kredse af den fungerende og sidstværende oldermand blev foretaget stoderjagt fra sted til sted for at anholde vagabonder og løsgængere, hvilket vistnok skete eftre øvrighedens ordre på en bestemt dag hyert år over hele landet. Så vidt mig bekendt blev stoderjagten først afskaffet i tiden ved 1830'erne.«

Aftenliv på en gård i Klint

»Lige før sengetid spistes nadvere, mest varm grød«, fortæller gårdejer Niels Hansen i Klint, født 1823, »men om vinteren blev mælken blandet hælvten med øl«. Belysningen i stuen var nøjsom til daglig, men »til julen blev der altid støbt en del talglys – spiddelys – som blev brugt i højtiden. Til andre tider brugtes tranlampen, som hang i et lampetræ ned fra en af bjælkerne i stuen. ... Fruentimmerne spandt

Fra en gård i Stårup, Højby sogn. Nationalmuseet.

hør og blå og kartede og spandt uld om aftenen. Mandfolkene spandt hamp på hånden til reb, bandt og bødte fiskeredskaber, ribbede fjer og så videre. Der blev sommetider sunget viser under arbejdet, og sommetider blev der læst historier f.eks. om Uglespil, Skytten Bryde, Robertus, Holger Danske, Tristan og mange flere. Der blev også læst i gamle religiøse bøger. Aviser læstes her ikke før 1836, og det var endda kun »Den danske Bondeven«, som de alle syv gårdmænd i Klint var om at læse«.

Udendøre var der buldrende mørkt. Indendøre samledes man, og snakken gik. Man arbejdede og underholdt hinanden. Der blev fortalt om tiggende vagabonder, som havde banket på ens dør, og som bragte ulykke, hvis de ikke fik en bid brød, om krybskytter, der på snedig vis undgik at blive fanget, eller om agtværdige naboer, der selv lavede brændevin og kun med nød og næppe undgik Snus-Søren, øvrighedens ihærdige spion. Her hørte man også om forunderlige hændelser, om møder med de overnaturlige, der holdt til overalt: på gårdene, i højene, i skovene og som særligt var på færde, når mørket havde lagt sig.

De overnaturlige

I en gård i Veddinge kunne man »ligge hende i sengen og høre, at de underjordiske spandt, men der var ingen at se. Om dagen kunne de hitte vættelys inde under sengene. De underjordiske havde dem at se ved«. På de fleste gårde havde man en nisse. I Veddinge var der en, der »åbenbarede sig for drengen, som tjente der, og sagde til ham, om han kunne tie stille med, at han var der, så skulle han hver aften få et stykke smørrebrød, og det kunne han tage i hakkelseskisten. Nissen skulle da skære hakkelsen for ham og muge under kvæget«.

Om næsten alle høje i Ods herred fortælles det, at der boede trolde i dem. Engang stod Lårbjergbakkerne nord for Svinninge på fire pæle. »Der var så en karl, som dristede sig til at ride derhen. Troldene kom da ud og bad ham ind, men det ville han ikke. De skænkede så for ham i et bæger, og det

Et af landbokvindens arbejder var at støbe lys. Bedst blev de, når hun brugte fåretællen. Den gav de hvideste og drøjeste lys. Fra Klint. S. Bay, Asnæs fot.

skulle han drikke. Men han smed drikken bag over hesten, og det sved hårene af den. Han red nu med bægeret hen over markerne. Troldene løb efter ham og råbte: »Rid på de boldede og ikke på de knoldede.« Han red forbi Højby kirkegård, og derind smed han bægeret. Dette kom så til at være der i kirken. Men troldene blev ved at forfølge karlen. Han nåede dog hjem og kom ind i gården, hvor han fik lukket, så de ikke kunne komme ind.«

De lokale bakke-trolde frygtede man meget, særligt når man havde en nyfødt i huset. Fra Asnæs sogn fortælles, at »lyset var om natten ikke slukt, hvor der var et barn, som ikke var døbt. Ellers kunne trolden komme og forbytte det.« Det vil sige, at den lagde et af sine egne – grimme og vanskabte – i stedet. Det kaldtes en skifting.

Ellefolkene – de dansede blandt andet på præstens eng i Asnæs – havde én fjende frem for alle andre. Det var den vilde jæger, der med sine hunde kom jagende gennem luften i de stormende efterårsaftener. Nogle fortæller, at jægeren i virkeligheden var en af Valdemarerne.

Kæmpetroldre

Der er også blevet fortalt mangfoldige, skrøneagtige beretninger om trolde af overordentlige dimensioner. Ingen har mødt dem. Det eneste, man vidste om dem, var de synlige minder, de havde efterladt sig i Ods herred, f.eks. de store sten, de har kastet mod kirkerne, fordi de var rasende over den kristne mission. Stenene ramte dog aldrig. De ligger rundt omkring i større eller mindre afstand fra målene.

Flest spor har dog trolden i Klintebjerg sat sig. Han »ville bygge en bro fra Odden til Sejerø, og han fyldte straks sine vanter med jord, hvorved Klinte Sø fremkom. Derefter gav han sig på vandring, men mærkede ikke, at der var et hul på venstre vante, og jorden begyndte straks at drysse, så at den hele række bakker fra Sonnerup til Ebbelykke fremkom. Ved Overby Lyng gik der hul på højre vante, så jorden dryssede ud, og derved fremkom bakkeskrænterne langs Nordstrand. Da han kom til Yderby Lyng, opdagede han, at der kun var lidt tilbage, og ærgerlig derover kastede han det bort; derved fremkom Gniben og Revet.«

Sproget i Ods herred

Af CHRISTIAN LISSE

Sproget i Ods herred – og det er naturligvis dialekten, den hjemmehørende landbefolknings sprog, der her er tale om – hører ikke til de mere kendte eller mærkelige dialekter i landet. Ingen sjællandsk Blicher eller Aakjær har udødeliggjort den ved bare ét dialektdigt, der huskes, ingen af de sjællandske prosafortællere stammer netop fra denne egn. Kun enkelte små prøver på Odsherredmålet er trykt og kun nogle få sider skrevet netop om denne dialekt – en kort artikel i *Det skønne Odsherred*, 1953, af dialektforskeren Kristen Møller er vel det eneste, da P. K. Thorsens snart gamle bog om hans fødeøjs sprog, *Sprogarten på Sejerø* fra 1894, jo ikke beskriver et egentligt Odsherredmål.

Men det betyder ingenlunde, at Ods herred er ukendt land for sprogforskningen. Denne egns dialekt er ligesom andre egnes beskrevet og kortlagt i det klassiske værk *Kort over de danske folkemål med forklaringer*, ved Valdemar Bennike og Marius Kristensen (1898-1912), og dens ordforråd, både det specielle og det almene, er optegnet og indsamlet i samme omfang som andre egnes.

En skitse til en karakteristik, en slags signalement, af sproget i Ods herred bør til indledning fastslå, at det er dansk, så sandt alle dialekter og lokale variationer af rigsmål, der tales fra Skagen til Gedser, fra Blåvandshuk til Dueodde, er dansk sprog, hvor forskellige de end lyder. Dialekterne er jo ikke, som man engang mente, forvrænget eller forvansket rigsdansk; de er selvgroede lokale variationer af et olddansk sprog, som vi ikke ved ret meget om, de er ældre og mindre forstyrrede i deres udvikling end det langt yngre rigssprog. Et enkelt eksempel: Den velkendte tredeling af navneordene i hankøns-, hunkøns- og intetkønsord, der endnu eksisterer i de fleste danske ø-dialekter og enkelte jyske, og som stemmer overens med de nordiske oldsprog, kan ikke være en for-

vrængning af nyere dansk rigssprog, som for århundreder siden har slået grammatisk han- og hunkøn sammen til det, vi kalder fælleskøn. Men i øvrigt er det udstrakt fællesskab i ordenes bøjning og føjning til sammenhængende tale, og navnlig fællesskab i ordforrådet, der gør al slags dansk til ét sprog. De mange mærkelige særgloser, man vitterligt finder i enhver dialekt, også i den odsherredske, spiller nemlig en forsvindende ringe rolle i dagligsproget, og mindre år for år, al den stund disse dialektale gloser uddør i hastig takt og erstattes af nye, fællesdanske ord.

Det afgørende ved bestemmelsen eller beskrivelsen af en dialekt er derfor udtalen af sprogets almindeligste ord; dansk lyder som bekendt, trods al udjævning, stadig meget forskelligt fra egn til egn, og dialekterne uddør ikke, fordi ordforrådet bliver mere og mere ensartet. Odsherredsk hører til ømålenes gruppe, der bl.a. kendetegnes ved som rigsmålet at have det kendte ubetonede slutnings-e i næsten hvert andet ord i talen, hvor jysken konsekvent sløjfer -e'tet og bornholmsken, vor eneste tilbageværende østdanske dialekt, ligesom skånsk har -a i halvdelen af tilsvarende ordformer. Ømålene, herunder de sjællandske, kendes også let på tvelydningen – diftongeringen – af rigsmålets lange vokaler e, ø, å og ofte a; odsingerne siger altså som andre sjællændere *si'æ* (se), *sy'ø* (sø), *su'å* (at så) og *hå'a* (at have). Apostrof betegner i disse og følgende eksempler stødtonen.

Inden for ømålsgruppen hører dialekten i Ods herred dernæst til de sjællandske ved en række fælles-sjællandske udtalefænomener, først og fremmest det såkaldte »bløde« d, der jo overalt på Sjælland høres, ikke bare hvor rigsmålet også har det, men i mange tilfælde, hvor det skrevne d er »stumt«: en *kreds*, i *medts* (i middags). Odsingerne siger som andre sjællændere: *de vå ded* (det var det), *fåaled* (farlig), *skekled* (skikkelig), *hasted* (hastig), og har »sjællandsk« stød i talrige tilfælde, hvor rigsmålstalende ikke har stød: *nu', du', vi', I', di'* (de), en *mælkekand'e*, en *malkpi'e*, de siger *ka'tten*, *ka'ppen*, *sto'kken*, et *kø'kken*, en *ga'ffel*, *noed su'kker*, og »støder« i tusind andre ord af lignende struktur.

Udsigt fra Korshage mod Hundested. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

Dialektgrænser

Odsingerne siger *dom* (dem) og *dørres* (deres) som alle sjællændere, de siger også *ing* (ind), derimod ikke *yd'* (ud), *yden* (uden), en *knyde* (knode) som de fleste andre, og hermed er indkredsningen af odsherredsk inden for det sjællandske dialektområde begyndt. Der er det særlige ved dette område, at det ikke lader sig dele i skarpt og dybt afgrænsede underområder på grundlag af dialektforskelle, fordi grænserne ofte er uskarpe og sjældent følges ad. Vestsjællandsk, hvortil odsherredsk hører, adskiller sig ved flere forskellige udtaleejendommeligheder fra nord-, øst- og sydsjællandsk, uden at man kan pege på en bestemt grænse, hvor vestsjællandsk begynder. Vest for en linie nord-syd gennem Isefjorden til Næstved-Karrebæksminde har man således fra gammel tid haft a-lyd i ord med skrevet *-ang*: *gang*, *lang*, *mange*, *stang*, me-

dens dialekterne øst for denne linie har eller har haft å-lyd: *gång* og lignende. Den ovennævnte sjællandske udtale med y-lyd i *yd'*, *yden* og andre ord af samme struktur hører man også i det sydligere Vestsjælland, men altså ikke i Ods herred og på Kalundborg-Holbæk-egnen. En tredje vestsjællandsk udtale, et enkelt, men til gengæld vigtigt og hyppigt forekommende ord, er endnu snævrere afgrænset; det er det lille ord *af*, som de fleste sjællændere udtaler *å'a* eller mere i retning af rigssprogsudtalen *a'*, altså uden f- eller v-lyd, når det siges med almindelig betoning. Men hører man en sjællandsktalende person sige f.eks. *jæ ska aw' næst gang'*, kan man være helt sikker på, at vedkommende er fra det nordvestlige hjørne, Ods herred og Kalundborg-egnen, evt. Sejerø, men ikke fra Holbæk-egnen eller længere inde i landet.

Et fjerde udtaletæk har en ejendommelig udbredelse på Sjælland. De fleste ord, der skrives med bogstavkombinationen -ag, udtaler sjællændere med w, altså *awe* (age), *bawe* (bage), *baweren* (bageren), et *faw* (fag), en *kawe* (kage), *tebawe* (tilbage) osv. Det gælder imidlertid ikke ældre syd- og vestsjællændere, til hen imod Kalundborg; de har hverken g eller w i disse ord, de siger *bae*, *kae*, *tebae* osv., og det gør også gamle folk i de nordlige sogne af Ods herred. I de sydligere sogne, Grevinge, Asnæs, Fårevejle, Hørve, Vallekilde, har man derimod »altid«, dvs. så længe man husker tilbage, sagt *bawe*, *kawe* osv. som på Holbæk-egnen og det meste af Sjælland. Her har vi altså en grænse, der gennemskærer Ods herred.

Et gammeldags sprog

Denne sproglige overensstemmelse mellem Ods herred og Sydsjælland er hverken enestående eller tilfældig; flere andre forhold viser, at man i disse yderkanter taler mest gammeldags sjællandsk. Det er således kun i Højby sogn i Ods herred og enkelte steder i det sydlige Sjælland, man lige til nutiden har kunnet høre ordet *tag* (på hus) udtalt med »blødt« d: et *tad*, *stru'etad* (stråtag), *tadskæ'g*, ved siden af den almindeligste udtale: et *ta*.

Det gammeldags præg over sproget i Ods herred viser sig også på andre måder, bl.a. ved at man her har bevaret nogle gamle bøjningsformer bedre end andetsteds på Sjælland. Ligesom madam Smidt i Genboerne og andre gamle københavnerne har nord- og vestsjællænderne i forrige århundrede sagt *han fro's ihjel*; denne datidsform kan høres hos enkelte gamle nordsjællændere endnu, men hyppigst i Ods herred. Andre verber af samme bøjningsklasse har haft tilsvarende datidsformer, f.eks. at kyse, sjællandsk *kiwse* eller *kywse*, men kun i Ods herred og nærmest tilgrænsende egne har man i dette århundrede sagt *du ko's mig!* og lignende. På Sejerø har man sagt *no's* (nøs, nyste) og *fno's* (fnøs, fnyste), men dette høres næppe længer i Ods herred. Derimod siger man nok både her og andre steder på Sjælland stadigvæk *han skod' sig*. Det er vistnok også særlig i det nordvestlige hjørne, man har en tilbøjelighed til at foretrække de »lange« datidsformer af en del svagtbøjede verber, f.eks. *baede* (bagte), *smaede* (smagte), *kåwede* (kogte), *tawede* (tabte), *bruede* (brugte), *gemmede* (gemte) og lignende, men grænserne for sådanne bøjninger er nok temmelig flydende.

Det er som sagt udtalen af dagligsprogets almindeligste ord, man må lægge til grund ved beskrivelsen og afgrænsningen af en dialekt, ikke de sære gloser, der også findes i ethvert egnsmaal, også odsherredsk – eller rettere fandtes. I artiklen af Kristen Møller præsenteres således en udsøgt buket af særord fra Ods herred, men det er næppe mange procent af dem, der kendes af nulevende odsinger. Hvem kender nu retten *skartinger* eller *blodskartinger*, hvem ved nu, hvad en *medvan* er? Sidstnævnte ord betyder smækstangen på en arbejdsvojn. At det er *hejet* eller *hejret*, eventuelt *jæ'lt* eller *jælet* i luften, dvs. diset eller trykkende, er der dog nok nogen, der genkender, og at det er ved at *housne* (blive opholdsvej), siger man ofte endnu. Den odsherredske landbrugsglose *såw'*, *vi ska ud å rive såw'*, rive op efter høsten, med *såwriwen*, den gamle hesterive med trætænder, hører sikkert til de nær uddøende.

SPROGET I ODS HERRED

Når odsherredsk og de øvrige sjællandske mål aldrig har opnået den samme agtelse i den almindelige bevidsthed som andre dialekter, f.eks. jysk, og vel aldrig nogensinde når det, er hovedgrunden uden tvivl, at sjællandsk trods alt ligner rigsmålet for meget og derfor i manges øren lyder som komisk og forvrænget rigsdansk. Den sjællandske dialekt er stadig »kuriøs uden at være andet«, som Johs. V. Jensen en gang har sagt. Hovedstadens nærhed har nok også haft betydning, da sjællænderne alle dage for deres sprogs skyld har været skive for københavnerviddet, når de kom til staden og falbød deres varer.

Kunst og litteratur i Ods herred

Af TAGE CHRISTIANSEN

Malerne blev – som de første landliggere i Ods herred i det hele taget – i første omgang tiltrukket af Rørvig. N. P. Mols var blandt de første, der slog sig ned i og omkring Lodsoldermandsgården, den længste tid i et hus på hjørnet af Toldbodvej og Nørrevangsvej med udsigt dengang til havnen. Andre kom på kortere ophold. Vilh. Kyhn malede i 1883 bl.a. solopgange fra Højsandet, Hans Nik. Hansen malede hede-strækninger omkring kirken, Ilsted, Hans Dall, Th. Niss og Vilh. Fischer var også gæster i Rørvig.

De egentlige Odsherred-malere kom i 1930 med Karl Bovin og Kaj Ejstrup i spidsen. De holdt til ved Veddinge Bakker, navnlig i Ordrup. Bovin malede bakkerne og vandet, pløjemanden og hesten, roemarkerne og Lammefjorden. På Kunstmuseet ses et af de første resultater, Fra Odsherred 1932, et landskab med hele naturens vælde. Men ikke mindst blev det lyset over Ods herreds landskaber, der inspirerede.

Kaj Ejstrup debuterede på Kunstnernes Efterårsudstilling i 1926 med Bygevejr, motiv fra Ordrup Bakker. Han boede i et hus tæt ved møllen og fandt frem til det karakteristiske ved bakkelandet.

Også andre landskabsmalere søgte efterhånden til Ods herred. Alfred Simonsen, Victor Brockdorff, der fik hus i Veddinge Bakker, Ernst Syberg. Malersammenslutningen Corner, der havde navnet fra et hjørnehus på Vestervoldgade, blev ensbetydende med Ods herreds malere. Også Ole Kielberg og Gregers Jensen lærte Ods herred at kende. Viggo Rørup havde med Bjergene vist, at han kendte det. Carla Coltman Mohr havde sin egen lille gård i Bjergene og malede landskaber og Fårevejle Kirke.

Lauritz Hartz malede på Ods herreds Kattegatsside. Stranden ved Lumsås og Klintebjerg, Nordstrand, Dybesø, Høve Mølle og Kongsøre.

Dette kalkmaleri i Højby Kirkes østre hvælv har særlig interesse ved allerede omved 1400 i billeder at skildre, hvorledes den norske konge Olav den Hellige sejler om kap med sin broder Harald. Efter legenden skulle den, der sejrede, være Norges konge. Olav ses til venstre, alene og med bue i hånden, mens Harald har to mænd til hjælp. Nationalmuseet fot.

Også andre malere valgte landskabet i Ods herred. Troels Trier med mange landskabs- og dyrebilleder fra egnen, bl.a. Udsigt over Sanddobberne mod Vejrhøj og Køer på Vallekilde enge – foruden Højskolens udsmykning, og sønnerne Holmer Trier og Ernst Trier hørte hjemme i herredet. Sanddobberne har iøvrigt også Poul S. Christiansen malet i 1913.

Sigurd Swane fra kredsens om Grønningen og hans børn blev med årene hjemme i Malergården i Plejerup i Grevinge sogn. I spidsen for en generation blev han mesteren i udnyttelsen af Ods herreds rene luft og lysvirkninger.

Grev Harald Moltke boede fra 1937 i et tidligere bondehus, Malerhuset ved Dragsholm og fandt motiverne her ved Neksølbugten.

Gudrun Trier var født på Sekshøj i Højby sogn og var vokset op med det landskab, hun har karakteriseret sådan: »Bakkerne er kraft, fladerne hvile. Tilsammen giver de det strenge, dejlige landskab, som er Ods herred.«

Karen Trier Frederiksen har malet de store linier og det frie udsyn ved Lumsås og sommerland ved Sejerøbugten, og også Hjorth-Nielsen og Jens Søndergaard har malet i Ods herred – og Margrethe Levy, der boede i Lodsoldermandshuset i Rørvig.

»Cromisterne« med bl.a. Lauritz Hartz og P. Ingemann Nielsen dannede en koloni, som årligt arrangerer udstilling i Nykøbing. Og flere andre steder er der efterhånden skabt muligheder for Ods herreds malere til at udstille: i Anne-

Vilhelm Kyhn: Juni aften i Rørvig. Udstillet 1887.
Kunsthistorisk Pladearkiv fot.

bjerg-Samlingen, i Pottegården på Ellinge Lyng og i Linealen i Veddinge Bakker.

Men der er vel ikke noget at sige til, at malerne er begyndt at knurre. »Folk har ikke forstand på at bo i naturen«, siger Karl Bovin, der har holdt stand i Ordrup. »Bare de ikke lagde huset på bakkekammen og brød de store linier i landskabet. Vore motiver bliver stjålet.«

I klasse for sig blandt Ods herreds kunstnere stod tegneren Herluf Jensenius. Han tilbragte gennem årene mest muligt af sin tid i sit hus i Rørvigs nordøstlige hjørne mod Isefjord og færdedes på egnen til hest. Han skildrede engang udsigten fra sit hus i Det skønne Ods herred og sluttede med at sige: »Og således møder man overalt i Ods herred denne rige afveksling i landskabet: fjordlandskab og lyngheder, hav og klitter, bøgeskove og granplantager, egekrat og så det rigtige danske bondeland. Kort sagt: hele Danmark i en håndvevning.«

Mange andre kunstnere, skuespillere, sangere, balletdansere osv. har været og er blandt ikke mindst Rørvigs trofaste sommergæster. Billedhuggeren Holger Wederkinch, kendt bl.a. for sin Isbjørnegruppe på Langelinie, slog sig i begyndelsen af 1920'erne ned i Veddinge Bakker. Herfra kendes bl.a. skulpturen af jagthunden i bakkerne. Billedhugger Nielsine Petersen, der opnåede meget stor anerkendelse, og som bl.a. lavede Hamlet i Marielyst Slotspark i Helsingør og en del kongelige buster til Fredensborg, var datter af en gård-ejer og skibsfører i den netop udstykkede Smiths gård ved Nyrup i Højby sogn.

Finí Henriques boede i en årrække i et lille landligt hus på bakkeskråningen ved Lumsås med udsigt over hele Sjællands Odde og arbejdede her med kompositioner.

Herman Sandby havde i mere end 40 år hus i Rørvig og hentede her inspiration til bl.a. Havstemning og Ved Strandbredden. At man i det lokale kunstliv i sin tid ikke var altfor vant til koncerter, viste sig en aften, han med sin frue som akkompagnatør skulle optræde i forsamlingshuset. Der var en muserede i flygelet.

Karl Bovin: Landskab fra Ods herred. 1931. Kunsthistorisk Pladearkiv fot.

Historie og topografi

Medens Ods herreds malere næsten alle er kommet udefra, har opdaget egnen og har slået sig ned for længere eller kortere tid, skyldes den meget omfattende litteratur, der knytter sig til Ods herred, for en ikke uvæsentlig del bosiddende i herredet.

Folkeviserne om Ridder Ebbes Døtre er af overleveringen stedfæstet til Højby. Thor Lange udgav i 1890 en bog med Skizzer og Phantasier, og den første af disse hedder Fra Højby i Odsherred og er bygget over Ridder Ebbes Døtre. Viserne

om Marsk Stigs begravelse kan som omtalt i forbindelse med Rørvig Kirke have haft tilknytning hertil.

På mere sikkert grundlag står Arild Huitfeldts 10 binds Danmarkshistorie, Danmarks Riges Krønike, der blev skrevet i årene 1595-1604, således at hovedparten er blevet til, mens han som lensmand boede på Dragsholm.

Blandt andre ældre topografiske værker er den i 1773 i Nykøbing fødte professor, dr. phil. og theol. Jens Larzens bog fra 1832 om Ods herred, topografisk beskrevet – med flid og grundighed. Lokalt har degnen i Grevinge, Lyder Høyer, i 1750 beskrevet Grevinge sogn i et håndskrift, der dannede grundlag for en bog 1887, ny udgave 1921, af Ferdinand Petersen-Blistrup i Grevinge.

H. V. Clausens skildringer af Ods herred i Fra Holbæk Amt, 1908, viser grundig indlevelse i egnen, hvor man, siger forfatteren, som få steder føler, at vort fædreland er »det åbne Danmark i det åbne hav«. J. S. Møller, der var kreds-læge i Kalundborg, har i sine skildringer fra Nordvestsjælland, Fester og Højtider i gamle Dage, fortalt også om Ods herred. Senere har arkivar Hans Ellekilde i 1933 skrevet en værdifuld bog om Højby Sogns Folkesagn, en jubilæumsbog for Danmarks Folkemindesamling. I 1960 udgav Historisk Samfund for Højby Sogn en meget grundigt udarbejdet bog af tidligere provst i Højby, Chr. Mikkelsen, om Højby sogn for to hundrede år siden.

Forstander Povl Hansen, Vallekilde Højskole, har skrevet en lille bog om Dragsholm og sammen med redaktør Rasmus P. Nielsen i Holbæk Strejftog gennem Odsherred 1906. Lokalhistorikeren Lars Andersen, Høve, har blandt flere små-bøger i 1893 udgivet Asnæs Sogn, en historisk Skildring. Grevinde Else Moltke skrev i Malerhuset ved Vejrhøj Fra Bondehus til Herregård om bl.a. Dragsholm.

Om Jarlen af Bothell er bl.a. i nyere tid udgivet en stor og interessant bog af den skotske historiker Robert Gore-Brown.

En turistfører over Ods herred, Tage Christiansen: Fra Rørvig til Bothwell, kom i 1938 og i ny udgave 1948, men er udsolgt. Det er også de af Tage Christiansen udgivne ialt 16

årsskrifter, Odsherred 1929-32, 1934-36 og Det skønne Ods-herred 1945-50 og 1952-53.

Også uden for det topografiske og egns-kulturhistoriske fylder bøger, skrevet i Ods herred eller med motiv fra Ods herred godt på en boghylde.

Præsten og forfatteren Richard Petersen, Grevinge, skrev her henvend en snes personalhistoriske og kulturhistoriske bøger, bl.a. om Henrik Steffens og Thomas Kingo. Hans datter, Asta Christiansen i Højby, skrev bl.a. en række børnebøger med emner også fra Ods herred.

Andre Grevinge-præster, Thomas Rasmussen i 1770'erne, Gjevnøe og Dragsdahl i nyere tid har skrevet opbyggelige bøger. Fra Vig præstegård kom i 1917 bogen Præstegårdsliv af Fru Ingeborg.

En nykøbingenser, der fik et stort navn også som forfatter, justitsminister K. K. Steincke, skrev filosofisk-humoristiske serier af Tegnestifter og skildrede i sine erindringer bl.a. barndommen i Nykøbing.

Skønlitteratur

Indenfor den egentlige skønlitteratur har Ods herred inspiret mange digtere.

I kredsen omkring møllersønnen, kritikeren Clemens Petersen, Svinninge Møllegård, var Bjørnstjerne Bjørnson, der i 1856 havde lært den 19-årige møllerdatter Frida at kende og efter hendes død som 23-årig skrev digtet Frida, der er mindre kendt end Synnøve Solbakken, som han har arbejdet på også i Møllegården. Digtet blev først trykt i Fædrelandet 1863, senere i Bjørnsons samlede værker. Det slutter således:

Hist fik du rum! Men her blev det så stille, så trangt og så stille.

Meir Goldschmidt modtog under besøg på Møllegården med ture på egnen i Rørvig inspiration til en af sine Kærlighedshistorier fra mange Lande, Guds Engel fra Rørvig. Den indledes med en skildring af Rørvig, Fiskerstedet og Landsbyen, og man læser her: »Strækningen vester på, mellem Nykøbing og Rørvig, var dengang og er størstedels endnu, fat-

tig, lyngklædt hede. Men idet man nærmer sig stranden og snarest ville vente sand, bliver landet frodigt med kornmarker og trægrupper, og uden for toldkontrollørens hus, nærmest ved fjorden, fuldender denne frodighed sig i en dejlig have. Fra huset løb- og løber-en allé i skrå retning mod landingsbroen, og denne allé af besynderlig velformede, fyldige popler på grønsvær tæt ved vandet var vistnok det, der slutteligt og afgjort prægede stedet med skønhed. Når man den dag i dag kom dertil, ville kun synet af et smukt, hvidklædt barn behøves for at henvende ens tanke på Paradis.«

I denne forbindelse må nævnes Vilhelm Bergsøes fortælling: Bruden fra Rørvig, der første gang udkom 1872, og det Rørvig-sagn, der i romantikkens tid bredte sig med digteren Henrik Steffens, hvis mor var født på Annebjerg, og som selv en tid var huslærer i Ods herred. Om sagnet er her i bogen fortalt i forbindelse med Rørvig Kirke. Det er med Steffens' optegnelser som kilde brugt i et digt af den tyske forfatter Fr. von Schelling: Die letzten Worte des Pfarrers zu Drottning auf Seeland. Steffens skrev selv i Tyskland novellen Die Trauung, Brudevielsen, indledt med en skildring af flyvesandet i Rørvig. Novellen er optrykt utallige gange, bl.a. i tyske læsebøger. Den er i Carl Fr. Güntelbergs oversættelse optrykt i Odsherred 1931.

Også andre tyske forfattere har benyttet Rørvig-sagnet, således Ed. Lobedanz i romanen Feodora.

Holger Drachmann og fru Emmy havde 1885 slået sig ned i et hus ved Toldbodvej i Rørvig. For at få arbejdsro lejede han sig desuden en stue i den gamle tolder Olsens hus ved fjorden, og her skrev han Der var engang, har fru N. P. Mols oplyst. Hun fortalte også, at Drachmann havde tilbudt at gøre det gamle mahognibord, han sad og skrev ved, berømt ved at ridse sit navn. Men det ville tolder Olsen dog nok have sig frabedt!

Henrik Pontoppidan fandt i 1890'erne vej til det lille fiskerleje og blev her nabo til maleren N. P. Mols, der havde illustreret Pontoppidans Højsang. Familien tilbragte næsten alle somre i Rørvig, de senere år i Højlyngen udenfor byen,

på linie med kirken, en af de smukkeste sommerboliger i Rørvig, nylig overdraget til tredje generation. Henrik Pontoppidan døde 1943, og hans gravsted er på Rørvig kirkegård.

Louis Levy i Lodsoldermandshuset hørte også til den faste digterkreds i Rørvig. Men digteren om Rørvig blev fremfor nogen Kai Hoffmann – og sønnen Ulf Hoffmann. »Det er lykkeligt at gråne under Rørvigs måne«, skriver Kai Hoffmann, og det er om stranden i Rørvig og hele Ods herreds nordstrand han skriver i sine mange Rørvig-digte:

Der ligger sten på stranden og bleges i dens luft.

Der ligger tang og søgræs med søens våde duft.

*Strandtidslen står og gror. Det er stadig denne blæst,
disse bølger, denne brusen fra det evige nordvest.*

Der kunne nævnes mange andre digtere i Ods herred og digte og digtning om Ods herred. Mange lokale folk har lejlighedsvis givet deres bidrag. Fisker og landstingsmand Severin Hansen i Hølkerup i Egebjerg sogn skrev digte fra egen og skrev sin erindringsbog Fra Træskoen til Rigsdagen i 1952. Sigurd Swane i Malergården i Grevinge har skrevet digte. Knud Wiinstedt og Sigfred Pedersen har hentet motiver fra Ods herred, og Kai Flor, en af de første landliggere i Lumsås, skrev bl.a. digte om Lumsås Mølle.

I Lumsås boede i en årrække digteren L. C. Nielsen. Han købte i 1916 et smukt lille gulkalket hus med udsigt over Odden – og blev nabo til Fini Henriques. L. C. Nielsen fandt et hjemsted i Ods herred og blandt egnens folk. Han skrev bl.a. en del af digtsamlingen Thurahs Park og boede her til sin død.

Men de bedst kendte verslinier i Ods herred er dog trods alt N. F. S. Grundtvigs på mindstenen på Odden kirkegård. Grundtvig var blevet opfordret til at forfatte indskriften af en fætter og ungdomsven, kaptajn Lorenz Fribert, Egebjerg, senere Annebjerggård. Grundtvigs første udkast begyndte således:

KUNST OG LITTERATUR I ODS HERRED

*De snekker mødtes i Kattegat,
de kæmped i kvæld og til midienat,
de bølger gjordes så røde.*

Denne ordlyd var næppe blevet husket. Grundtvig var heller ikke selv tilfreds, og lykkeligvis lavede han teksten om, og de faldne og eftertiden fik de udødelige linier med denne indledning:

*De snekker mødtes i kvæld på hav
og luften begyndte at gløde.
De leged alt over den åbne grav
og bølgerne gjordes så røde.*

Ods herred i 1700-årene

Af JOHAN HVIDTFELDT

Menneskene selv har nok ikke forandret sig så meget i de sidste par hundrede år. Derimod er de ydre forhold, de lever under, helt forskellige fra dengang. Færdes man gennem det danske land, i Ods herred eller andetsteds, er det de fleste steder en spredt bebyggelse, man møder. Der er stadig landsbyer, men udenfor byerne ligger gårde og huse som hvide pletter i markernes grønne eller gule flader. Det er noget nyt.

Det daglige brød

Den, der for 200 år siden kom til Ods herred – hvad enten han nu kørte over Draget eller blev færget over Lammefjordens vand – kom til et land, hvor næsten alle mennesker boede inde i landsbyerne. Rundt om dem lå de dyrkede marker, opdelt i vange – som regel tre – i åse og i de lange, smalle agre, der var så karakteristiske for fællesskabets landbrug.

I Grevinge by var der 33 åse i Strandvangen, 28 i Hønehøjs-Vangen, der var opkaldt efter Hane- og Hønehøjene, 25 i Stubhule- eller Bjergvangen. Den lille gård på godt to tønnder hartkorn, som hørte til kirken, havde i den første vang jord i 8 af de 33 åse. Her lå der ialt 15 agre til gården, men kun tre og to lå sammen, de øvrige var skilt fra hinanden. I den anden vang havde den jord i 16 åse og ialt 18 agre, hvoraf kun to lå sammen, i den tredje i 22 åse med 33 agre, hvoraf kun to lå ved siden af hinanden. Det vil sige, at den lille gård i bymarken havde sit tilliggende spredt på 61 forskellige steder. Agrene var ofte kun en 10, 11 eller 12 alen brede.

På bymarkerne blev der først og fremmest dyrket byg. Omkring 1785 opgøres avlen på det kgl. Ods herreds gods til ialt 750 tønnder hvede, 6800 tønnder rug, 17.700 tønnder byg og 6750 tønnder havre. Hertil kom 1110 tønnder boghvede og 950 tønnder ærter. I 1743 oplyses det, at der på en helgård på 8

tønder hartkorn, altså en stor gård, kunne avles 96 tønder korn. Heraf blev 36 tønder brugt til husets føde, 8 tønder til landgilde og godt 9 tønder til tiende.

Flere steder i Ods herred var der foruden bymarkerne også betydelige overdrev, som kunne være fælles for flere landsbyer. 1743 nævnes Egebjerg Overdrev med bøgeskov, Holte Mose, Gniben, Overby Overdrev, Ellinge Lyng. I herredet var der ikke særlig meget lyng, og flyvesand fandtes kun i Rørvig sogn, hvor det i storm blev blæst op fra Nordstranden. I sin novelle Brudevielsen fra 1824 har Henrik Steffens skildret denne egn: »Flyvesandet har fortrængt al vegetation. Bevægelige sandhøje, et spil for stormene, der uhindret suser fra det vilde hav over landet, forandrer bestandig deres plads, opstår, henvejres og opdynges atter på et andet sted«. Med digterisk kraft – men nok også stærk fantasi – skildrer han, hvordan han her oplevede en sandstorm. »Idet jeg ensom red igennem den øde, sandige egn, rejste sig fra norden af en storm, blandet med torden, fra havet. Bølgerne hævede sig, skyerne jagede hinanden urolig, himmelen blev mørkere og mere truende, sandet begyndte at bevæge sig i stedse større masser under hestens fødder, hævede sig i hvirvler og opfyldte luften. Vejen var ukendelig, og hesten sank dybt ned i det løse sand; himmel, jord og hav sammenbandedes, og alle genstande indhylledes i en støv- og sandsky ... intet spor af liv eller vegetation; stormen susede igennem luften, det nære havs bølger piskede strandbredden, tordenen rullede i det fjerne, og det dunkle, matte, rødlige lys trængte næppe gennem støvskyen«.

Det var kornet og kvæget, der gav de fleste af Ods herreds folk deres udkomme. Der var dog også dem, der drev lidt fiskeri. Foruden de almindelige fisk fangede man nogle få laks og ørreder. Man jagede også efter marsvin og sælhunde. Da herredet var en del af den kongelige vildtbane, måtte bønderne iøvrigt ikke gå på jagt. Degn Lyder Høyer i Grevinge sogn, som kort før sin død i 1757 skrev en bog om sognet, har fortalt, at hjorte, hinde, harer, grævlinge og ræve i Plejerup Buske »gør sognets indbyggere stor skade på deres

Udsnit af Videnskabernes Selskabs kort fra 1700-årene. Man ser her tydeligt, hvorledes Lammefjorden skar sig ind i halvøen, så den kun gennem Draget var forbundet med det øvrige Sjælland. Rigsarkivet fot.

haver og små kreaturer, gæs, ænder og høns, fordi der ikke jages blandt dem, og bønderne tør eller må ikke skyde og jage efter dem«. Andetsteds fortæller han dog, at grævlingene »fanges og skydes mest for fedtets skyld, som bruges både til lægedom og til at brænde i lamper«. Der var et plagsomt dyr, man var fri for i herredet – i hvert fald til tider. Amtmanden fortæller 1743, at der i en del år ikke har været rotter i Ods herred, og han tilføjer: »Enfoldigt siger folkene dér, at de skal være forvist på visse år af herredet«, men når denne tid er forløbet, kommer de igen.

En mand, der ellers havde jord nok, kunne vel nok have det daglige brød, når der ikke var misvækst. Sværere kunne det tit være at skaffe penge til skatter, afgifter og folkehold. Svin,

får, ko, kalv og fjerkræ gav kød, markens afgrøde det nødvendige brød og vel også lidt malt til øllet. Først lidt før 1800 blev kartoflerne mere kendt. I de haver, der var ved hver gård og hvert hus, dyrkede man de almindelige »madurter«, bær og frugter som æbler, pærer, kirsebær og blommer. Degn Høyer i Grevinge havde i sin lille have også valnødder og vindruer, men det har vel ikke været sædvanligt i bønderkålgårde. Der var også folk i Ods herred, som »gør salt til eget behov«. Enkelte havde en ekstra fortjeneste ved at grave ler til sukkerforme og anden »fin fajance«. Det fortælles omkring 1785, at man i rum tid havde leveret denne ler til »Kastrup fabrik på Amager.«

Menneskene

Hvordan var så de mennesker, der beboede den lille halvø? Der er mange domme. I 1743 sagde præsten i Egebjerg om bønderne, at de var af nogenlunde god legemsstørrelse og styrke og af temmelig godt helbred. De var meget arbejdsomme, men ikke særligt hurtige eller behændige. De var tjenstvillige, hvor de kunne være det, uden at det kostede dem noget. Derimod kunne de være påståelige, selv i de mindste ting, og undertiden manglede de sund fornuft. De var tavse og forsigtige, lydige mod deres øvrighed og tarvelige, hvis der ikke blev givet dem lejlighed til overdådighed. Nogle var hengivne til hor, flere til drukkenskab, men især til gerrighed og uretfærdighed.

En anden præst fremhævede også kærligheden til brændevin, og det var ikke svært at få fat på den. Der var kroer nok. I en anden udtalelse, måske af amtmanden, siges, at luften gør beboerne begærlige efter hvile. Den våde kulde driver dem til at søge det, der både kan tørre og varme. Lidt naivt føjer han til, at tidligere kunne de få den udvortes varme af skoven og derfor nøjes med at drikke øl og mjød, men nu, da skoven tager af, og den udvortes varme ikke kan have deraf, så vil de helst blive i sengen for dér at få varmen, og »den gemene mand har fået inklinatión – tilbøjelighed – til at varme sig op med brændevin.«

Prospekt af Dragsholm at se fra den vestre side. 1753. Nationalmuseet.

Præsten i Rørvig var helt godt tilfreds med sine sognebørn, der var flittige til at søge kirke, var godgørende mod fattige og farende, omgængelige og ret fornuftige i tale. De holdt skarp byskik, byens vedtægt blev krævet overholdt, og de straffede hinanden for ufred i bymarken. Han fortæller, at ved sammenkomster giver både mænd og kvinder, når de kommer ind i stuen, de andre hånden og hilser goddag, gudsfred og velkommen, og dette håndtryk afleveres med sådant klem og eftertryk, at det gør ondt i hånden, så trofast og ærligt skal det være. Når de har opspist, læst og sunget efter bordet, giver de på ny hinanden et trofast håndtryk og ligeledes, når de tager afsked. Den, der ikke vil give hånd, anses for storagtig.

Da pastor L. M. Wedel omkring 1800 rejste rundt i Danmark, var han også i Ods herred. Det kaldes ofte Canaans land, siger han, men for at komme til de skønne og frugtbare

ODS HERRED I 1700-ÅRENE

dele må man igennem ubehagelige sandede og stygge egne langs strandbredden, men længere inde i landet er der »mange skønne landlige beliggenheder og en del smukke udflyttede gårde«. Herredets bønder anses i almindelighed for at være »meget sædelige og flittige fremfor mange andre«. Lüksus har på mange måder endnu ikke fået herredømmet over dem, og de klæder sig i eget »fabrik-arbejde«, da der findes en væv i næsten hvert hus. Deres sprog er såre rent dansk, og udtalen »er ikke slæbende, men hurtig og rask«. I deres væsen er der meget, som gør, at man må ynde dem og deres jævne godmodighed.

Ods herred omkring 1900 og i dag

Af TAGE CHRISTIANSEN

Det er så afgjort jernbanen og bilen, der har været bestemmende for udviklingen i Ods herred i nyere tid. Odsherredbanen med sine vældige sving skabte en struktur med stationsbyer som en kæde af centre og nye afsætnings- og indkøbsmuligheder for landbrugerne. Bilen gjorde det muligt for et bredt udsnit af københavnernes at have sommer- og weekendhus i Ods herred, så der ad landevejen pumpedes helt nye guldstrømme ind over de hidtil fattigste jorder.

Selv om man ikke personligt har oplevet tiden omkring jernbanetidsalderens begyndelse, blev der så ofte – og længe efter – fortalt om diligencens tid.

I sommertiden var forbindelsen bedre. Hveranden dag kom dampskibet »Frederik VIII« og trods flere anløbssteder undervejs kunne den nå Roskilde på 7 timer. Man kunne også bruge færgen fra Kongsøre Nebbe til Tudse Næs, blive kørt over næsset og fortsætte med færgebåd til Holbæk. Flere købmænd i Nykøbing havde iøvrigt før jernbanen selv skibe, og én gang ugentlig var der skib direkte til København, navnlig fyldt med kreaturer.

Jernbanen

Jernbanen sprængte isolationen. Den skabte nye bydannelser og nye sammenslutninger og virksomheder omkring stationsbyerne. Det blev lettere at transportere kreaturer, roer osv. og at foretage store samlede indkøb af foderstoffer, kunstgødning m. v.

For passagerer kunne rejsen med Odsherredbanen og de mange rangeringer med godsvogne på stationerne nok kræve en del tålmodighed. Der var også et andet problem. Maleren N. P. Mols var en af pionererne i Rørvigs ældste landliggertid. Også her betød jernbanen en ny epoke, da de første landligere havde måttet benytte den ugentlige kreaturdamper

fra København eller diligencen. Nogen forbindelse over Hundested var der ikke tale om. Da Odsherredbanen kom, varede turen Holbæk-Nykøbing to-tre timer, og da der ikke fandtes toiletter i toget, måtte man ud med børnene på en af de mange små stationer. Men tonen var ligetil, har fru Mols fortalt. Konduktøren, der kendte sine passagerer, bankede venligt på tremmedøren og meldte: »Nu er toget parat til at køre, vi venter kun på Dem!«

Odsherredbanen blev også skoletog for mange elever til Frk. Moldenhaws private realskole i Nykøbing. Havde det sneet godt om natten, kunne vi skolebørn være temmelig sikre på at slippe for de første timer, dels på grund af forsinkelser undervejs, dels fordi det lille lokomotiv så næsten altid sad fast i en slugt mellem Højby og Nykøbing, indtil togpersonalet havde været ude med deres skovle.

Og forholdene var ikke større, end at et tog mod København nu og da blev holdende på stationen en rum tid, fordi den lokale folketingsmand skulle med, men var blevet forsinket.

Når man er født og opvokset i Ods herred og aldrig har sluppet forbindelsen, når ens mor har fortalt om Ods herred fra sin barndom og ungdom i Grevinge præstegård, og når man i fem år har taget med toget til skole i Nykøbing – er det en egen intim fortrolighed, man har med en sådan egn – og en by som Nykøbing. Det var storbyen. Og byens kerne er ikke meget forandret, bortset fra, at de handlende dengang stod på trappestenene og spejdede, når et hestekøretøj kom ind fra landet eller et tidligt eftermiddagstog var ankommet, mens Algade nu i sommertiden er et virvar af biler og mennesker, og butikkerne visse ugedage er stoppede til trængsel. Smilet kom helt overraskende med Mogens Dams »Pærekøbing Tidende« gennem tolv år fra 1930. Hidtil havde man set imponeret og alvorligt på byen. Dens egne borgere morde sig dog som alle andre herligt over satiren.

Gård i Rørvig omkring århundredskiftet. Fot. 1909. Det kgl. Bibliotek.

Højskole og landbrug

Vallekilde Højskole havde indflydelse på familier, der på deres egen hånd tog fat med folkeligt oplysningsarbejde. En stor del af ungdommen, mest fra gårdene, skyede intet besvær for i bælgmørkt efterårsslud eller i vintersne at gå lange veje for at høre foredrag og synge af højskolesangbogen og måske bagefter lege sanglege. Også folkedansen samlede de unge. Der er særlige Odsherred-danse, og der var tre mænd, landpost Laur. Petersen, Højby, musiker Laur. Hansen, Kollakolle, og ikke mindst Frede Andersen, Svinninge Møllegård, som øvede en stor indsats. Dansene var præget af den odsherredske befolkning, af, hvad Frede Andersen betegnede som »et livligt og voldsomt temperament«. Sansen for et rigere livsindhold og for det historiske, som fandt udtryk i rigeholdige egns museer, har sin baggrund i forsamlingshusene.

Ods herreds bønder og husmænd og deres koner med har stået stærkt sammen i faglige organisationer, og man har gensidigt inspireret hinanden og hjulpet hinanden. Ods herred fik særlig berømmelse på Bellahøjskuerne, men det var kun, fordi der i hverdagen over en bred linie er gjort en indsats ud over det sædvanlige, navnlig indenfor kvægopdrættet. Stadig sidder der på gårdene dygtige landmænd, der hævder det gode omdømme. Det odsherredske initiativ har vist sig bl.a. også i nogle af Sjællands største minkfarme.

Når man tænker på, hvad det har kostet at nå så langt, mindes man, hvad gårdejer Jens Stigkjær, Lumsås, har givet efter sognefoged Jens Nielsen, der var med til at bringe tyren Bravkarl til dyrskue.

Højby Sogns Tyreforening var stiftet 1887 som en af de første i landet og havde købt nævnte tyr, som året efter skulle udstilles på statsskuet i Roskilde. Efter sengetid kom der bud om, at Dampskibet Isefjord fra Nykøbing til Holbæk havde kedelrensning, og der måtte straks om natten startes til fods, først til Gundestrupfærgen over Lammefjorden, så videre til Holbæk, derfra med en godsvogn koblet til persontoget, der var i Roskilde sent om aftenen. I to dage stod de på dyrskuepladsen i regnvejr, så hjem med tog, der var i Holbæk kl. 11 aften og en nat i muggen halm på et staldloft. Næste dag, søndag, gik der ingen færge, så de måtte samme vej – og var hjemme kl. 8 aften. Tyren fik ingen præmie – men trækkerne hver 10 kr. for de fire dage!

En af de førende kvinder i Ods herred i denne periode, Ellen Villemoes Andersen, jydte af fødsel, har karakteriseret Ods herreds kvinder således: »De er som befolkningen i sin helhed jævne, støtte, solide, men frigjorte mennesker.«

Sommerlandet

I dag er Ods herred »Sommerhusenes Land«. Man kan beklage forvandlingen eller glæde sig over den, som man vil. Den er en kendsgerning, og den vil hurtigt blive endnu mere iøjnefaldende. Tusinder og atter tusinder af byfolk henter her glæder og sundhed.

Det afgørende var ikke – hvor meget det end eller kom til at betyde for egnen – at man i Nykøbing efter et foredrag af Holger Rosenberg, der selv kaldte sig »Ods herreds første turist«, med købmand Søren Schibbye som formand stiftede Ods herreds Turistforening, heller ikke, at landliggere, malere, forfattere, naturforskere osv. snart efter første verdenskrig fandt vej til Ods herred. Det afgørende var bilen. Før den var kredsen af dem, der tilbragte sommeren i Ods herred i eget hus, ofte arkitekttegnet, lejet ind hos beboerne eller i pensionater, jævnt stigende. Men da det blev muligt for byernes »almindelige mennesker« at tage fra København til det for sin naturskønhed højt berømmede Ods herred med familie og grejer i egen bil på mindre end to timer, og da der var penge på lommen og nogenlunde udsolgt ved Nordsjællands kyst – så gik det eksplosionsagtigt med køb af sommerhusgrunde. Og det blev en fin forretning at udstykke de mange gårde, der efterhånden knapt kunne svare sig på de magre jorder. Efterspørgslen er stadig stor, priserne stiger – og dermed også skatterne på den jord, der ikke udstykkes.

Måske kan det blive et spørgsmål, hvor længe man skal tale om turister i Ods herred. Med sommerhusene ændres landskabernes udseende, og til store strækninger fører kun private veje, og sommergæsterne er blevet sommerbeboere.

Der er i de sidste 50 år rejst ca. 12.000 sommerhuse i Ods herred. Mange smukke huse ligger der nu, kun enkelte steder kan man tale om »slum«. I 1929 var der efter postvæsenets statistik 229 sommerhuse i herredet. I 1935 var tallet steget til 740. Rørvig lå i spidsen med 91 i 1929, 179 i 1935, derefter kom Nykøbing med henholdsvis 51 og 146, Vig med 51 og 118, Asnæs 9 og 51, Lumsås med 9 og 42 og Højby med henholdsvis 7 og 32.

Campingpladserne i Ods herred har nu mere end 150.000 overnatninger om året. Hoteller og pensionater råder over ca. 800 senge, og 53 børnekolonier fyldes hver sommer af storby-børn.

Trafikken gennem Ods herred er da også blevet en seværdighed. Jeg mindes en varm sommerdag, da jeg som dreng

ODS HERRED OMKRING 1900 OG IDAG

gik de vel tre km fra Højby til landevejen i Stårup for at se en bil. Det var et eller andet »billøb«, så begivenheden var kundgjort. Vi så nogle vinke i en støvsky. Vi havde set en bill

Nu, da også trafikken til og fra Ebeltoft-færgen fra Odden er kommet med, er der, som man siger i Ods herred, ensrettet færdsel i weekenden det halve år. En næsten ubrudt strøm ad de bugtede veje fredag og lørdag nordpå, den modsatte vej søndag eftermiddag og aften.

Nykøbing

Af JOHAN HVIDTFELDT

Ingen kan vist sige, hvor gammel Nykøbing er. Der har været folk – det var nok mest lokalpatrioter – som mente, at den var en af de ældste købstæder på Sjælland.

Købing kommer af et engelsk eller frisisk ord, der betyder handelsplads. Man har hævdet, at den nye Købing havde erstattet en ældre, ja har endda villet sætte den i forbindelse med Høghakiøping, der omtales i kong Valdemars jordebog omkring 1231. Andre har ment, at kongehyldingerne ved Isøre skulle være baggrunden for, at byen ved Isefjorden blev til. Ingen af disse teorier synes at være sandsynlige – allermindst den sidste.

Historie

Hvor gammel er da Nykøbing? Den kan vist næppe være opstået før i sidste halvdel af 1200-årene. En senere tradition fortæller, at byen i 1290 blev hærget og ødelagt af marsk Stig, hans mænd og forbundsfæller. Da man i 1930 lagde vandværk i Algade 76, det vil sige i den østlige del af byen, ikke langt fra Lindeallé, fandt man en jydepotte med 3493 mønter fra denne tid. Der kan da næppe være tvivl om, at byen virkelig har været til i disse år. Selvom kirken er meget stærkt ombygget, er der dog nogle få rester fra den første, romanske tid. Visse arkitektoniske detaljer er påvirket af korsarmsgavlene i Roskilde Domkirke og viser, at den ældste del af kirken vel må være fra omkring midten af 1200-årene.

Den østlige del af byen synes at have været den ældste. Her er der i haverne fundet brolægning i en alens dybde og mange gamle, nu jævnedes kampestensbrønde. Den sidste blev udgravet i 1926 på jernbanens terræn. Da kirken vel ikke har ligget udenfor byen, men måske nok i dens udkant, må den mod nord have strakt sig hertil. Mærkeligt er, at man har

bygget så temmelig langt fra stranden, Nykøbing er dog en strandkøbing, og forudsætningen for dens tilblivelse må have været handel og skibsfart. Den var handelspladsen for den vanskeligt tilgængelige halvø Ods herred. Der har dog nok også været en del fiskere i byen. Både Isefjord og Kattegat var altid gode fiskesteder. Der lå også en del jord til Nykøbing, og landbruget spillede en stor rolle for den lille bys og dens borgeres økonomi. Ved gadeportene udfør Strandstræde blev kreaturerne i senere tid samlet, de blev vandet, og så førte vogterdrengene dem ud til »de 27«, nogle jordlodder ude ved Skærby.

Byen var lille fra første færd, og det var et roligt og stille liv, der blev ført her. Kun nu og da fortæller de historiske kilder om byen. I 1370 havde kongen pantsat den til biskoppen i Roskilde. Den skulle hvert år betale ham 20 mark sølv. Af hver fiskerbåd måtte gives en tønne fisk og en lille pengeafgift. Dronning Margrethe indløste dog byen. Sine første kendte privilegier fik den af Christoffer af Bayern 1443, og Christian 1 gav den et nyt privilegiebrev i 1462. Det blev heri slået fast, at ingen måtte bruge de ulovlige bondehavne. Handelen skulle foregå på torvet i Nykøbing, og kreaturer fra Ods herred måtte kun udføres herfra.

Sjælland har jo ikke som Jylland været invaderet af fjendtlige soldater gennem århundrederne. Til gengæld var sven-skekrigene en stor hjem søgelse. Allerede den 19. februar 1658 kom de første svenske tropper til byen. Med mellemrum blev borgerne plaget med store indkvarteringer, og de fjendtlige soldater tog, hvad de kunne få. Først den 18. januar 1661 forsvandt det sidste svenske kompagni ud af byen. Der var i disse år fattigdom i herredet, men også i Nykøbing, der i 1672 havde 463 indbyggere.

I 1735 berettes det, at byen levede af agerdyrkning og lidt købmandskab. Det var gået tilbage for de handlende, fordi folk fra de sjællandske fiskelejer kom og købte bøndernes korn og førte det til Helsingør. Landets præster udskibede selv deres korn til fremmede skippere og købmænd. Når forholdene var så ringe, skyldtes det også, at vejen til stranden

Lindeallé og et stykke af Algade i Nykøbing. Hugo Matthiessen fot. Nationalmuseet.

var for lang, og der var kun ét lille skib, som hørte hjemme i byen. Der blev dog sejlet en del korn til Norge, hvor man i stedet købte tømmer. Også håndværkerne sad dårligt i det, og der var ikke noget lav i byen. 1743 blev det berettet, at der var mange øde byggepladser, »hvis bygninger skal være afbrændt i fjendtlige tider«. Nogen fremgang havde der ikke været, kun 471 mennesker boede der i dette år i Ods herreds hovedstad.

Omved denne tid begyndte det så småt at gå fremad. Forholdene blev bedre for landmændene, og senere kom de store landbrugsreformer. Da amtsforvalter Jens With i Holbæk beskrev byen 1798, var det dog et dystert billede, han kunne give af »denne lille købstad af sidste rang«. Rådstuen var elendig, fængslerne over al måde slette, der var kun én gade og nogle stræder. Brolægningen var middelmådig, og der var

ingen offentlige lygter. Byen ejede intet skib, men benyttede sig af Rørvigfolkenes tildels åbne både. Ind- og udskibning måtte ske med heste og vogne i stranden og ved både. With mente, at »fiskeriet her kunne være det skønneste ... sælhunde- og marsvinfangsten kunne blive betydelig«.

I 1800-årene begyndte fremgangen for alvor. Vigtigt var det, at byen i 1840'erne endelig fik en havn, der blev anlagt på en holm, Lille Ringholm, og fik stor betydning for Nykøbing, i hvert fald indtil Odsherredsbanen blev åbnet i 1899. Den gik fra Holbæk via Hørve og kom således gennem en stor del af Ods herred, der på denne måde blev forenet med det øvrige Danmark. Der var efterhånden opstået forskellige mindre industrier, 1877 fik byen eget sygehus, 1911 et stort amtssygehus. Af meget stor betydning var det, at det nye statshospital blev bygget syd for byen på en grund, der havde hørt under herregården Annebjerg. Det blev opført 1913-15 efter tegning af arkitekt Kr. Varming. Endnu i 1801 havde der kun været 615 mennesker i byen. 1850 var tallet lidt mere end fordoblet, fra 1901 til 1930 blev det forøget fra 2000 til 4058, og i 1960 var der 4866 mennesker i Nykøbing.

I Dansk Touristtidende 1894 fortælles det, hvor besværligt det var at komme til Nykøbing. Når man kom fra søsiden, så man den lille »amfiteatralisk byggede købstad«. Selve byen synes at have kendt bedre dage og »er præget af sin afsides beliggenhed og frembyder intet af interesse«. Andre har fældet en lignende dom. Nu kan man jo ikke vente at finde særligt mange seværdigheder i en by, som for et par århundreder siden kun talte mellem 400 og 500 sjæle, og som gang på gang er blevet ramt af store brande.

Fra Algade til Holtet

Om sommeren er der nu liv på Algade, her er en række store forretninger, og fra sommerhuse og sommerbyer strømmer folk til for at gå på indkøb, nødvendige og samtidig lidt afveksling i ferielivet. Og fra hele Ods herred stævner man til Nykøbing, når det årlige asfaltbal med optog og fester får folk til at glemme skatter og anden kedsommelig hverdag.

Algade i Nykøbing på en hverdag.
Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

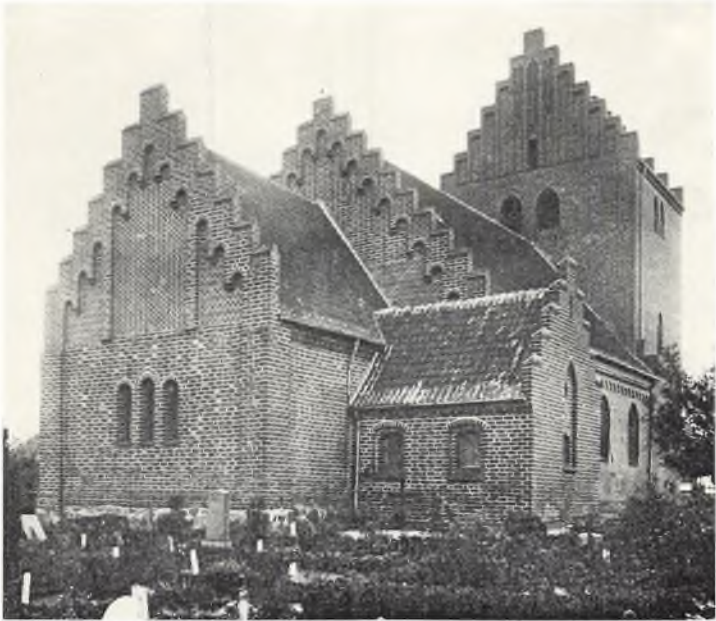
Man skal også tage sig tid til at se på det, der *er* værd at se i byen, selvom det nu engang ikke kan være så meget som i Ribe eller Køge. Lindealléen er virkelig en charmerende lillestadsidyl i højhusbyggeriets tid, og kan man lide at blive forarget, kan man kigge på det hus med lys eternittag, der ligger dér mellem alle de røde tegltage. Det bør være et virkeligt forargelsens hus. Men først og fremmest må man til kirken og Holtet. Et af byens stræder, fra Algade lidt før Lindeallé, fører lige op hertil.

Den røde teglstenskirke er ret stor, når man tager i betragtning, hvor lille byen var i ældre tid. Den er som nævnt bygget i romansk tid, men blev i senmiddelalderen udvidet. Omkring 1400 blev den overhvælvet. Koret fik en stor krydshvælvning. Mod vest blev der i sengotisk tid bygget et bredt tårn til. Det har brede kamtakkede gavle med overvejende

smalle højblændinger, således som det er almindeligt i Vestsjælland. Mod syd blev der tilbygget et kapel med smalle hvælvinger. Dets gavl har spidsbuede højblændinger. To ældre omfattende restaureringer, i 1880 og 1892, har været ret hårdhændede.

Inde i kirken er der enkelte kalkmalerier i kapellet mod syd, rankeslyng med store blomster, hvori der ses profeter med skriftbånd.

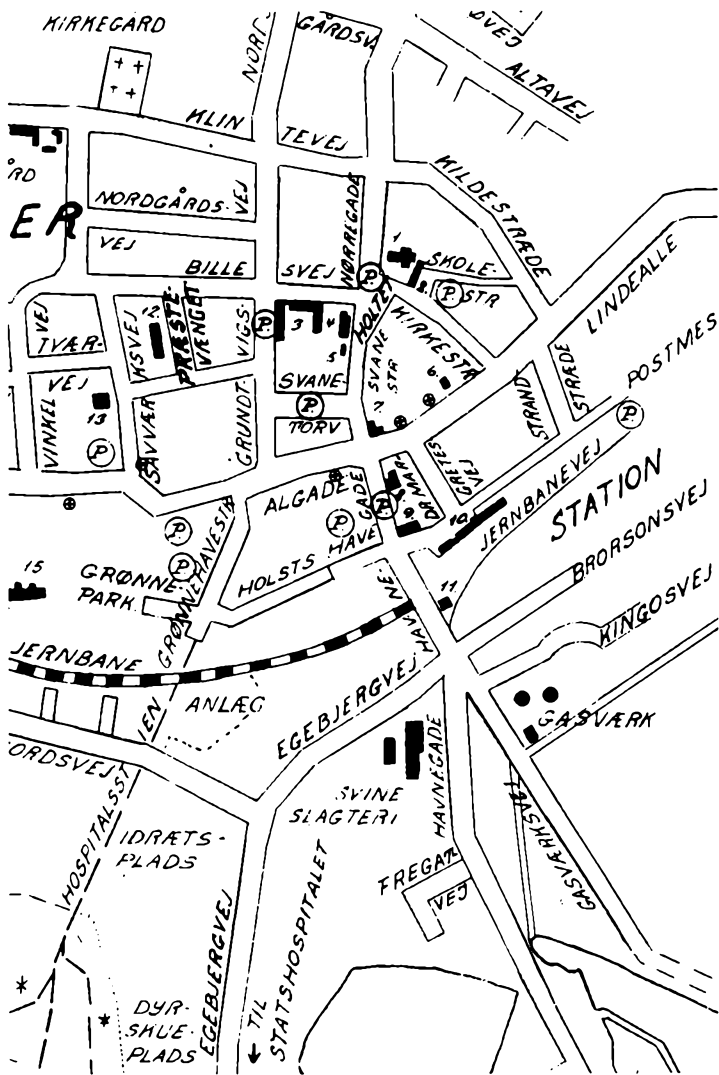
Rundt om kirken ligger den gamle kirkegård, omgivet af en middelalderlig mur. En seværdighed – men farven! Bevaret er også den gamle hovedindgang mod syd med sammenbygget køreport og ganglåde. Kirkegården bruges nok ikke mere. De fleste grave er forsvundet, det grønne græs har taget deres plads. Her er fredeligt, man tænker knap på, at det er de dødes sted. De gamle gravsten fortæller om borgere, som engang boede i denne stad. Her ligger postmester A. F. Holsten, der døde 1888, justitsråd og toldforvalter Fr. Adolph Shepelern, der gik til sine fædre fem år før. Der er også flere medlemmer af slægten Grundtvig, som iøvrigt stammer her fra Nykøbing. Stamfaderen var handelsmand Morten Tuesen, som døde i 1618. Her er også bagermester C. G. Steinckes familiegravsted og gravsten over hans søn overlærer C. Steinke, der døde 1919. Han var fader til den kendte justitsminister K. K. Steincke, der var stærkt påvirket af sin fader og følte sig nær knyttet til den fædrene by. Med lune har han fortalt om Nykøbings originaler, som han huskede dem: »Man mindes »Niels Vrøvl«, der dekoreret (og på anden vis pyntet) med sin soldaterkasket paraderede ved apoteket eller skovkassen for at redde nogle 2-ører fra landboerne. Man erindrer med gysen »Peter Fodgarder«, som vi drenge, når han var fuld, var ligeså bange for som for Sikes i Oliver Twist; man husker »Lars Bom-Bom«, den uudgrundelige, »Halte Niels«, der heller ikke var i besiddelse af noget egentlig vindende væsen, og endelig blandt flere andre Carl Bang, der ... havde fortjent en bedre skæbne end at tulle rundt i spirituståge til evig fryd for den ubarhjertige mandlige ungdom«.

Kirken i Nykøbing. Det kgl. Bibliotek.

Overlærer Steincke har indlagt sig betydelig fortjeneste af sin fødeby. Han har hovedæren for skabelsen af Ods herreds Folkemuseum. Det ligger i Skolestræde lige ved kirken i en bygning, der er opført som skole i 1843. Det kan som så mange andre provinsmuseer måske virke lidt overlæst, men der er en del at se for den, der har interesse for Ods herreds og Nykøbings fortid. Ovenpå er der indrettet små værksteder, der giver et godt indtryk af, hvorledes håndværkere som f.eks. drejere, vævere, træskomagere eller urmagere arbejdede i gamle dage. I museets have har man plantet en del af de urter, der spillede en rolle i ældre tiders mere primitive husholdning. Her er bl.a. baldrian, anis, malurt, salvian, lavendel, krusemynte, humle, farvevæjd og timian.

Lige syd for kirken er der en lille plads, Holtet. Her er en buste af den folkekære Frederik 7 og Piltebrønden, udført af billedhugger Johannes Hansen og indviet i 1953. Det var en

KORT OVER NYKØBING

Tegnet af landinspektørerne S. Rud-Petersen og Erik Pedersen.

gave fra købstadmændene i anledning af jubilæet i 1943 for det privilegium, byen fik 500 år før. På Holtet ligger den såkaldte amtstuegård, et empireanlæg, som tiden og borgerne måske nok ikke har behandlet helt efter fortjeneste. Her er også Råd-, Ting- og Arresthuset, opført af den kendte arkitekt Nebelong 1868. Det er vel ikke et arkitektonisk mesterværk, men er dog en af byens bedste bygninger.

Der er måske nogen, der endnu husker Pærekjøbing Tidende og dens berømmelige Chefredaktør Hakon Aaskjold, Tidenden gik ind i 1942 i en alder af 12 år. Dets flittige medarbejder Mogens Dam fortalte så mærkeligt om manganen en god mand i Ods herreds hovedstad. Han har selv oplyst, at »når så mange af dens borgere kom til at figurere i »P.T.«s spalter, var det ingeniørlunde udtryk for en overlegen eller humoristisk indstilling overfor den lille venlige købstad, men tværtimod for kærlighed og taknemmelighed«.

1. Kirken
 2. Museum
 3. Kommuneskole
 4. Rådhus
 5. Bibliotek
 6. Administrationsbygning
 7. Apotek
 8. Politistation
 9. Biograf
 10. Jernbanestation - Rutebilstation - Posthus
 11. Toldkammer
 12. Alderdomshjem
 13. Badmintonhal
 14. Trinbræt - »Nyledsbakken«
 15. Amtssygehus
- ⊕ Hotel eller restauration

Sjællands Odde

Af TORBEN TOPSØE-JENSEN

Sjællands Odde strækker sig fra Ods herreds nordvestlige hjørne ud i Kattegat i en længde af over 20 km. I århundreder var Odden et ensomt sted. Kun få havde ærinder her – vejen ud ad Odden førte jo ingen steder hen, endte blindt. Men med motorkøretøjernes fremkomst blev isolationen brudt, og da Molslinien åbnede i 1966, blev Odden pludselig en væsentlig del af en af de vigtigste indenrigs trafikforbindelser. Ikke mange af de motorkørende, som haster af sted til eller fra færgehavnen ved Yderby, giver sig tid til at standse op undervejs. Naturen og hele egnen er så afvekslende, at det dog nok ville være umagen værd at gøre det.

Udsigten fra Lumsås

Selve Odden begynder lidt uden for Lumsås. Endnu er man oppe i bakkerne, og kun godt 1 km uden for byen åbner sig pludselig en overraskende udsigt: hele Odden har man foran sig lidt til venstre, man ser ud over den i hele dens længde. Nærmest er den lave og sandede Overby Lyng, bag den hæver terrænet sig op til Overby, Oddens gamle kirkeby, og helt ude i det fjerne kommer igen lavland; det er Yderby Lyng, der drejer af mod nord og ses som en smal stribe i horisonten, hvor den langt ude til højre afsluttes med Gniben, Oddens yderste spids. Og til begge sider havet – Kattegat til højre, en umådelig ubrudt havflade, og til venstre Sejerøbugten med Sejerøs lange, bakkede profil.

Trafikken tillader ikke, at man standser op her, men lidt længere fremme er indrettet en parkeringsplads, hvor det lønner sig at gøre ophold og tage Odden nærmere i øjesyn, inden man begiver sig ud på den. Fra parkeringspladsen fører vejen i en blød kurve og med jævnt fald ned til nordkysten. Dette vejstykke, der danner forbindelse mellem åsen og kysten, er ganske nyt og anlagt i forbindelse med etablering af

Molslinien. Ved kysten drejer vejen ind i den gamle vej, som fortsætter lige i strandkanten hen over Overby Lyng.

Før den nye nedkørselsvej blev anlagt, måtte man over Ebbeløkke for at komme ned fra åsen. Denne vej eksisterer stadig som lokal vej; den trækker ud mod åsens nordkant, hvorfra man endnu en gang har udsigten ud over Odden, følger i et par skarpe sving åsens ret stejle fald ned mod kysten, hvor den forenes med den nye nedkørselsvej.

Tidligere gik der en vej nord om hele åsen langs strandkanten. Her var, som en rejsende skrev i 1803, »idel sand«, og turen var ikke uden dramatik: »Høje skaldede banker og klinten hindrer den rejsende fra at se andet end skyerne og det brusende hav. I hule drøn styrter strandens brændinger ind mod brinkerne og truer hvert øjeblik at opsluge vandringsmanden, som også må frygte for, at de stejle klintestykker skal nedrulle over ham«.

Krigergraven på Odden kirkegård

Fra Ebbeløkke Bakke fortsætter vejen mod vest lige i strandkanten, indtil den ca. 4 km længere fremme drejer lidt ind i landet og op i et noget højere liggende agerland, der udgør Oddens kærne. Dette område strækker sig ca. 6 km mod vest og rummer Oddens to gamle landsbyer, Overby i øst og Yderby i vest.

Ved Overby findes en gammel vindmølle, som dog ikke længere anvendes som mølle, og her ligger også Odden gamle kirke fra 1300-årene, – en smuk lille teglstenskirke med kamgavle. På kirkegården hviler Peter Willemoes og de mange andre, der faldt i kampen ud for Sjællands Odde den 22. marts 1808, da den dansk-norske flådes sidste store skib, lineskibet Prins Christian Frederik, gik til grunde. Fem engelske skibe, hvoraf de to var lineskibe, trængte Prins Christian Frederik, som i henvend tre timer heltemodigt kæmpede mod den overmægtige fjende. Omsider bukkede det under, og flaget blev strøget. På soklen af det smukke mindesmærke, som kaptajn Lorentz Friberg på Annebjerg lod rejse over graven, er indhugget Grundtvigs gribende mindedigt:

*De Snekker mødtes i Kvæld paa Hav,
og Luften begyndte at gløde.
De leged' alt over den aabne Grav,
og Bølgerne gjordes saa røde.*

*Her er jeg sat til en Bautasteen,
at vidne for Slægter i Norden:
Danske de vare, hvis møre Been
under mig smuldrer i Jorden.
Danske af Tunge, af Æt og af Iid;
Thi skal de nævnes i løbende Tid
Fædrener værdige Sønner.*

Ved siden af denne mindestøtte findes et andet mindesmærke over de faldne. Det er opstillet i 1883 af Søløjtnantselskabet, som også har skænket kirken et kirkeskib, – en smukt udført model af Prins Christian. Det blev ophængt i kirken 1915.

På kirkegårdens modsatte side findes endnu en mindesten over faldne. Den er sat over graven, hvor 3 allierede flyvere fra sidste krig ligger begravet. De blev skudt ned over Sejerøbugten af tyskerne i april 1944.

Odden fiskerihavn

Omtrent midtvejs mellem Overby og Yderby ligger Odden havneby. Det er en nyere by, der skylder havnen sin eksistens. Havnen er næsten 60 år gammel. Før den blev bygget, var her kun en spinkel anlægsbro; endnu kan man se rester af den et stykke vest for havnen, hvor en lille stenrække skyder sig lidt ud i vandet. Der var udmærket fangst her, navnlig var høstsilden fra Odden berømt vidt omkring, og langvejs fra kom fiskere til Odden – fra Gilleleje, Isefjorden og fra flere svenske fiskerlejer. Men forholdene ved broen var primitive, og molen gav ikke læ mod det lunefulde Kattegat. Hver aften måtte både tømmes for ballast, 20 til 30 svære kāmpesten, og trækkes på land. Indkvarteringsforholdene for de mange fremmede fiskere var heller ikke gode; ofte måtte de nøjes med at sove på hølofter rundt omkring på gårdene.

Plade på det af kaptajn L. Friberg på Annebjerggård bekostede mindesmærke over de faldne fra prins Christian Frederiks kamp 1808, med Grundtvigs vers.

Erik Mikkelsen,
Lumsås fot.

Det var ikke underligt, at der efterhånden opstod ønske om anlæg af en havn her. Allerede omkring 1880 tænkte man på at bygge en kombineret fiskeri- og trafikhavn ved Odden, som i forbindelse med en jernbane hertil skulle gøre rejsen mellem Jylland og København nemmere. Planen, der blev støttet kraftigt af Nørrejylland, blev ikke til noget, men de lokale ønsker var også stærke nok til at få havneplanen realiseret. Man fik løfter om økonomisk tilskud både fra stat, amt og kommune, og endelig i 1907 kom byggeriet i gang. To år efter stod havnen færdig.

Havnen ligger på en åben kyst ud mod Kattegat. Ofte frårder bølgerne med voldsom kraft mod kysten, og flere gange har havnen for alvor fået havets vælde at mærke. Værst var det i 1921, da en orkanagtig oktoberstorm fra NNØ rasede med højvande næsten 2 m over dagligt vande. Bølgerne slog store huller i molerne, og stormen kastede fartøjerne op på land, hvor de blev ødelagt. Atter i 1929 kom der stormflod, og igen blev havnen meget medtaget. En betydelig udvidelse

fik den i 1939-40, da hele det store østre havnebassin blev bygget.

En tur på havnen er en interessant oplevelse. Her er meget at se på – den store flåde af fiskerkuttere, fangsten, der landes, fiskeauktionshallen, som kun er et par år gammel, og røgeriet, som ligger oven for skrænten mod vest, og hvorfra der er udsigt over havnen og hele Oddens kyst lige fra Kors-hages fjerne pynt i øst til Gniben i vest. Men ét træk, der engang gjorde havnen berømt, er forsvundet; det er tunfiske-riet. Tunen optog i rigelig mængde i farvandet omkring Odden i 1920'erne, men har ikke vist sig i mange år.

Inden man forlader havnen, bør man gå op på skrænten vest for nedkørselsvejen. Her, ud mod havet, står en mindesten, der fortæller, at 300 m uden for stenen er stedet, hvor linieskibet Prins Christian Frederik sank. Endnu et minde findes her ved havnen om skibet. Over vraget er der i tidens løb dannet en grund, som den dag i dag af fiskerne benævnes Prins Christians grund.

Yderby Lyng og Gniben

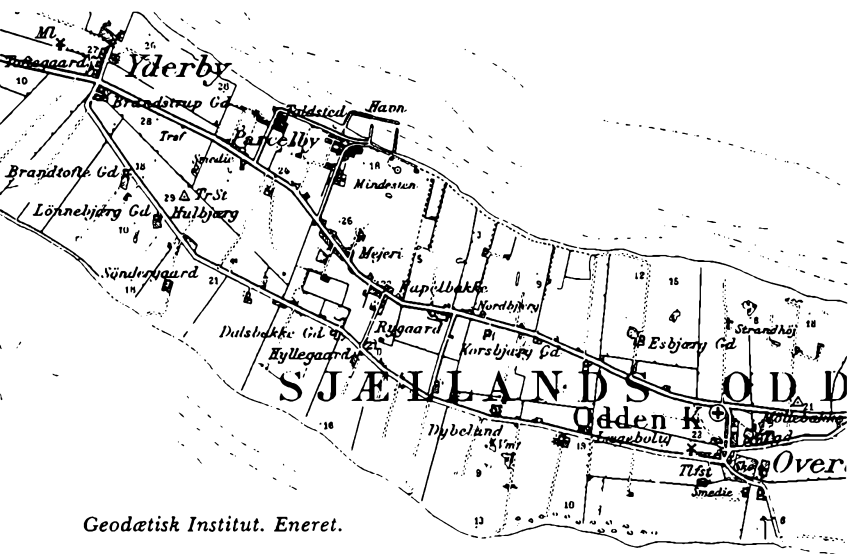
Når man fra havnen igen er kommet ud på Oddenvejen og ad denne kører mod vest, kommer man snart til Yderby, en samling gårde, der ligger på højdedraget, inden dette sænker sig ned mod Yderby Lyng. Herfra har man udsigt over Lyn-gen og Oddens lange spids, der netop her drejer sig mod nord.

Det landskab, man ser ud over, er ganske velforsynet med træer. Der er små plantager af fyr og læhegn af pil og poppel, og omkring de hurtigt opdukkende sommerhuse sættes gran og fyr. Tidligere var der ganske øde ude på Lyngen, og her gik fårene i store indhegninger. Ved Vestervang fandtes endnu i forrige århundrede et gærde tværs over Odden; det blev vedligeholdt af husmændene, som til gengæld havde lov til at lade deres får gå dér sammen med bøndernes.

En ny, bred vej fører til venstre lige ned til den nye færgehavn, mens den gamle vej fortsætter ud mod Gniben. Langs vejen her, og forøvrigt også andre steder på Odden,

Gniben yderst ude på Sjællands Odde. Det 14 m høje forbjerg og det undersøiske stenrev, Sjællands Rev, der strækker sig 8 km ud i havet, er rester af en tidligere, langt større ø. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

henligger store arealer med lange rækker af sten- og grusbunker. Disse mærkelige »månelandskaber« er dannet af stenværkerne herude, som i årtier har gravet sten op af Oddens undergrund. Arbejdet blev påbegyndt allerede i forrige århundrede af tyskerne, som solgte stenene til brug ved Kielerkanalens bygning, men virksomheden er blevet fortsat lige siden af danske firmaer.

Landet bliver smallere i nærheden af Gniben, nu kommer havet ind fra begge sider. Egnen her var engang en af de mest isolerede på Sjælland. Den tidligere omtalte rejsende var fuld af bekymring for de fiskere, der boede her – »over en halv mil fra andre folk i et slags Sibirien; i ufrugtbar sand, hvorhen de møjsommelig må slæbe ildebrændsel og fødevarer – der findes ikke en busk i hele egnen – de hører kun havets brusen og tuden af sælhunde, måger og andre søfugle«.

Fra den lave tange fører vejen ind mod selve Gniben, der ligger yderst ude på Odden, som en lille ø. Overgangen her til er brat, – vi er nu igen i et frugtbart og bakket agerland.

Gniben er militært område. Under sidste krig blev det be-

fæstet af tyskerne, og nu er her skydeskole for søværnet. En del af området er afspærret, men der er adgang både op på bakken og til stranden langs Gnibens vestside, hvor man på nogle af de store strandsten kan læse navnene på de svømmere, der i sin tid foretog distancesvømninger fra Gniben til forskellige punkter på Jyllands kyst.

Fra toppen har man et overvældende indtryk af havet – det er, som om man befandt sig i rum sø. Synskredsen rundt fra vest til øst er hav og atter hav. Kun enkelte klatter land stikker op over horisonten. I nordvestlig retning skimtes Hjelms kullede top og Jernhatten nord for Ebeltoft. I klart vejr kan man langt ude mod vest se dekkamasten og bakke-dragene på Nordsamsø, og i nordøst aner man Hesselø. Ude mod nord strækker Sjællands Rev sig henved 5 sømil ud i havet. Selv i roligt vejr fråder søen hen over det lave rev, som nogle steder er tørtlagt ved lavvande. Før i tiden holdt sælerne til herude, men nu er de næsten forsvundet.

Revet er farligt for sejladsen – talrige skibe er strandet her gennem tiderne – men det er forlængst blevet godt afmærket. Langt ude mod nord ligger fyrskibet Kattegat SW, og fra Gniben skimtes fyret på Yderrevet og kostene, der markerer gennemsejlingerne, Snekkeløbet og Yderdybet. Også en mærkelig lille spids, der synes at stikke op af vandet, ses; det er redningsbåken på Yderrevet, et 7 m højt tårn, hvori er indrettet et kammer for skibbrudne. En udvendig lejder fører op til kammeret, hvor den skibbrudne finder alt, hvad han har brug for til nødtørftig hjælp: uldne tæpper, vand, kaffe, te, brød, spritapparat osv. samt flag og nødblus, der skal anvendes for at vise, at der er skibbrudne, som ønsker hjælp. Redningsbåken anvendes ikke meget mere, men enkelte lystsejlere har nu og da søgt hjælp her.

Ture i Ods herred

Af TAGE CHRISTIANSEN

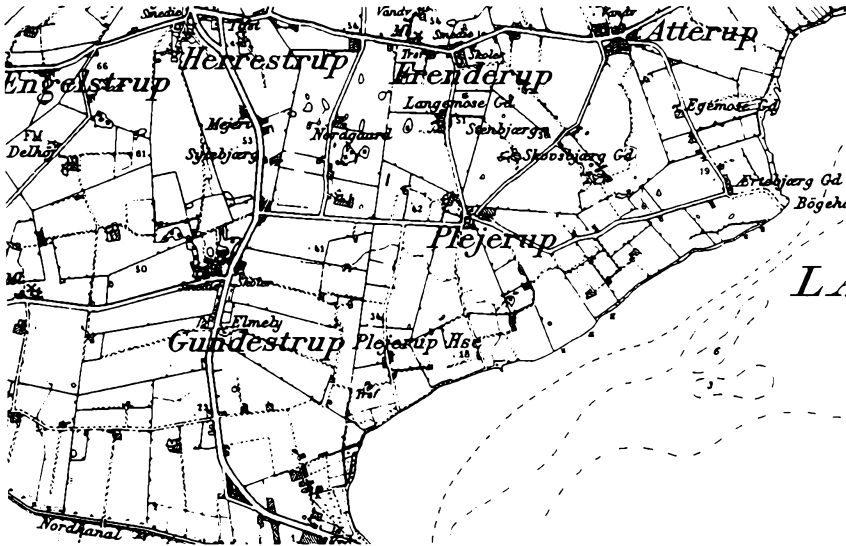
LAMMEFJORDEN – HØVE – DRAGSHOLM FAREVEJLE

Udgangspunktet for denne tur, der går gennem nogle af Ods herreds mest særprægede og storslåede landskaber, er Holbæk eller hovedvej 4, København-Kalundborg. Det er også den i enhver sommer-weekend stærkt trafikerede hovedvej gennem Ods herred, man skal følge det første stykke. Nykøbing står der på vejskiltet.

Lammefjorden

Når man har passeret den højtliggende Hagedsted kirke og Hagedstedgård, ser man ind over det sydlige Ods herred, hvortil grænsen går midt igennem *Lammefjorden*. Den store flade står i stærk kontrast til bakkebuene, der indrammer den fra Vejrhøj i vest til Grevinge-platauet i nord. Ad landevejen kører man ind i Ods herred på Audebo-dæmningen, der holder vandet i Isefjorden ude fra det inddæmmede. Man skal op på den 3 m høje dæmning for at se vandet – der er flere steder trappetrin – og har så udsigten også ind over fladen og dens afvandingssystem med kanal og pumpestation. Lammefjorden er et område på 10.000 tdr. land.

For mindre end et hundrede år siden lå endnu Fårevejle på et næs ude i fjorden og skibe sejlede derind. Omtrent hele Ods herred var kun forbundet med det øvrige Sjælland med en 2 km bred landtange syd for Vejrhøj. I 1873 blev der dannet et aktieselskab til Lammefjordens tørlægning, og i januar 1875 var man nået så langt, at man kunne begynde at tømme arealet for vand, dels ved hjælp af en 40 km lang ringkanal med udløb både i Isefjord og i Sejerø Bugt, dels ved pumpeværker ved dæmningens sluser. Den første landvinding gav 6-7.000 tønder land, efterhånden blev også de sidste 3-4.000

Geodætisk Institut. Eneret.

tønder indvundet. En stormflod i oktober 1921 truede dæmningen, og beboerne måtte kæmpe mod havet med sandsække. Nu bor en stor befolkning trygt på den gamle havbund. Det er ikke alene frugtbar jord, der er også gravet store mængder 5-6000 år gamle østers- og andre skaller til hønsefoder. Hvede, asparges og gulerødder er særlige Lammefjordsspecialiteter.

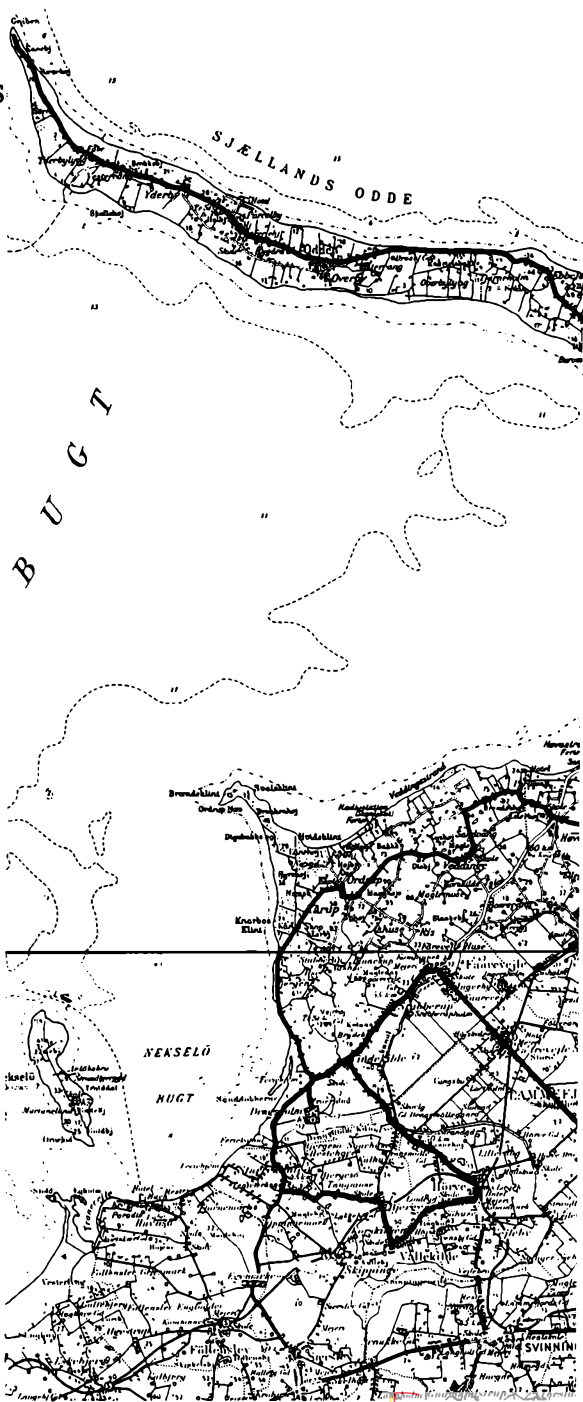
Gundestrup Færgetro minder med sit navn om dengang, trafikken her foregik med færge, og der kun var landevejen over Høve for den kørende trafik.

Når man er oppe ad bakken køres til venstre, vejskilt Grevinge 3 km. Nu ligger Lammefjorden dybt nede og her oppe i det åbne land har landskabet sin gamle rytme med gårde og marker, stengærder og gravhøje.

I Grevinge kører man lige forbi kirken, der både har rester af sengotisk kalkmaleri og på korets østvæg nyt kalkmaleri af Niels Larsen Stevns, Opstandelsen og Himmelfarten. Kirken har glasmaleri af Kristine Swane og en af de gamle Faste-nowe-kirkeklokker fra 1518.

OVERSIGTS KORT

Geodætisk
Institut
Eneret

I S E

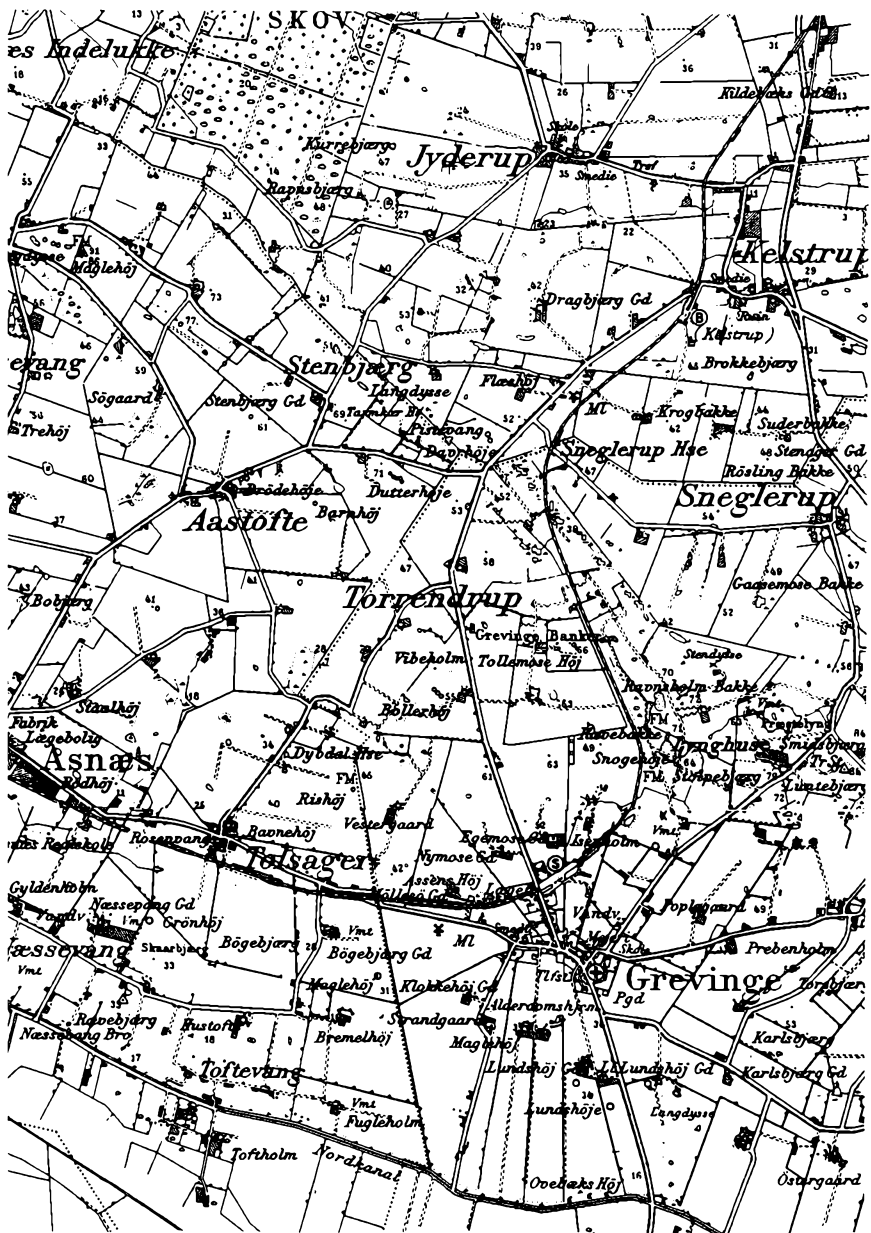
Grevinge sogn har i tidligere tid haft flere hovedgårde i store slægters eje. I sognet er fundet et par af Nationalmuseets vigtigste sten med helleristninger. Engelstrup-stenen, regnes for den indholdsrigeste af alle danske helleristningssten. Man ser den hellige solskive rejst på en stang og sat ombord i et skib. En række lodrette streger betyder her som flere andre steder skibsmandskabet. Et menneskepar i bevægelse under det største skib på stenen skal muligt illustrere ceremonien omkring solskiven.

Herrestrup-stenen har på en side 5 skibstegninger med hjulkors, på to andre sider henholdsvis et enkelt skib og en mand med vidt udstrakte hænder, tydet som en gud, og overfor ham en lille hest.

Fra Grevinge fortsættes mod Asnæs. Man kører på Sjællands mægtigste bakkeryg, særlig markant, fordi den er ret smal og når helt ud til havet i vest. Den går fra de 84 m høje bakker Smidstrup og Luntebjerg i Grevinge sogn efter en sænkning til de 71 m høje Dutterhøje, gennemskæres i Høve i 58 m højde af landevejen, stiger med Brændeshøj til 92 m, er nede på 47 m sydvest for Veddinge, når 95 m øst for Korup og kulminerer med Vejrhøjes 212 m.

Ved vejskilt Torrendrup i Tolsager drejer man til højre. Det er lidt før *Asnæs*. Det er dog nemt at gøre en afstikker ind til stationsbyen i de smukke omgivelser og få et indtryk af byen med dens betydelige fabriksvirksomheder og Kost- og Realskole og af dens hvidkalkede kampestenskirke med et fremragende romansk korbuekrucifiks – fra slutningen af 1100-årene – som det mest kendte af dens interessante inventar.

Den smalle asfaltvej, først mod Kelstrup, så mod Åstofte, fører gennem et landskab med sådanne formationer og udsigter, at man ikke lige straks glemmer det. Og de mange oldtidsminder, der ses spredt mange steder i Grevinge og Asnæs sogne, ligger her særlig tæt. Ved fem gravhøje på rad, *Dutterhøjene*, må man gøre holdt og ved gården finde en lille sti hen til de fredede høje. Og er højene et enestående træk i landskabet, er udsigten fra dem i nogenlunde klart vejr ikke

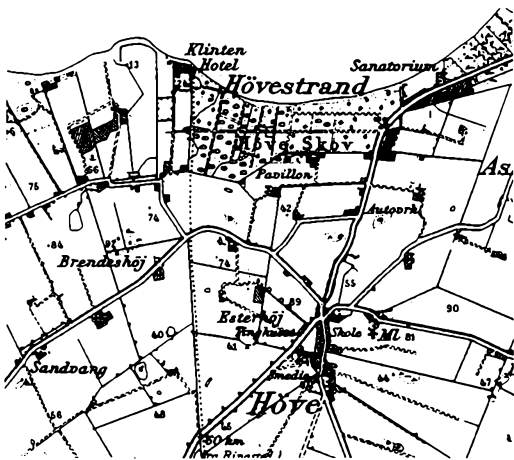
Geodætisk Institut. Eneret.

mindre storslået: over Sejerø Bugt til Odden, et blink af Kattegat i det fjerne, Jyderup Skov og de åbne landskaber med gårde og huse og mod nordøst højdedraget ved Nr. Asminderup og meget mere. Asnæs har sin part i sommerhuse, men de ligger nede ved bugten.

Høve og Esterhøj

Vejen deler sig, ikke til Åstofte landsby, men lidt til højre mod Jyderup og så til venstre, så er man på vejen langs nordranden af den 86 m høje Maglehøj, og hvis man vil have mere udsigt, er den imponerende derfra. Ved at holde retningen vestpå kommer man til *Høve*, kører forbi *Høve Mølle*, der vedligeholdes som restaurant og som er et male-risk vartegn på bakkekammen, lige synligt fra syd og nord. I *Høve* by skal turen fortsættes lige ud, tværs over landevejen, der i *Høve Stræde* skærer sig ned i bakken, men først må der køres et ganske lille stykke sydpå ad landevejen for her at stoppe og bestige *Esterhøj*.

Udsigten fra *Esterhøj* taler for sig selv. Det er det halve Ods herred, og det er sommerlandet ved Sejerø Bugt i fugleperspektiv. Men *Esterhøj* – eller rettere sagt genforeningsstenen på *Esterhøj* – har sin egen historie. Det er en oldtids-

Geodætisk Institut. Eneret.

høj – og det kan diskuteres, om det er stedet til en genfor­eningssten, men den er i hvert fald imponerende at skue, og der blev øvet en helt fantastisk indsats, da den skulle rejses her på dette sted, omtrent 90 m over havet.

Stenen er stor, og stenen er smuk. Den lå som en sagnsten nede i Høve Skov nær stranden. Under og efter 1. verdens­krig havde Asnæs sogn haft nær forbindelse med Sønderjyl­land, bl.a. ved at modtage en del krigsfanger. Efter genfor­eningen besluttede beboerne at rejse et værdigt minde. Det kunne ikke være ringere end den store sten i skoven – og på Esterhøj. Ved frivillig arbejdsindsats i 3.688 arbejdstimer og ved hjælp af hestekraft i 288 arbejdstimer lykkedes det at transportere den henved 25.000 kg tunge sten fra strandbred­den op på bakketoppen. Det var en strækning på 2,5 km, deraf 1400 m med en stigning på 85 m. Tilskuere i tusindvis overværede, da 11 spand heste og 3-400 mand trak stenen ad landevejen op ad Høve Stræde.

Der står en udsigtsbænk på højen. Faktisk burde den ro­tere, for sjældent har man en sådan rundhorisont, så godt som hele Ods herred, at studere, helst med bistand af kort og kikkert.

Når man ved vejskilt *Veddinge Bakker*, 3 km, har krydset landevejen ved Høve Stræde, Sjællands eneste landevejsspas, ligger der på venstre hånd en høj, hvori filmspioneren, gene­raldirektør Ole Olsen, der som barn havde vogtet får på Esterhøjgårds marker, ligger begravet i et kostbart udstyret gravkammer. Det må åbnes igen 200 år efter ægtefællernes død.

Udsigten fra vejen vil virke betagende på enhver. Ved Klintetoppen følges højderyggen. Vejen fører til den hygge­lige Veddinge by, formentlig et af de ældste af Ods herreds landsbynavne, derfra mod Skamlebæk Radio, hvis masteskov fra 1930 og senere ses på nært hold ved at fortsætte ad vejen til Ordrup.

Dette landskab er igen noget nyt. Det er højder og udsig­ter, men navnlig pragtfulde landskabelige former med slugter og små beplantninger og med gårde i læ af bakker og træer,

men ind imellem også sommerhuse, anbragt i etager på det åbne land. Ellers finder man sommerhuslandet ved at tage stikveje ad skråningerne ned mod havet. Af Veddinge bakker er 390 tønder land fredet mod sommerhusbebyggelse m.v. – for 1.750.000 kr.

Ordrup Mølle ligger dekorativt i landskabet oven for den lille landsby med sit gadekær. Møllen har konditori og restaurant og har i mange år været et samlingssted for Ods herreds malere.

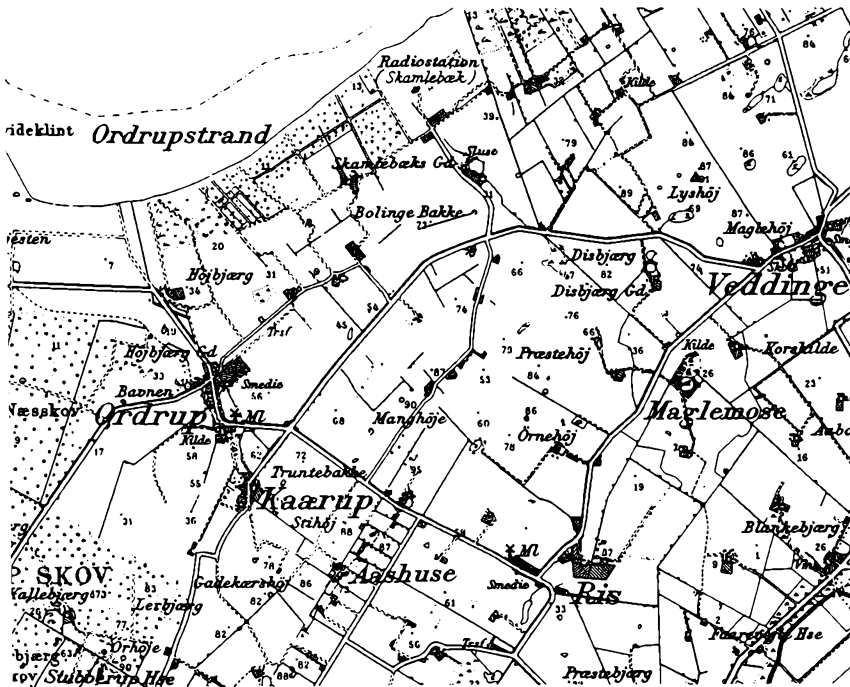
Ordrup Næs

Man kan tage en tur ud til *Ordrup Næs*. Man kan også se det fra møllen eller højderne bag den. Det er et yndefuldt landskab, der afrunder den nordlige del af Sejerøbugten. Nu er det helt præget af sommerhuse. Det meget vildt ude på næsset er forsvundet og sælerne på de store sten i strandkanten er stukket til søs. Der må bødes for forvandlingen. Men det yderste af næsset, Næbbet, er fredet.

Sigfred Pedersen skrev engang i et digt, *Ordrup Næs*, til årsskriftet *Det skønne Odsherred*:

*– Her tog jeg gerne selv mit Bo,
hvis himlen gav mig Lov engang
på Ordrup Næs.*

Det er ikke bare nutidens mennesker i deres længsel efter fred og naturkræfternes råden, der søger mod *Ordrup Næs*. Også i oldtiden søgte man hertil, omend af andre årsager. Nær spidsen finder man endnu spor af næsten udjævnede plovfurer efter oldtidens agerdyrkning, her ligger spredte gravhøje, antagelig fra bronzealderen, og helt ude ved spidsen af næsset, på de indtil 15 m høje lerbakker, har professor Carl Johan Becker for Nationalmuseet afdækket en stenalderboplads, der viser langvarig beboelse for en jægerstamme for ca. 4000 år siden. Dengang stod havet højere, men klinterne var også højere og nåede længere ud. Spidsen har måske været en ø.

Geodætisk Institut. Eneret.

Ved udgravningerne fandt man flere velbevarede ildsteder. I et af dem lå endnu trækul fra det sidste bål. Det er første boplads, der har givet oplysninger om, hvordan stenalderens jæger- og fiskerfolk boede, beskyttet af runde telte eller af læskærme, beklædt med skind eller lignende. Der har ikke været østers, men man har spist bl.a. tamdyr, også heste, selv om man ikke selv holdt husdyr. Over 6000 flintredskaber blev opsamlet. En umådelig mængde pilespidser tyder på stor jagt på de svømmefugle, der i hvert fald i senere tider har holdt til ved Ordrup Næs. Iøvrigt var boplads-fundene her med til at revidere gammel opfattelse. Senere agerbrugsstammer, der ryddede skov, må i længere tid have boet her side om side med jægerfolket.

I Ordrup by går vejen til venstre vest om Bjergene og gennem noget af Kårup Skov med den fredede Knarbo Klint ude

ved vandet. Man følger derefter i dette meget smukke og afvekslende landskab kysten med udsigt til Nekselø udfor Havnsø og længere ude Sejerø og med »bjerglandet« med Vejrhøj på toppen på venstre hånd.

Sanddobberne, det lave område sydvest for Vejrhøj, har henligget i naturtilstand med lyng og enebær og vindkrogede fyrretræer. Nu er træerne vokset op og Sanddobberne indtaget af sommerhus- og campingfolk, der her ikke blot har Vejrhøj og skov og badestrand, men også et spændende kapitel af middelalderen på nært hold.

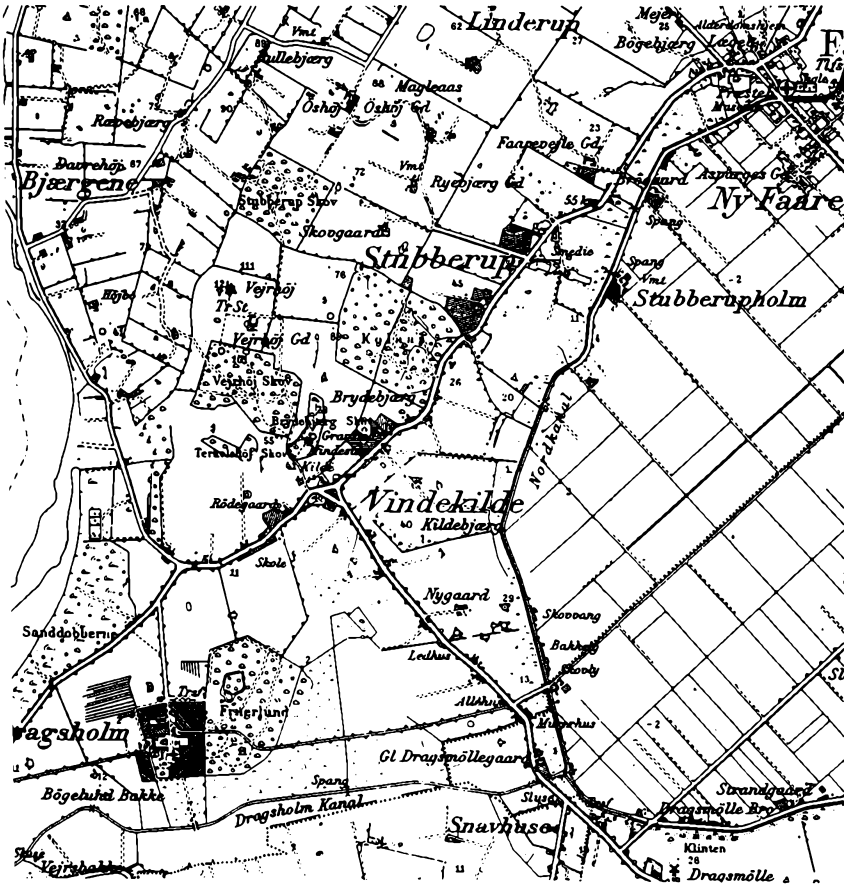
Dragsholm

En allé fører fra landevejen syd om Vejrhøj ind til *Dragsholm*.

Det er Ods herreds mest berømte og ældste verdslige bygningsværk. Og i Ods herreds historie har godset Dragsholm og dets ejere spillet en væsentlig rolle.

Dragsholm har sit navn fra den smalle landtange, Draget, mellem Nekselø Bugt og Lammefjorden før udtørringen og blev grundlagt i 1200-årene som en fæstning, hvis 2-3 m tykke mure man stadig ser i kampesten forned. Over dem er bygget af munkesten. Fra at være tofløjet blev den senere firfløjet og med trappegavle. Dragsholm tilhørte Roskilde bispestol indtil reformationen. Det var ikke noget ringe gods. Der hørte i 1370 til Dragsholm 13 hovedgårde, meget bøndergods i fire herreder og bispetiende fra 45 sogne. Det var en af landets stærkeste fæstninger, den eneste på Sjælland, der ikke kunne indtages under Grevens Fejde. Som kongeligt len efter reformationen havde Dragsholm nogle af rigets mest indflydelsesrige mænd som lensmænd: Mogens Gyldenstjerne, søhelten Otto Rud, Ejler Hardenberg, den berømte historiker Arild Huitfeldt, som skrev store dele af sin Danmarks-historie på Dragsholm, Claus Rosensparre, Claus Daa, Christoffer Urne osv. Ofte var Danmarks konger gæster på Dragsholm.

Under svenskekrigen blev Dragsholms bygninger afbrændt, og da kongen ikke havde penge til genopbygning, solgtes

Geodætisk Institut. Eneret.

Dragsholm 1664 med 6.265 tdr. hartkorn til rentemester Henrik Müller. Han måtte snart sælge igen, og en ny tid indledtes, da Dragsholm 1694 blev købt af gehejmeråd Frederik Christian Adeler, yngste søn af søhelten Cort Adeler. Slottet genopførtes i sin nuværende skikkelse som et barok-palæ, og godset blev i slægtens eje, til den i 1934 uddøde, og staten købte det meste af jorden. Resten er sammen med slottet i privateje. Hovedbygningen, der sidst er ombygget af F. C. Adeler i 1697, er fredet i klasse A. Da der ikke har kunnet

foretages en gennemgribende modernisering, blev det efter en årrække opgivet at drive herregårdspension.

Godset Dragsholm, der blev stamhus og senere til baroniet Adellersborg, betød gennem dygtig administration og landbrugsfaglige forbedringer overordentlig meget for store dele af Ods herred, og det var den daværende ejer, Kaptajn G. F. von Zytphen, gift med en efterkommer af C. F. Adeler, der gik i spidsen for udtørringen af Lammefjorden. Da efter lensloven af 1919 baroniet overgik til fri ejendom, oprettedes 37 selvstændige brug, og Dønnerup gods blev senere frasolgt. Under den nuværende ejer, godsejer J. F. Bøttger, hører slot, avlsgård og Fruerlunden, ialt 340 tdr. land.

Slottet har ca. 100 sale, værelser og rum og en slotskirke, der nylig er restaureret.

Selvfølgelig mangler der ikke sagn og spøgelseshistorier på sådan en middelalderborg, heller ikke fra den smukke skov Fruerlunden op til slottets have. På slottet er det navnlig det mystiske køretøj, man hører komme ind i gården. I Fruerlunden har stået en egestub, hvor skriverdrengen i den sene aften sad og ventede sin hjertenskær, der uheldigvis var lensmandens skønne datter. En gren knækker – og midt i de søde drømme gribes han af stærke hænder og bindes – og ingen har set ham siden. Da hun kommer gennem lunden, ser hun i måneskinnet den tomme egestub og rundt om nedtrampet græs og en stump reb. Da dagen gryer, finder man hende liggende over stubben. Men hver sommernat med fuldmåne går »den hvide dame« gennem Fruerlunden.

Men også historiske begivenheder, fyldt med tragediens dramatik, knytter sig til Dragsholm, der fik statsfængsel, da Kronen efter reformationen havde overtaget bispegodset. Mange stormænd har siddet i fangekælderens. En af de første var biskop Joakim Rønnow, der ved reformationen måtte afstå Dragsholm.

Den mest berømte blandt disse tragediers hovedpersoner var den skotske dronning Marie Stuarts ægtefælle, James Hepburn, Jarl af Bothwell. Han var sikkert hovedmanden i mordet på Marie Stuarts tidligere mand Darnley, han op-

Dragsholm idag. Inga Aistrup fot. Turistforeningen for Danmark.

nåede at blive gift med Marie Stuart, men det varede kun uger, så var modstanden mod ham for stor. Han flygtede med et par skibe, kom i kamp og blev bragt til Bergen, hvor hans papirer afslørede ham. Frederik 2. ønskede at have ham i varetægt som en trumf eller som gidsel i tidens storpolitiske spil. Der blev gjort mange forgæves forsøg på at få ham løsladt fra Malmøhus, hvortil han var ført, men efterhånden tabte kongen interessen for ham, og en sommerdag i 1573 blev den unge skotske jarl ført til Dragsholms fangekælder, hvor han fem år senere døde, de sidste år, så vidt vides, lænket som sindssyg. Han var da glemt både her og i Skotland.

Man gav ham en standsmæssig begravelse under sognekirkens, Fårevejle Kirkes gulv. Og som følge af jordbundens særlige beskaffenhed var hans indtørrede hud og hans hår og dele af hans ligklædning bevaret, da århundreder senere kisten i gravkammeret blev åbnet. Jarlen af Bothwell – der er

Jarlen af Bothwell i Fårevejle kirke. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

næppe grund til at tro, det ikke skulle være ham – blev så en turistattraktion, men efterhånden er hans jordiske rester svundet ind, navnlig da han – for at undgå konflikten mellem turister og kirkegængere – blev flyttet til et nyindrettet gravkammer i en sidefløj til kirken med direkte adgang udefra. Talløse turister fra nær og fjern kommer årligt for at se jarlen under kistens glaslåg – og fanges af denne ærgerrige stormands eventyrlige og tragiske levnedsløb og af spørgsmålet, om ikke han – hvad nyere skotsk forskning synes at mene – var bedre end det rygte, han havde fået.

Vallekilde og Fårevejle

Fra Dragsholm kan køres til vejkrydset ved Vindekilde og herfra mod Fårevejle. Men hvis man vil have også det sydvestre hjørne af Ods herred med i turens oplevelser, skal man fra Dragsholm ud til kysten og ad vejen mod Kalundborg til Starreklinte, så mod Bjergesø og til *Vallekilde*. Her slutter Ods herred med en storslået udsigt fra en højderand mod Midtsjælland.

I Vallekilde skal man se højskolen. Den er grundlagt 1865 af Ernst Trier, der året før som cand. theol. var feltdegn under krigen og traf en ung lægprædikant fra Fårevejle, der talte så meget om den nye kapellan i Vallekilde, pastor V. J. Hoff, at Trier fik lyst til at virke i hans nærhed. Han lejede en skolestue hos en gårdejer i Vallekilde og rejste rundt på egnen for at hverve elever. Der kom 31 karle den første vinter, og allerede 1866 byggede han højskole. Den fik senere tilknyttet håndværkerskole og voksede hurtigt med elever fra hele landet. Hoff blev præst for den nyoprettede valgmenighed. Martin Nyrop har tegnet Højskolens hovedbygninger.

Vallekilde sognekirke er smukt beliggende og er af frådsten og kamp med apsis. Valgmenighedskirken er udsmykket af J. Skovgård og Troels Trier.

Der er knap et par kilometer til *Hørve*, som også har en interessant kirke. Den har oprindeligt været en af vort lands ret få rundkirker. Fundamenterne til rundkirkens fire bærepiller findes under gulvet. Kirken er antagelig ombygget allerede i middelalderen, men endnu til en restaurering i 1924 stod en buet triumfvæg. Beliggenheden ved Lammefjorden kan være grunden til, at man fra først af har villet gøre kirken til en fæstningskirke. Kirken har kalkmalerier fra 1564.

Fra Hørve følges landevejen mod nordvest til Vindekilde og mod Fårevejle. Straks efter Vindekilde ligger den male- riske gamle Rødegård og et skilt viser stien, der fører op på *Vejrhøj*. Spadsereturen gennem skoven tager sin tid, men er fuld af overraskelser, og trods skoven er udsigten fra top- pen imponerende, bl.a. over egnen ved Saltbæk Vig.

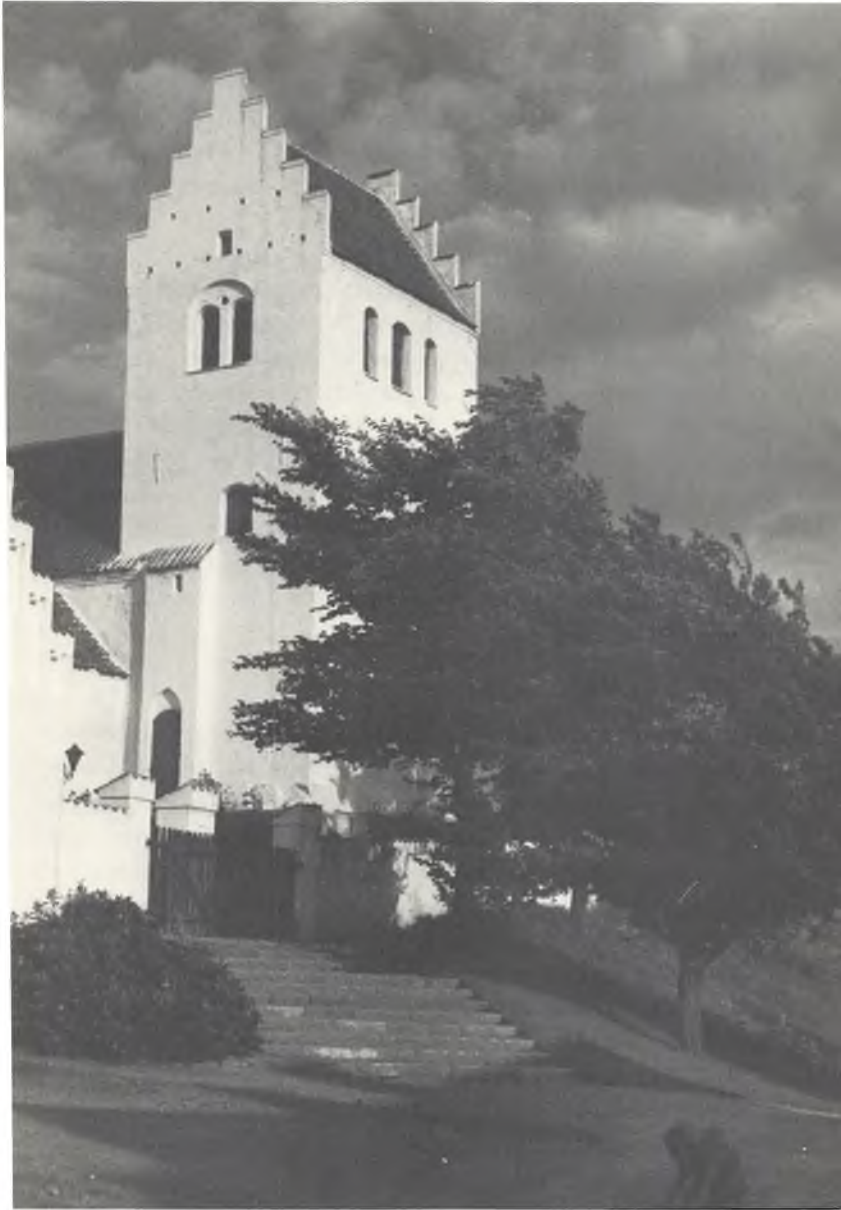
I *Fårevejle* må man se både hjemstavnmuseet og kirken. De ligger tæt ved hinanden. Hjemstavnmuseet for Asnæs og Fårevejle sogne blev oprettet, for at sognets gamle ting ikke skulle forsvinde til opkøbere, og 1935 stod museet færdigt med bondestue, bryggers og stegers med åbent ildsted. Her er en oldsagssamling med en ornamenteret hjortetakspøkse fra Asnæs Lammefjord, den eneste i landet, og mange andre værdifulde ting, bl.a. et bronzesværd fundet ved Esterhøj.

Fårevejle Kirkes beliggenhed var naturligvis mere betagende, da Lammefjorden var vand og nåede ind til dens skrænter, men den ligger stadig smukt og særpræget i landskabet, hvor fladen og højden mødes.

Til våbenhusets dør med drageornamenter i smedejern knytter sig sagnet om fru Inger af Ris, der byggede kirken, efter at hun i sin kamp mod troldtøj havde ladet et par stude spændt for kirkedøren løbe en nat og udvælge stedet. Kirken har et romansk kalkmaleri af en ridder til hest med brynje, hjelm og lanse og en særlig smukt skåret altertavle fra 1641, som andet gammelt inventar bekostet af Dragsholms ejere. På alterbordet ligger et eksemplar af Christian 3.s Bibel. Sognepræsten har i sin tid i notater i marginen fået luft for sin vrede mod daværende lensmand på Dragsholm, Arild Huitfeldt. Adskillige af bemærkningerne afsluttes med et »Gud straffe hannem!« Kirken har et korbuekrucifiks fra før 1500 på den oprindelige plads i skibet foran korvæggen.

Fra Fårevejle Kirke følges den snorlige vej skråt over Lammefjorden til Gislinge og Holbæk-Kalundborgvejen. Man kommer igennem Ny Fårevejle, hovedbyen på den indvundne flade, med en dominerende hvid bygning, oprindelig en højskole, opført af Indre Mission, nu Sygeplejeskole, og på Adlers Allé forbi en mindesten over lensbaron Zyphten Adeler.

Og så får man iøvrigt på turen over Lammefjorden et indtryk af dette store områdes specialiteter fra dynger af gamle østersskaller til rækker af lange aspargesbede og af den frodighed og velstand, der nu er kommet til at præge Lammefjorden, efter at nybyggernes periode er blevet historie.

Fårevejle Kirke. Inga Aistrup fot. Turistforeningen for Danmark.

RØRVIG SOGN

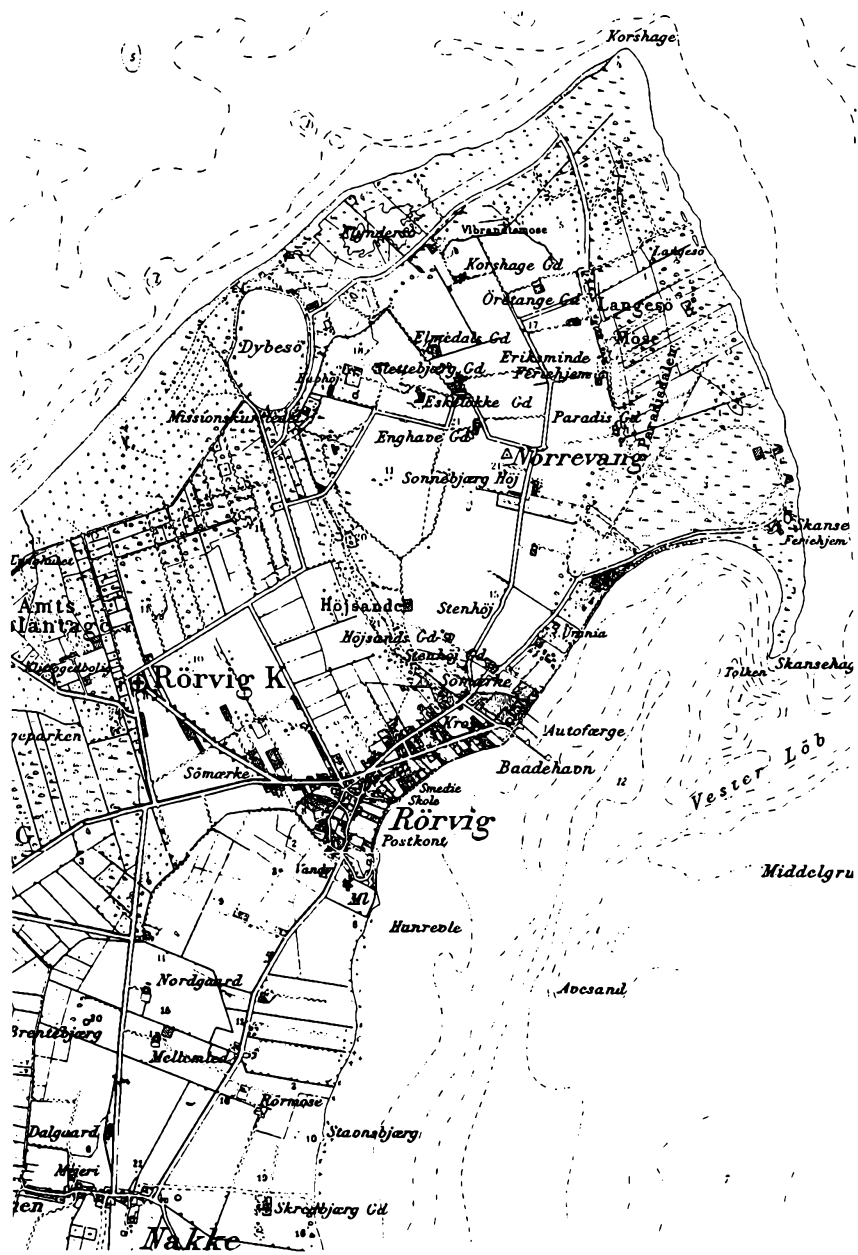
Med udgangspunkt i Nykøbing kan der gøres en interessant rundtur gennem Nakke- og Rørvigegnen. Den vil ikke gøre store udsving på kilometertælleren – den kan eventuelt gøres på det moderne befordringsmiddel cyklen – men oplevelserne vil spænde meget vidt.

Der køres godt halvvejen til Rørvig, så drejes til højre mod *Nakke* med den store flade med Hov Vig-inddæmningen på højre hånd. Nakkeland var ligesom Nørrevang i Rørvig øer i stenalderhavet, er nu et afvekslende »bondeland« med vide udsigter over Isefjorden og dens kyster, og når vejen har bøjet sig nordpå og man nærmer sig Rørvig, er det værd at ulejlige sig ud til strandkanten ved de høje skrænter ved Skredbjerg. Man kan her opleve en usædvanlig farvesymfoni i blomsterne på den fredede skrænt: røde storkenæb, knopurt, tjærenellike og timian, smalbladet klokke og blåhår og i gult agermåne, kongelys, engbrandbæger, perikon og gul snerre og bl.a. nikkende limurt i hvidt.

Rørvig og Skansehage

Rørvig by byder velkommen med sin sognegård og sin mølle, og ved at komme ind sydfra oplever man den rigtige gamle bydel med små krogede veje og kønne gamle huse, før man er inde på den ærværdige Toldbodvej. Også den er gammel som hovedgade, lige fra da sommerbeboerne i de få huse omkring århundredskiftet lagde deres post i en cigarkasse ved Brugsen, hvorfra postcharabancen tog den med til den store og fjerne verden via den nye Odsherredbane fra Nykøbing.

Man følger Toldbodvej i det afslappede tempo, der passer til stedet, forbi ferieungdommens dansegulv i Den Runde til Rørvig Havn for et øjeblik at indsnuse dens ganske særlige atmosfære. Det er indfaldsporten til Ods herred for dem, der kommer søværts fra Hundested, det er lystbådehavn og mole og promenade. Men først og fremmest er her bevaret et helt enestående milieu. Som en del af havnepladsen står en allé af ældgamle træer, og bag dem ligger Lodsoldermandsgården.

Geodætisk Institut. Eneret.

Den er fredet og er et værdifuldt kulturminde fra dengang, lodserne skulle være parat til at hjælpe de mange småskibe gennem Isefjordens farlige vande. »Lodsoldermandens elme/ vi ser fra færgens stavn,/ et snart forsvundet Danmark,/ der åbner her sin favn«. Sådan er det sagt af Rørvigdigteren Kai Hoffmann. Hyggelig fjordkyst strækker sig fra havnen mod den stadigt mere tilsandede Skansehage og de travle små færger kommer og går – og navnlig når en sommerweekend begynder og slutter, er der stor og hjertelig modtagelse eller afsked. Selv om der er kommet og stadig kommer mange nye sommerboere, er der endnu lidt tilbage af de gamle dage, da stamgæsterne stort set kendte hinanden og Rørvigboerne.

Fra havnen køres et lille stykke tilbage ad Toldbodvej, så til højre forbi Højsandet og mod *Skansenhagen*.

Fra gammel tid har her været åben slette ud mod Isefjorden og dens indløb. Mange mener, at det var på denne slette, at de kongevalg ved Isøre, som Saxo nævner i sin krønike, blev holdt, bl.a. i 1076, da Svend Estridsen var død, og sønnen Harald blev kåret, og i 1104, da Erik Ejegod var død på rejse til Cypern, og der skulle vælges mellem brødrene Ubbe og Niels.

Senere har Skansehage Hede ligget som et storslået naturområde, et af de få sammenhængende områder på Sjælland med uberørt hede-, klit- og strandmarkvegetation. Der var indsamlet et dengang anseligt beløb, 10.000 kr., til støtte for en fredningssag for at få bevaret de 32 tønder land hede. Holbæk Amts Fredningsnævn sagde ja, men Overfredningsnævnet sagde nej – og straks efter tog et udstykningskonsortium fat. Tilbage blev 3 tønder land indelukket hede, men til gengæld har det fået en kolossal 50 tons mindsten, der fortæller om kongevalgene: »Paa Isøre Ting kaaredes Harald Hein Aar 1076 til Danmarks Konge og Niels Aar 1104.«

Saxo har selv skildret Isefjordens indløb, som det var i hans tid – og som det er i dag: »Her skærer det store vildene hav sig ind til et smalt sund, hvor der går en strid strøm, da der er så kort mellem de tvende strande. Midt i strædet ligger der sandbanker, som dølger en skjult fare for sømanden«.

Vilhelm Melbye: Svenske sildefiskere ved bryggen stille septemberdag. Fra Rørvig 1879. Nationalmuseet.

I 1807 er bygget skanser til beskyttelse af skibe, der har ligget i vigen, derfor navnet Skansehagen. En feriekoloni holder til i det tidligere kolerlazaret.

Fra Kongestenen tilbage til Højsandet og mod Korshage.

Højsandet og Dybesø

Den kilometerlange og indtil en snes meter høje klit *Højsandet* er tæt tilgroet af rig og afvekslende flora, men det er en vold af flyvesand, en kunstig klit, der opstod ved, at sandet blev standset af bønderne ved opsætning af risgærder. Den strækker sig til Dybesø og var, før huse og beplantninger omgav den, et ejendommeligt og markant træk i landskabet.

Sandflugten satte i sin tid sit præg her – som sandet forvandlede Tisvildeegnen og andre steder ved den nordsjællandske kyst. Man hører om den første sandflugt i 1527, og meget dramatisk er den beskrevet af romantikkens kendte

digter og filosof Henrik Steffens, hvis mor var født på Annebjerg, og som sidst i 1700-tallet havde været huslærer i Ods herred. Han har i novellen Brudevielsen skildret det sandhærgede Rørvig: »Midt i denne vilde egn lå i fordums tider landsbyen Rørvig, men lidt efter lidt dækkede flyvesandet byen, så indvånerne måtte flytte ned til kysten, kun kirken står endnu tilbage, omgivet af det tungsindige, bevægelige øde«.

Hvor meget nu sandflugten fra Kattegatskysten har dækket, så er det i hvert fald siden tilplantet eller tilgroet, og i dag er det i Rørvig svært at se den allermindste rest af »det tungsindige«. Det gælder ikke mindst turen fra Højsandet over bakkelandet, der i sin tid var en ø som Nakkeland, mod Korshage og så mod *Dybesø*, hvor man kan parkere med let adgang til at nyde udsigten over et ejendommeligt landskab. En smal landtange skiller såvel *Dybesø* som den østligere *Flyndersø* fra havet. Det er ferskvandssøer, men det sker, at der kommer Kattegatsvand i *Flyndersø*. Den har rigt fugleliv og et ganske særligt planteliv ved bredderne, navnlig på engen syd for søen.

Hele kyststrækningen fra *Flyndersø*s vestlige bred til *Korshage* og videre til *Skansehage* er siden 1952 fredet i en zone, der varierer fra 125 til 500 m i bredde. Også *Højsandet* er fredet.

Stranden vestpå langs *Kattegat* er den dejligste badestrand, hvor »Klittens sommer bygger stige mellem jord og Himmerige«, som Kai Hoffmann udtrykker det.

Dybesø er 40 tdr. land i areal og den rene idyl. Søen er værnnet af dens private ejere, og skoven dækker mere og mere sommerhusene. Mod vest støder krat og skov ved søen op til *Holbæk Amts Sandflugtsplantage*, der er anlagt for ca. 100 år siden af stat og amt i forening og strækker sig godt 3 km mellem kysten og *Rørvigvejen* til *Nykøbing*.

Dybesø nord for Rørvig. I baggrunden ses Halsnæs med Hundested.
Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

Rørvig Kirke

Fra Dybesø køres mod Rørvig, men ad Kirkestien drejes til højre for at stoppe ved *Rørvig Kirke*, før der fortsættes mod Nykøbing.

Det er en smuk og velholdt kirke. En teglstensbygning i romansk stil fra omkring 1200, senere i gotisk stil præget af blændingsgavl i koret, et vesttårn, der er ombygget af Gottlieb Bindsbøll i 1852, våbenhus og indvendigt hvælvinger. Fløj-altertavlen er fra katolsk tid, fra omved 1530, døbefonten er et gotlandsk arbejde på alder med selve kirken og et korbuekrucifiks er fra omkring 1300. På kirkegården ligger forfatterne Henrik Pontoppidan og Louis Levy begravet.

Til Rørvig Kirke knytter sig så usædvanlige overleveringer, at man må prøve at forestille sig kirkens omgivelser blot en

menneskealder eller to tilbage for at forstå, at få kirker har været så selvskrevet til at blive hjemsted for sagn og mystiske begivenheder som netop Rørvig Kirke.

I dag ser man først kirken, når man er lige ved den, som den ligger omgivet af træer og hygge – og om sommeren med en strøm af feriegæster på vej forbi til stranden. Men mange husker endnu kirken, som man så den over lyng, fyrre- og birkebuskads fra vejen til Nykøbing og fra Rørvig by. Det var ikke svært at tro på gamle beretninger om, at Rørvig by engang havde ligget her ved den nu så ensomme kirke, men at sandflugten havde tvunget beboerne til at flytte nærmere fjorden og havde ødelagt huse og marker. Det var heller ikke svært at tro på de forskellige kildesteder, der angav Rørvig Kirke som det sted, hvor »den bekendte rigets marsk Stig, som var med at omkomme kong Erik Glipping om natten blev begravet« som en Nykøbing-præst i 1758 nedskrev. Det var et velegnet øde sted at gå i land og få en hemmelig begravelse foretaget. Historieskriveren Arild Hvitfeldt, der var lensmand på Dragsholm, skrev i sin krønike, at marsk Stig, da han i 1292 var død på Hjelm, blev ført til Hindsholm kirke og hemmeligt begravet, men tilføjer, at andre siger, at »hans lig blev begravet i Rørvig Kirke i Dragsholm len, hvilket ikke heller er langt fra Hjelm«. En optegnelse fortæller, at en ung pige sneg sig hen i kirken og overværede begravelsen, hun fandt et stykke fløj, som hun satte på en pude til sit bryllup med en af marskens svende. Brudenatten opdagede han fløjlet og dræbte hende, for at hemmeligheden ikke skulle røbes. Chr. Winther har benyttet dette motiv i digtet Våbendragers Ed. Og som udløber af marsk Stig-sagnet blev i sin tid vidnen om kendt det sagn, som Henrik Steffens byggede novellen Brudevielsen over: Præsten i Rørvig tvinges en nat til at foretage en vielse i kirken, men da alle er borte, ligger bruden dræbt i en grav i kirken. I Vilhelm Bergsøes novelle Bruden fra Rørvig omtales Rørvig-Sande som et lille stykke Vestjylland på Sjælland, »kendt gennem Goldschmidts Guds Engel fra Rørvig«.

Fra disse indtryk af det gamle, øde og sagnomspundne Rør-

vig er det en brat overgang at svinge ud på den i sommertiden stærkt trafikerede vej til Nykøbing. Her er vi midt i sommerlandets frie sorgløshed. Små sideveje skyder sig til begge sider ind gennem plantagerne mellem sommerhus ved sommerhus. Hver har sit lille område af skoven og lyngen uden at tænke på, hvor sandet i skovbunden kom fra, men endnu med en lille rest af den romantik, der på så mange måder har hørt Rørvig til. Nu er mange om at dele de udstykkede og de fælles herligheder. Men alle er vist enige med Rørvig-sommerbeboeren biskop Fuglsang-Damgaard, der engang udtrykte sig sådan: »Rørvig! – Navnet ligger som et solstrejf i ens sind den lange, mørke vinter –«.

ISEFJORDLANDET

Ods herred er så mangfoldigt, at man ikke må tro, man kender denne landsdel, fordi man føler sig hjemme i Rørvig og har været gennem Høve Stræde, på Gniben og til Asfaltbal i Nykøbing. Og hvis man tror, at Ods herreds prægtige natur efterhånden er hakket i stykker til sommerhusgrunde, er det heller ikke rigtigt – endnu da. Ods herred har ved siden af så meget andet også det, man kalder »det åbne land«, og det er slet ikke mindre dramatisk end de nok så kendte udsigtspunkter og sommerhusstrande.

Man skal fra Nykøbing sydpå gennem landet langs Isefjorden.

Man kører fra Vesterbro ad Ods herreds nu hårdt trafikerede hovedvej.

I Stårup drejes i vejkrydset til venstre mod Annebjerg Mark. Så er der tid til at kigge tilbage på Syvhøjene, som man har haft på højre side. På grund af beplantning kan det være svært at finde alle højene, men de udgør en sjælden samling bronzealderhøje på et højdedrag, kaldet Troldebjerget.

Annebjergvejen går op mellem dejlige levende hegn, til man på bakketoppen pludselig har Isefjorden – eller Nykøbing Bugt – nede forude. Ind mod Nykøbing skimter man

det store Statshospital fra 1915 med et halvt hundrede bygninger, som kulisser ud mod fjorden ligger den dekorative gård Ringholm og bag den Nakkeland.

Annebjerggård og Egebjerg

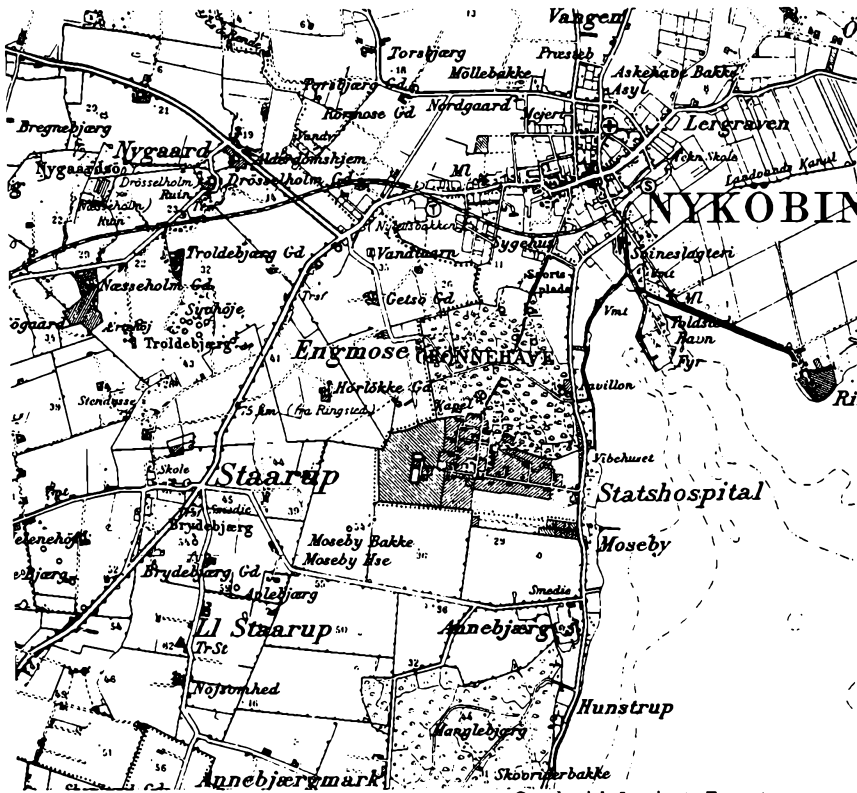
Man kører lige forbi en storslået ny herregårds-hovedbygning i engelsk renæssancestil – med bindingsværk og kobbertårne. Det er godset *Annebjergs* ejer siden 1947, fabrikant I. C. Hempel, der har bygget den.

Annebjergs tidligere hovedbygning, opført 1856 i italiensk stil, er optagelseshjem. Men Annebjerg har kulturhistoriske traditioner, som er videreført. Rigets berømte rentemester Henrik Müller oprettede Annebjerg for ca. 300 år siden, og godset ejedes efter ham af hans datter, Anne Cathrine, efter hvem det fik navn. Hun var gift med dr. jur. Caspar Bartholin. Medens kommerceråd Peder Swane var ejer, blev den senere kammerråd Niels Christian Bang i 1728 inspektør over de kongelige godser i Ods herred. Han flyttede fra Egebjerggård til Annebjerg, og efter hustruens død giftede han sig, 46 år gammel, med Peder Swanes 16-årige datter Ulrikka. Blandt deres 9 børn var Susanne Kirstine, der gift med lægen Henrik Steffens blev mor til digteren Henrik Steffens, som fik stor indflydelse bl.a. på Adam Oehlenschläger, og Katrine Marie, der som ganske ung blev præstekone på Odden, gift med Johan Grundtvig, og senere i Udby, hvor de fik sønnen Nikolaj Frederik Severin Grundtvig.

Omtrent overfor Annebjerggård er der indkørsel til et ståtligt, kirkelignende kulturhus, som godsejer Hempel har bygget. Her er udstillet hans enestående samling af glas, og her holdes skiftende udstillinger og iøvrigt koncerter m.v.

På Strandvejen – Egebjergvejen – drejes brat til højre og man kører umiddelbart langs den smukke fjordkyst med park og derefter Annebjerg Skov på den anden side. Et ualmindelig kønt gammelt kampestensdige kanter bøgeskoven. De gamle stengærder har sat deres præg på Ods herreds landskaber, men også her er de ved at forsvinde fra markerne.

En lille samling huse ved stranden hedder *Kildchusene* og

Geodætisk Institut. Eneret.

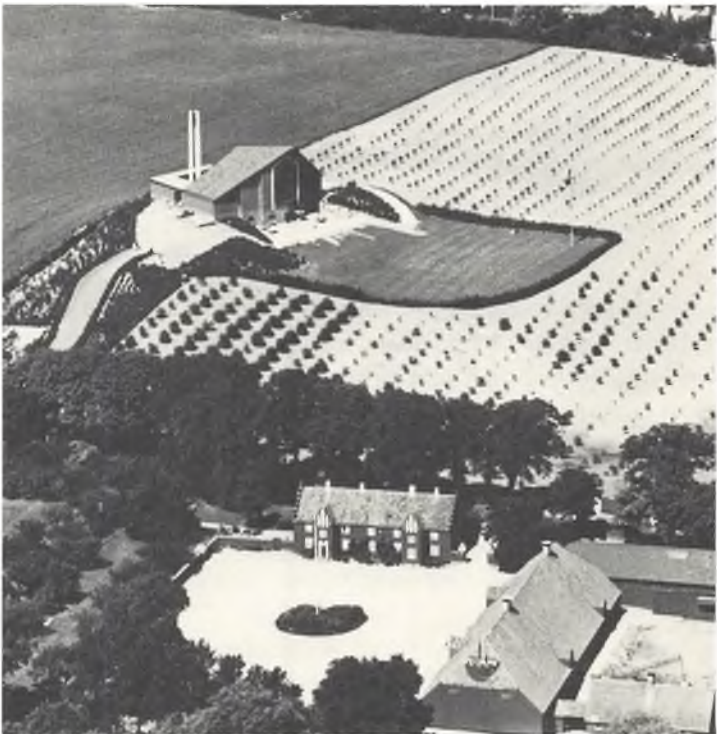
en mindsten fortæller, at her var Skt. Karens kilde. Fra middelalderen og op til begyndelsen af forrige århundrede samlede syge, værkbrudne og forgjorte fra hele Nordvestsjælland Skt. Hans nat ved denne hellige kilde for at søge lægedom. De tilbragte natten i bøn og med at drikke af kildens vand, og da de havde familie og venner med, og også mange andre strømmede til, udvikledes et broget marked med omrejsende bissekræmmere, telte med forfriskninger, musik og dans. Og så Nykøbings borgere var med at feste på kildemarkedet omkring de syge.

Ved en campingplads, anlagt af Egebjerg kommune, og en lille samling nye villaer med fin udsigt går vejen ind i landet – og den går opad.

TURE I ODS HERRED

Man passerer den smukke gamle skovridergård *Mantzshøj* i udkanten af Ulkerup Skov. En tidligere fæstegård under kronen blev her i 1795 bolig for Ods herreds første skovrider. Den nuværende gård er fra 1822. Man må standse et øjeblik, ikke for at se havens mange sjældne træer, men for at kigge på de to Vildtbanepæle, der er anbragt ved indkørslen. Man læser under en kongekrone, indhugget i stenene, Christian 7.s monogram, bogstaverne O H V P – (Ods Herreds Vildtbane Pæle) – og årstallet 1778. Sådanne pæle, 12 ialt, markerede grænserne for kongens vildtbane, da Ods herred var domæne. Og det gjaldt livet for menigmand, om han ikke respekterede kongens ret til vildtet indenfor pælene.

Annebjerggård og den nye bygning, der rummer Annebjergsamlingen. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

Vildtbanesten ved indkørslen til skovridergården Mantzhøj i Egebjerg sogn.

Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

Vejskiltet *Egebjerg* følges og der skal igen standses et øjeblik, når man er ved Egebjerggård, hvis have går ud til vejen. Her står en mindesten med et relief og de smukke linier, Grundtvig skrev om sin mor, der var født her:

*O, Moderstøv og Moderaand
mit Hjertes Tak du have,
som lærte mig i Ledebaand,
paa Herrens Ord at stave.*

Egebjerggård har en lang historie bag sig. Den har været ejet af dronning Margrethe, som skænkede den til Esrum Kloster, senere var den et kongeligt len.

Egebjerg Mølle kan med sin markante profil ses over store dele af Ods herred. Den ligger frit på sin bakke og tager sig prægtigt ud. Ods herred har nogle af de landskabeligt mest dekorative møller, men ingen, der slår Egebjerg.

Kirken ligger endnu højere, man skal svinge til venstre et par gange, så er man ved kirken, præstegårdshaven og den smukke bindingsværks-præstegård. Indtil 1776 lå præstegården nede ved Egebjerggård, her boede bl.a. Grundtvigs far, Johan Grundtvig, som kapellan.

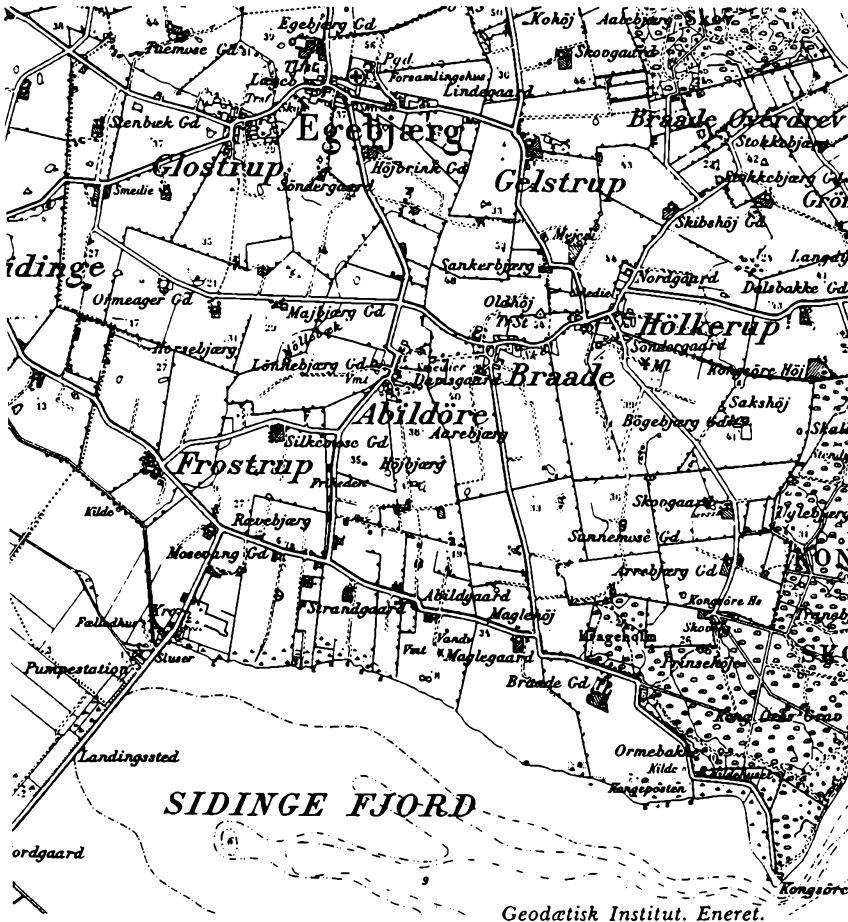
Egebjerg Kirke er statelig med sit romanske skib og gotiske tårn og andre tilbygninger. Kirken er nylig istandsat og har fået sit værdifulde inventar smukt restaureret. Billedskærer Lorentz Jørgensen, Holbæk, har i 1648 skåret altertavlen og prædikestolen. Det er fin gammel kirkekunst. Og nu er træværket blevet befriet for alle senere farvelag og står i ren eg, blot med lidt antydninger af oprindelig farve. Reliefferne er så dybe, at der er mere end liv nok gennem lys og skygge – og det har her været muligt at få nye nummertavler rigtig afstemt efter træværket.

Overfor en interessant gammel degnestol i koret har døbefonten – af den på disse egne traditionelle slags med rebsno-ning – ved restaureringen fået en møllesten at stå på. De to bygninger på toppen med de vide udsigter rækker hinanden hånd!

Kongsøre og Sidingefjord

Fra kirken til fjorden er det stadig nedad. Langs fjorden strækker sig skov og undervejs ligger landsbyerne tæt.

I Gelstrup kan man tage en afstikker til *Stokkebjerg Skov*. Bøgen har få steder i landet nået en sådan udvikling som her. Lidt ude i vandet ligger Lommestenen, som en jätte fra Horns herred skal have kastet mod Egebjerg Kirke. Sydpå fra Gelstrup kører man gennem Hølkerup med et stort gadekær og en malerisk lille mølle i klassisk stil og følger vejen til *Kongsøre Skov*. Bøgekronerne når sammen over den, der kører ad den gode vej til Sandskredet. Man passerer lige forbi en af skovens mange oldtidsminder med deres krans af sten om en mere eller mindre velbevaret dysse. Vejen ender ved fjorden, som man har set blinke i det lille kig, man har haft forude. Man kører ind mellem stammerne og er på den smukkeste parkeringsplads, man kan ønske sig – og har foran

Geodatisk Institut. Eneret.

stranden og bøgene, der mødes, og udsigten til Tudse Næs og Orø. Iøvrigt er Kongsøre Skov den af Ods herreds ti skove, der har den frodigste vegetation af alle træsorter.

Man skal tilbage gennem skoven til Bråde. Også hvis man vil til sydspidsen af skoven, Kongsøre Nebbe. Man skal blot betænke sig på at tage den tur ad dårlig vej, selv om den på et bilkort kan se nok så fristende ud. Engang var der færgefart til Tudse Næs og en kro. Vejen går langs en eng og en skovstrækning, hvor al færdsel er forbudt, og ved målet er

det kun tilladt at vende vognen og køre tilbage. Derfor lige så godt straks tage fra Bråde mod Sidinge dæmning.

Det landskab og den bebyggelse, man kører igennem i Egebjerg sogn, har ikke helt mistet det præg, der måtte komme over den næsten ø-agtige halvø, det nordlige Ods herred var før udtørringen af Lammefjorden og dens nordlige arm *Sidingefjord*.

Sidingefjord strakte sig i nordvestlig retning omtrent ind til Vig. Det var første led i Lammefjordens tørlægning, at staten i 1840'erne lod Sidingefjord inddæmme. Der blev herved indvundet et landområde på 7 km². Den langstrakte flade giver ikke noget spændende landskabsbillede, men det er en smuk tur at køre over den 2 km lange og 2 m høje dæmning. Man har hele vejen udsigt over fjordbredden med dens både, fiskegrejer og pyntelige bredder.

Svinninge og Nr. Asminderup

Fra fladen går det opad mod Atterup og Frenderup med den åbne Lammefjord på venstre hånd og til den anden side lidt inde i landet den 231 ha store Grevinge Skov.

Der er mange oldtidsminder også i *Grevinge* sogn, og ét må man i hvert fald ikke snyde sig selv for. Umiddelbart før Herrestrup drejes til højre mod Atterup Huse og Holte, og i vejgaflen ligger en meget smuk og velholdt stendysse. Selv om der er en gård lige på den anden side af vejen, har dyssen fået lov at beholde plads med fri bevoksning omkring sig.

Når man er tilbage i Herrestrup og igennem denne landsby med store moderne virksomheder, er man på Holbæk-Nykøbing landevej og kører nordpå. Vejen er lagt uden om den centralt beliggende og stærkt voksende stationsby Vig, en driftig by med mange virksomheder og en kirke med gamle træskærerearbejder. Man passerer dog kommunekontor, idrætsplads og biograf i moderne anlæg, og den strøm af biler, der drejer fra mod Sejerø Bugt, viser, at Vig kommune også er en sommerhuskommune.

Med Trundholm Mose på venstre hånd når man *Svinninge*, også kaldet Lille Svinninge eller Svinninge indenherreds. Den

Dæmningen over Sidingefjord. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

gamle *Møllegård* i Svinninge repræsenterer et interessant stykke kulturhistorie. Som søn af ejeren, kammerråd Peter Petersen, fødtes her i 1834 Clemens Petersen, der blev en meget betydelig kritiker ved Fædrelandet. Bjørnstjerne Bjørnson skrev i et brev, at han i sin udvikling skyldte Clemens Petersen meget mere end alle andre tilsammen. Den unge Bjørnson og mange andre af Clemens Petersens venner samledes i den gæstfri møllegård. Det er oplyst, at Bjørnson her på Møllegården har arbejdet på den vel bedst kendte af sine fortællinger, *Synnøve Solbakken*. En mindetavle i muren fortæller derom.

Blandt mange andre gæster på Svinninge Møllegård, literater, videnskabsmænd, kunsthistorikere osv., var også forfatteren Meir Goldschmidt, der under ture herfra inspireredes til *Guds Engel fra Rørvig* i »Kærlighedshistorier fra mange Lande«, der udkom 1867.

Lidt efter Svinninge ligger *Nr. Asminderup* kirkeby. Kirken er en af de mindste i Ods herred, bygget i 1100-årene af utilhuggede kampesten med yngre tilbygninger. Kirken har fladt bjælkeloft, en fløjaltertavle fra før reformationen, i midtfeltet Faderen med krone holdende den korsfæstede i sine arme. Stilen minder om den Claus Berg'ske. Et kor-buekrucifiks er fra ca. 1450, en Johannes Døber-figur endnu ældre, fra ca. 1400.

Fra landevejen mellem *Nr. Asminderup* og *Stårup* har man en storslået udsigt over hele landskabet ud til *Sejerø Bugt* mellem de to højdepunkter, der indrammer det, *Høve* og *Lumsås*, og med *Ellinge Skov* og sommerhusland hinsides moserne.

HØJBY SOGN

En rundtur, der først og fremmest går til seværdigheder i det 6.550 ha store, historisk og naturmæssigt interessante *Højby sogn* mellem *Sejerø Bugt*, *Kattegat* og *Isefjord*, udgår fra *Nykøbing* ad *Vesterbro* og *Holbæk-landevejen*.

Næsholm

Allerede ovenfor *Nyledsbakken* drejes til højre mod *Odden* og med udsigt over sommerlandet langs *Kattegat*. Når man har passeret jernbaneskinneerne køres til venstre gennem *Nygård*, og man er i *Højby sogn*. I middelalderen var *Nygård* et større gods, som dronning *Margrethe* indløste, da det var pantsat hos *Roskildebispen*, og som senere var et len. Senere blev det delt i tre-fire store gårde. Fra den højtliggende vej ser man ned over en eng, tidligere en sø. Midt i den ligger *Næsholm* borgruin. Man har en god udsigt over borgen og dens beliggenhed med vindebroen nærmest. Bro-pælene stak op af engen, efterhånden som den satte sig efter tørlægning. De fortalte om en borg, der er intet nedskrevet om den. Til gengæld er den det voldsted blandt samtlige ca. 700 danske voldsteder, der er grundigst undersøgt, takket være den utrættelige historiker og arkæolog, dr. phil. Vil-

helm la Cour. Den fremtræder nu klart og spændende i landskabet og er nok værd at kigge nærmere på.

Næsholm er opført o. 1240 og har kun eksisteret som borg i ca. hundrede år. Dens bygninger med undtagelse af tårnet havde mure af halmættet ler og stråtag. Man ser den brolagte vej over borgen, spærregrave og rester af det kolossale tårn i midten, 10×10 m i udvendigt mål og med en murtykkelse på godt 3 m. Der blev fundet mønter, som hjalp til datering, en masse våben, således 300 armbrøste, og iøvrigt rester af keramik, redskaber, spillebrikker, spænder, sporer osv. Borgen er ødelagt under et dansk angreb på de holstenske panthavere på borgen. En våbenhægte blandt fundene viser det holstenske våben: nældebladet. Kong Valdemar har ikke ønsket at bygge borgen op igen, men har i stedet brugt materialerne til opførelse af gården Nygård.

Højby

Fra Næsholm følges sognevejen til *Højby*. Efter at man endnu engang har krydset jernbaneskinneerne, har man udsigt over den i 1870 udtørrede *Højby Sø*. På den nordre side af engfladen hæver sig den store bakke *Borren*, tidligere en ø, der ved en smal landtange stod i forbindelse med en større ø, hvor nu gården *Borrevang* ligger.

På halvøen ud mod *Højby Sø* har ligget en middelalderborg, mod nord beskyttet af en lang, to m bred mur af kampesten i mørtel. Der er ruiner af et rundt kampestenstårn.

Den gamle landsby ligger set fra denne vej skjult bag bakkedraget *Ellingbjerg*. Navnet *Højby* skyldes ikke høj beliggenhed, det er byen ved højene. Nu er den en blanding af en hyggelig gammel landsby ved foden af den højtliggende kirke og en stationsby med hvad dertil hører – og lidt til, idet der på et afvekslende terræn i den sydlige udkant af byen er indrettet en usædvanlig smukt beliggende, 60 tønder land stor golfbane.

Selv om sognet nok er det sogn i landet, der har flest sommerhuse, har de endnu kun i mindre grad præget byen i sognets midte.

Men en af Ods herreds mest kendte seværdigheder har Højby i sin kirke med kalkmalerier, der regnes blandt det bedste af vort lands middelalderkunst.

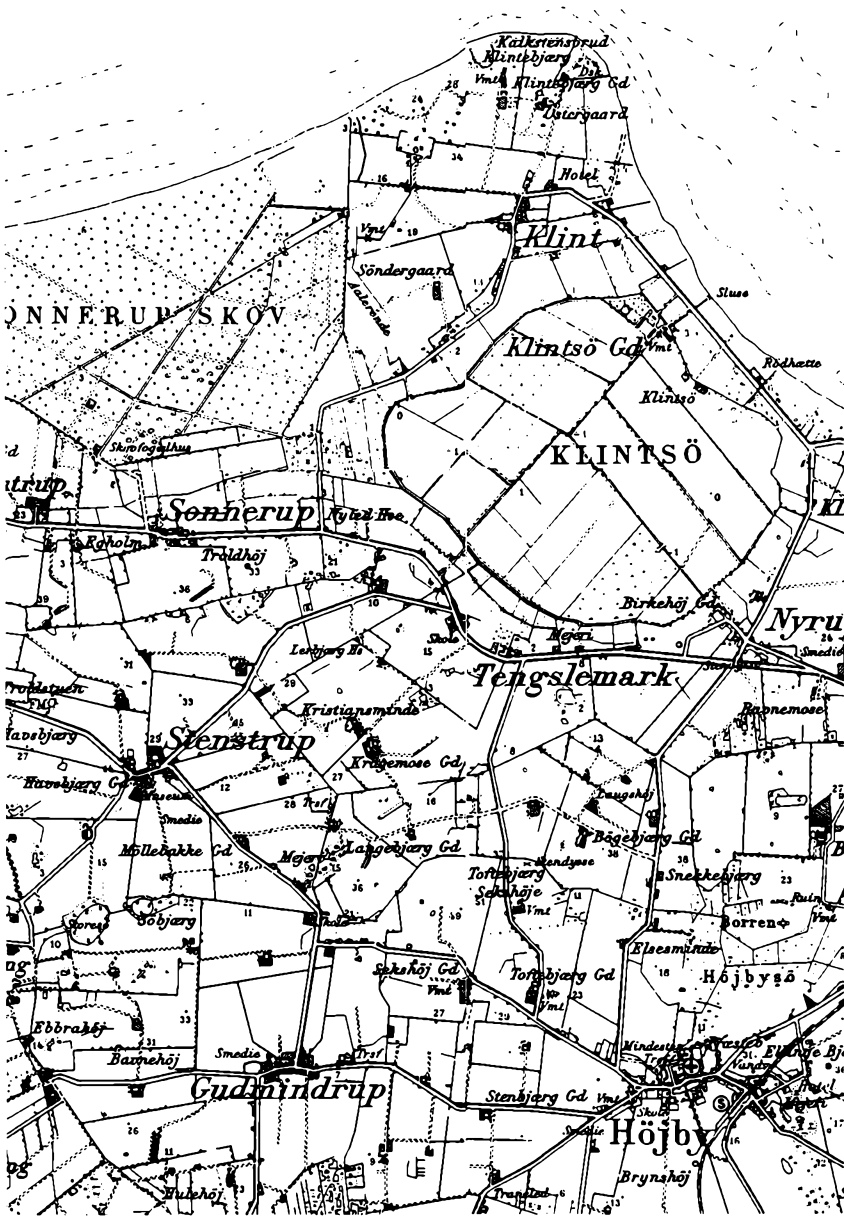
Den store og smukke kirkes ældste dele, skib og kor, står med de kampestensmure, der blev rejst for mere end 800 år siden.

Ved en omfattende restaurering for få år siden blev de sjældne stolegavle fra 1555, alle med forskellige træskærerarbejder, nogle med adelsvåben, rensset for mange lag maling, så de nu står i ren eg med lidt oprindelig maling. Også altertavlen, en anselig middelalderlig fløjaltertavle, og prædikestolen, et smukt arbejde af den kendte billedskærer Lorentz Jørgensen, Holbæk, fra 1656, blev restaureret, ligesom degnestolen fra 1589, der nu står ved prædikestolen.

Ganske særlig interessant er prædikestolens lydhimmel. Træskærerkunsten illustrerer ordene i Johannes' åbenbaring: »I sin højre hånd havde han syv stjerner, og af hans mund udgik et tveægget skarpt sværd ... De syv guldlysestager.«

Nationalmuseets undersøgelse af kirkens gulv i forbindelse med restaureringen bragte vigtige oplysninger for dagen. Det viste sig, at kirkens gulv oprindeligt har skrånet op mod alteret og at det senere er planeret med grus. Derved var bevaret det oprindelige fundament for døbefonten, der har stået midt i kirken, lidt oven for de to indgange, der fra først af var. På fundamentet, 180 cm i omkreds og med trappetrin, har døbefonten været anbragt. Den er nu flyttet fra koret til overfor prædikestolen. Kun i én dansk kirke, i Vig, også i Ods herred, har man fundet et tilsvarende fundament. Ellers er normalt alt fjernet, da der blev indført kirkebænke. De murede vægbænke er i kirkens vestlige del velbevaret. Murrester, som igen er tildækket, i skibets vestgavl, under buen til det omkring 1400 opførte tårn, syntes at vise, at kirken er blevet bygget som en herremandskirke med særligt pulpitur for en højtstående, muligvis kongens foged.

Endvidere fandtes i korgulvet nær alteret nogle stumper tøj, der viste sig at være guld- og silkeindvirket, en knogle

Geodætisk Institut. Eneret.

Højby Kirke. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

og nogle sammenkrøllede blystykker, der har været en alterkalk af bly, derfor antagelig en gravkalk, et udstyr, som var forbeholdt højere gejstlige som symbol. Der kendes ialt kun otte sådanne gravkalke. Sammenholdes disse fund med det hidtil gådefulde kalkmaleri på korets nordvæg af en knælende gejstlig under familien Finkenows våbenskjold, må det sikkert være Norges – iøvrigt højst upopulære – ærkebiskop fra 1382, Niels Jacobsen Finkenow, der er begravet og afbildet i kirken. Han døde 1386 efter at være rejst fra Nidaros til Roskilde, medbringende en del af domkirkens kostbarheder, som dog blev leveret tilbage.

Kalkmalerierne på hvælvingerne har gjort kirken berømt. De er fra omkring år 1400.

Billederne i koret, hvor præsteskabet opholdt sig, er alle om Dommens dag og et par engle-skikkelser regnes for hovedværker i dansk kunst.

Figurer fra den sengotiske altertavle i Højby Kirke. De er fra den del af tavlen, der viser Kristus' vandring med korset til Golgatha. Nationalmuseet fot.

I den billedbibel, menigmand havde for øje, fængsles man af prægtige billeder af Skt. Olavs kapsejls med broderen om Norges trone – han gav sig tid til at holde messe og sejle derefter så hurtigt, at en pil afskudt fremefter, faldt i vandet bag skibet – af Skt. Georg og Dragen, af smedenes helgen, der skor en hest, efter at den onde ånd er jaget ud af den osv. Kunstnerisk fremragende er de hellige tre konger og fremstillingen i templet.

Til Højby Kirke er knyttet folkeviser, optegnelser, sagn og digtning om ridder Ebbes Døtre, der julenat engang i første halvdel af 1200-årene skal have dræbt deres forførere i kirken, hvorefter den i syv år var bandlyst og lukket. Folkeviserne skildrer, hvorledes to unge mænd brød ind på gården Burø – senere sat i forbindelse med Borren – mens hr. Ebbe var på rejse, og de to drab i kirken under julemessen:

*Det var Ebbes døtre to
de ganger i kirken ind,
de bar så meget af røde guld
og sværd under skarlagenskind. –*

Også Oehlenschlägers Dina handler om de to ridderdøtre – og blodpletter, der ikke ville forsvinde.

Til Klintebjerg

Fra kirken fortsættes gennem Højby mod Stenstrup og Lumsås, men der drejes til højre ved vejskiltet *Tengslemark*. På sidevejen passerer man først tæt forbi en af de rigtig gamle fir-længede, hvidkalkede bindingsværksgårde med høje træer omkring. Den er værd at kigge lidt på fra vejen. Når man er oppe ad en stejl bakke, ligger til højre en meget dekorativ stendysse, men den har længe været helt skjult af bevoksning. På højdedraget er en af sognets store minkfarme.

Og så skal man iøvrigt holde stille ved den frodige grøftkant og se på udsigt.

Den store flade mellem højdedraget og de gamle strandvolde indenfor Kattegatskysten var i sin tid Klintsø – og

Højby Kirke er prydet med gotiske kalkmalerier fra omkring 1400. Her ser man de fortabtes vandring til Helvede, et uhyres gab. Foran går en kirkens mand, og en engel prøver med sit sværd at bryde hans lænker.

I den østlige hvælvning i Højby Kirke ses på et kalkmaleri smedenes helgen Skt. Løje eller Skt. Elegius, der lige har uddrevet en ond ånd af hesten. Nu skor han dens ene ben. Man har taget benet af hesten, så den smedeklædte helgen lettere kunne udføre arbejdet.

Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

længere tilbage, i stenalderen, var det et sund, der strakte sig også over det meste af Sonnerup Skov vest for det prægtige højdedrag, der hæver sig bag Klint by og når 35 meters højde i bratte skrænter ud mod havet. *Klintebjerg*, som det hedder, var en ø og på læsiden ind mod det smalle sund er fundet en stor køkkenmødding fra dengang, østers var daglig kost.

Ud mod havet er store dele af klinten dels skyllet bort og af havet lagt til kysten andre steder, dels efterhånden fjernet ved grus- og kalkgravning. Klinten er dannet af smeltevand ved aflejring af grus og store kalksten med flint, da fortidens ismasser i Sejerø Bugt havde randen her. Det lykkedes ikke Danmarks Naturfredningsforening at få fredet Klintebjerg mod bebyggelse, men der er fredet en sti på randen af skrænterne mod havet, kendt af botanikere for deres usædvanlige alsidige planteliv. Om udsigten herfra skrev forfatteren og globetrotteren Holger Rosenberg, der foretrak kysten her ved Nyrup Bugt for, hvad han ellers havde set, og slog sig ned her: »Den, der en stille sommeraften, når havet ligger solglitrende for ens fod, eller en uvejrsdag, når det brølende slynger sit saltvandssprøjt helt op over klinten, har stået heroppe, glemmer aldrig dette syn. Endnu mindre, hvis han fra Klintebjerg har overværet en af disse solnedgange, som Ods herred er berømt for. Havet dybt nede, uden grænse, landet bag ved i store, runde bakker, som pludseligt størknede grønne dønninger, Sjællands Odde langt i vest, og et vældigt panorama af land til de andre sider – alt dette er af en så storladne og betagende skønhed, at det uudsletteligt præger sig i sindet.«

Klintsø – eller *Klintesø* – er så sent som i 1832 beskrevet som en sø på 463 tønder land, fiskerig og med 2-6 alen vandstand. I 1856 solgtes den ved auktion af staten til en privatmand til udtørring. Trods mange forhindringer, bl.a. sandflugt over afvandingskanaler, lykkedes det at få store korn- og græsmarker på den tidligere søbund. Nu rykker sommerhusene frem fra flere sider, og Klintsø Gårds hovedbygning er blevet rekreativshjem.

Der kan skydes genvej til Stenstrup, når man er nede af

Det 35 m høje Klintebjerg i Højby sogn. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

bakken og ude på Nykøbing-Odden vejen. Men hvis man vil se sommerhusland, skal man gennem Nyrup. En lille sidevej før vejkrydset fører forbi en jættestue og gennem noget af landsbyen – og så er man hurtigt ude på Klint-vejen langs Kattegat. Fra den allerførste udstykning af store strandgrunde ligger smukke arkitekttegnede sommerhuse på strandvolden med dens enebær og lyng eller fyrretræer.

Hvis man vil se udsigten fra Klintebjerg, skal man dreje til højre ved vejskilt Fiskerimolen – og samme vej tilbage. I tidligere kalkværkshuse har FDF gennem mange år haft sin Klintebjerg-lejr.

Straks efter Klint Kro svinges til venstre mellem gamle Klintgårde og man har så på højre hånd smukke slugt-partier på vestsiden af Klintebjerg.

Der går en lille vej fra til den særprægede *Sonnerup Skov*, der med sin skrå, vindskårne bræmme af tjørn, enebær og fyr

som panser næsten når stranden, og som med sine bløde, hemmelighedsfulde granveje indenfor er et stilfærdigt vidunder for besøgende.

Lumsås, Troldhøjen og Stenstrup

Efter denne rundtur om Klintesø er man igen på vejen til *Lumsås*, hvor man lige før kirken drejer af til venstre mod *Stenstrup* og *Højby*, men ved møllen standser et øjeblik for at se udsigten over hele landskabet omkring *Sejerø Bugt* – fra *Sjællands Odde* i vest til *Høve* bakkeland i syd og med et vældigt sommerhusland delvis skjult af plantager.

Lumsås Mølle har gennem et par hundrede år stået her på randen af den 7-8 km lange ås, der har givet byen navn, som et vartegn for landsbyen. Den er nylig istandsat, takket være navnlig *Lumsås Bylaug*.

Vejen går brat nedad mod *Lyngene*, der for blot et halvt hundrede år siden var øde og næsten værdiløse arealer, fordelt blandt gårdene i de respektive landsbyer indenfor. Og vejen fortsætter langs foden af åsen. På en lille bakkerand ved et vejsving ligger, tilgængelig for besøgende ved henvendelse i kiosken eller huset overfor, den dobbelte jættestue i *Troldhøjen*, det bedst kendte blandt *Ods herreds* mange oldtids-gravminder.

Det ene kammer var gjort tilgængeligt allerede 1808, men først hundrede år senere skete der en grundig undersøgelse af de to kamre, der har hver sin lange, kun en meter høje indgang. Der blev fundet rester af ca. 100 gravlæggelser, mange har været spædbørn og den dobbelte jættestue har gennem nogle hundrede år for 3-4000 år siden været i brug som gravkamre. De to rum med deres imponerende væg- og dæksten er hver ca. 6¹/₂ m lange, 2³/₄ m brede og 2¹/₄ m høje.

Ved indkørslen i *Stenstrup* har man på højre hånd *Stenstrup Forsamlingshus*, bygget for *Højby sogn* 1881 som det første i *Ods herred*.

På venstre hånd ligger lidt efter *Stenstrup Museum*, der har sin egen historie – og en rig og alsidig samling, af særlig interesse, fordi det er fra et enkelt sogn, og man tidligt

Jættestuen i Stenstrup. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

begyndte at samle. Historisk interesserede kaldte i 1907 sammen til et foredrag og en husflidsudstilling, derefter til en udstilling i forsamlingshuset af gamle ting – og der kom ca. 1000 genstande. Lidt senere erhvervedes skibsklokken fra det ved Odden sunkne Prins Christian Frederik, klokken var i brug som madklokke på Ellingegård. Fra 1911 har museet haft egen bygning. En blind mand var initiativtager og første bestyrer.

Fra museet køres ad Højby-vejen til *Gudmindrup*, hvor der drejes til højre. Er man bange for primitive småveje drejes straks efter til venstre, men her kan man ellers se sommerhusland af helt anden karakter end ved Nyrup-bugten og karakteristisk for det, som er opstået på de magre lyngarealer. Nogle steder, hvor lyngen var bekæmpet til fordel for agerbrug, er den hurtigt kommet igen efter udstykninger – til lige så stor glæde, som da den var blevet fjernet.

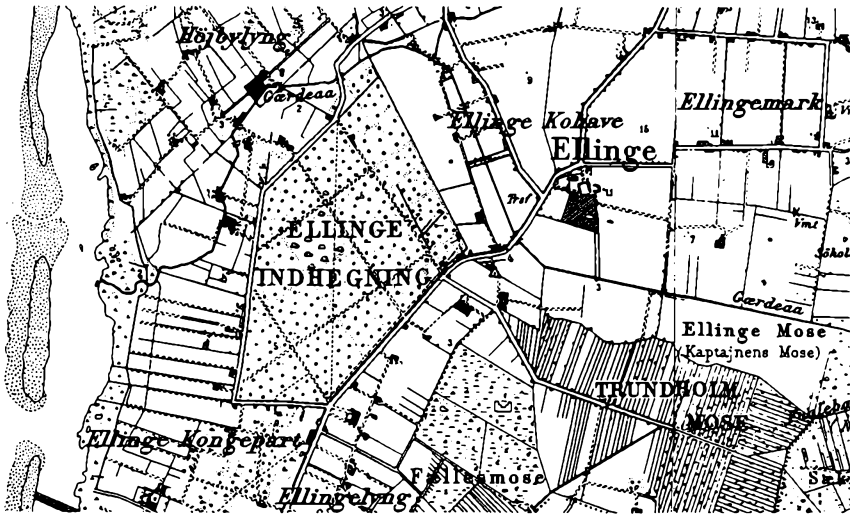
Lyngene, Ellinge Skov og Koreulen

Man kører ned mod *Lyngene* – Stenstrup, Tengslemark, Gudmindrup, Højby, Hønsinge, Vig og Jyderup Lyng – med en ganske dejlig udsigt over bugten og sommerlandet. Hvis man vil en afstikker til den bedst mulige badestrand, følges asfaltvejen. Ved stranden står en mindesten over en sjællandsk Søren Kanne. Ellers fortsættes ad Gudmindrup Strandvej og videre ad grusvejen langs åsen. Hvor der står et vejskilt, Åsen, køres til højre ad småveje med så poetiske navne som Måneskin og Pollux og derefter følges Kristinevej, der længere fremme også hedder Mælkevej og Højby Lyngvej, og ad asfaltvejen, man kommer ud til, køres til højre langs Ellinge Skovs vestside.

Ellinge Skov er anlagt i begyndelsen af 1800-årene på et 127 ha stort område af gammel havbund indenfor strandengene. Det er en statsskov, men på den fattige jordbund den af alle vore skove, der har lavest bonitet. Faldne grene og stammer får lov at ligge og gro til med mos, det er en eventyrskov til dejlige spadsereture mellem afvekslende trævækster. Tørken i 1959 ramte den hårdt, og en del af skoven skal nu åbnes til brug som campingplads – som nabo til et stort sommerhusområde og kun en km fra stranden.

Det er en smuk tur langs det lyng- og kratbevoksede skovgårde. Ved enden af skoven drejes ad grusvejen til højre mod stranden. Og her oplever man et usædvanligt naturfænomen.

Koreulen hedder en 3-4 km lang klitrække på foreløbig 30 ha, som havet har lagt til i løbet af de sidste 50-60 år. Nogle mener, at det var den voldsomme julestorm i 1902, der skabte begyndelsen. Fra et næs, som havet havde dannet syd for Lumsås, voksede tange og øer frem ca. 100 m fra kysten med en lagune med stille vand imellem. Denne lagune er med kun ca. 25 cm vanddybde ved at gro til fra begge sider og har forlængst gjort den gamle kyst ubrugelig som badestrand. Til gengæld har man fået en langt bedre strand, hvor sandklitter og klitvegetation vokser i bredde og højde, så Sejerø Bugt allerede nu på store strækninger kan konkurrere med

Geodætisk Institut. Eneret.

Vesterhavet, blot skal man langt ud for at kunne svømme.

Ved Ellinge Skov og to andre steder fører lange træbroer over lagunen til klitrækken, som er mindre udviklet, jo lænere man kommer sydpå i bugten. I løbet af et halvt hundrede år ventes Korevlen at blive landfast – og måske er der til den tid opstået en ny revle udenfor. En bræmme af landjorden, ialt ca. 45 ha, er fredet sammen med Korevlen. Der indrettes parkeringspladser og bilvej ud på revlen nordfra, så der er af havet, staten, kommunerne og fredningsmyndighederne sørget godt for de foreløbig 4000 sommerhuse ved Sejerø Bugt alene i Højby kommune.

Forøvrigt viste det sig under fredningssagen, at gangbroerne var ulovlige. De var nok lagt over en lagune, men det var søterritorium, og så krævedes ministeriel tilladelse.

Fra parkeringspladsen ved Korevlen køres tilbage til Ellinge Skov og ud til landevejen til Høve. Den følger kystlinien indenfor plantager, der har lukket sig omkring lyng og sommerhuse med private veje til stranden. Et par steder er der dog offentlig vej, og fra Vig kommune har et privat konsortium på et tidligt tidspunkt forbilledligt sørget for stor

og smuk opholdsplads for beboerne på besøg ved stranden.

Iøvrigt er denne strandvej ved at få karakter af gade gennem sommerlandet med butikker, benzintanke og dertil hørende reklameskilte. Der er restauranter på Ellinge og Hønsinge Lyng og en restaurant lige før man når den vestlige af de to store veje gennem Ods herred, vejen over Høve.

Uroksen fra Vig og Trundholm Mose

Her svinger man til venstre mod Nykøbing, men kort efter følges vejskilt Jyderup Skov til højre. Det er en smuk køretur ad en mindre asfaltvej langs skoven med dens gamle kampestensdige. Lige efter skoven når man frem til en større vej, vejskilt Jyderup, men man skal blot skråt over vejen til en meget beskeden vej, nærmest en markvej. Når man har kørt ca. 400 m op ad den, standser man ved siden af en ikke helt ubeboet, men tilsyneladende øde gård og har på sin højre side en blanding af krat og have. Man har lov at gå derind. Man finder en ganske lille sø med idyllisk krat- og søbevoksning. Man står ved en lille rest mose og ved en meget stor kampesten med indridset tegning af en anskudt urokse. Den er rejst af Ods herreds Turistforening.

Ods herred har to findesteder for et par af Nationalmuseets mest berømte oldtidsfund, Solvognen fra Trundholm Mose – som er denne turs næste mål – og *Uroksen fra Vig*. De indtager hver sin særstilling indenfor henholdsvis bronzealder og stenalder. Iøvrigt er nylig en stor bronzealder-boplads afdækket ved Jyderup Skov.

Under tørvegravning i sommeren 1905 blev uroksen fundet. Ejeren, parcellist Jens Peter Jensen, sørgede for, at sagkyndige foretog udgravningen. Det er det eneste fund, der giver direkte levn af stenalderens store dyr og samtidig værdifulde kulturhistoriske oplysninger. I skelettet af uroksen, der har været ca. 4 m lang og 2 m i skulderhøjde og med meterlange horn, fandt man to steder i dens ribben flintepilespidser. Den havde tidligere været ramt af en pil fra de omstrefjende stenalder-jægere, men ribbenet havde reddet dens liv. Det andet sår har været frisk, da den døde. Pilespidsen,

Korevlen i Højby sogn er et eksempel på, hvorledes der stadig dannes nyt land. Erik Mikkelsen, Lumsås fot.

den flækkede flint, er trængt længere ind, det store dyr er flygtet ud i mosens vand og dynd og er sunket til bunds. Tre pile er sendt efter den. De lå ved dens bryst. Det skete for 9-10.000 år siden. I en tid, da bævreasp og birk var dominerende i bevoksningerne, og det næste plantelag under skelettet var istidens polarplanter.

Der var noget stærkt betagende ved at stå ved denne sten i den sidste rest af mosen, dengang stedet var velholdt. Nu er det kun ganske enkelte turister, der finder det.

Der er lige plads nok til at vende vognen for at køre de 400 m tilbage og fortsætte gennem den hyggelige landsby Jyderup og ud til Holbæk-Nykøbing vejen. Den følges nordpå til Kollekolle. Straks efter at Kalundborgvejen er gået fra, drejes til venstre mod Ellinge ad en lille asfaltvej, der bliver til en allé, som i skarpe knæk fører over *Trundholm Mose*.

Engang gik Sejerø Bugt helt ind til, hvor denne vej begyndte ved landevejen. Men landet hævede sig, og havet førte sten og grus og sand ind i bugten og byggede strandvolde, der lukkede den inderste del inde. Og som ved den proces, der nu foregår nogle kilometer længere ude, groede vandet i denne store lagune til og blev mose. Med tiden blev jordbunden så fast og afvandet, at man kunne begynde at pløje. Første gang ploven gik over den del af mosen nærmest Ellinge, Trundholm Mose i den sydvestlige del af Højby sogn, kom solvognen for dagen.

Og en morsom hest blev en lille tid legetøj for nogle drenge. Solvognen kom for dagens lys en septemberdag i 1902.

Der var ingen Oehenschläger til højstemt at hylde Solvognen som Guldhornene, men adskillige linier kunne godt passe, også da dette gamle guld »klinger i muld«:

*Guddomsglorien ombæver
Evighedens underværker!*

Mosen var statsejendom, og opsynsmand Fr. Villumsen, der gik bag ploven, tog hesten med sig og pløjede videre. Da han næste gang pløjede på findestedet, kom en rund bronseskive til syne – og flere sammenkrøllede stumper, da han så efter. Da senere Nationalmuseet blev underrettet, fandt man endnu elleve brudstykker.

Om Solvognen, der er enestående i verden, skal ikke fortælles nærmere her. Den er velkendt af de mange, der har set den eller læst om den. Den er lavet for ca. 3000 år siden. Den meget fint ornamenterede hest er i sig selv den ældste større skulptur fra vor oldtid. Den trækker den guldbelagte solskive, der er 25 cm i diameter, og hest og sol er sammen anbragt på hjul, så det hele kan trækkes.

Som kunstværk er Solvognen fremragende og den illustrerer tidens opfattelse af solens bevægelse – trukket af en hest eller sejlet på et skib.

Solbilledet kan have været brugt under den hedenske kult, dengang man tilbad solen. Under alle omstændigheder er

Solvognen fra Trundholm Mose. Nationalmuseet fot.

den en dag ofret. Hvorfor er en gåde, som både den og mosen gemmer på. Man har krøllet den sammen og lagt den ude på den øde mose. I 3000 år har ingen rørt den.

Når man ad vejen over mosen har passeret kanalen og nærmer sig Ellinge Skov, står der – på Odsherreds Turistforenings initiativ – ved vejen en stor sten med Solvognen indridset og med teksten: Solvognen fundet i Trundholm Mose 1902.

Det var ikke lige netop på dette sted, men et stykke inde bagved på marken, hvor det er svært at finde Nationalmuseets sten på findestedet.

Ved Ellinge Skov køres til højre. I et sving passerer *Ellingegård*. Her lå i middelalderen en hovedgård som len under Roskilde bispestol, senere ejedes godset bl.a. af rentemeister Henrik Müller og den berømte anatom fra 1600-tallet, professor Thomas Bartholin, og i over hundrede år var det

TURE I ODS HERRED

forenet med Annebjerg. Hovedbygningen fra 1790 er ombygget af cand. jur. Jacob Holm, der købte Ellingegård 1843. Senere er en stor del udstykket.

Vejen fører til Højby og man kører gennem byen og videre til Stårup, krydser her landevejen Holbæk-Nykøbing og tager den smukke tur over Annebjerg og ad Strandvejen langs Isefjord til Nykøbing.

Stedregister

- Adelersborg 30, 108
Annebjerggård 26,
60, 64 f., 89, 91,
122, 124
Asnæs 24, 26, 49 f.,
62, 77, 100, 103
Asnæs Kirke 22
Avdebo 5, 8, 32 f.
Bjergene 57
Bjergesø 30, 111
Borrebakken 27
Borrevang 131
Brændeshøj 100
Bråde 128
Draget 3, 5, 24, 30,
69, 106
Dragsholm 26, 28-31,
62, 71, 106-109
Dutterhøjene 21, 100
Dybesø 11, 15, 57,
117-119
Ebbeløkke Bakke 89
Egebjerg 9, 70
Egebjerg Kirke 126
Egebjerg Mølle 125
Egebjerg Overdrev
68
Egebjerggård 122 f.,
125
Egemarke 28
Ellinge 24, 26
Ellinge Indhegning
14
Ellinge Lyng 3, 68, 144
Ellinge Skov 142
Ellingebjerg 131
Ellingegård 7, 26, 147
Engelstrup 23, 100
Eskildstrup 39, 43
Esterhøj 12 f., 102
Flyndersø 11, 15, 118
Frederikssund 6
Frederiksværk 6
Frenderupgård 19
Fårevejle 4, 13, 18, 23,
96, 112
Fårevejle Kirke 57,
109, 110, 112 f.
Glostrup 25
Gniben 9, 34, 50, 88,
92-95
Grevinge 20, 24, 40 f.,
62 f., 67 f., 70, 74,
97, 128
Grevinge Skov 128
Gudmindrup 11, 14,
25, 141
Gudmindrup Lyng 14
Gundestrup 5, 32 f.,
97
Halsnæs 119
Hemshøjgård 22
Herrestrup 19, 100,
128
Holbæk 6-8, 73
Holbæk Amts Sand-
flugtsplantage 118
Holte mose 68
Hundested 8, 53, 74,
114, 119
Højby 9, 11, 19, 20,
25, 46, 54, 61-63,
74 f., 77, 131, 148
Højby Kirke 58,
131-136
Højby Sø 27
Højsand 15, 57, 117
Hølkerup 25, 65, 126
Hønsinge 3, 9, 11
Hønsinge Lyng 14,
144
Hørve 30
Hørve Kirke 111
Høve 3, 12, 23
Høve Mølle 57, 102
Høve Stræde 12, 102
Isefjorden 3, 6-8, 18, 96
Isøre 29, 30, 116
Jyderup 4 f., 17, 21,
145
Jyderup Skov 14, 144
Kelstrup 25
Kildehusene 122
Kisserup Næbbe 5
Klint 42, 47, 49, 138
Klintebjerg 11, 18,
50, 57, 138 f.
Klintetoppen 103
Klintsø 50, 136, 138,
140
Knarbo Klint 105
Kollekollen 75, 145
Kongsøre 5, 7, 57
Kongsøre Nebbe 73,
127

STEDREGISTER

- Kongsøreskov 18, 19
 126
 Korevlen 15, 142 f., 145
 Korshage 16, 53
 Kulhuset 6
 Kårup Skov 105
 Lammefjorden 3, 5,
 8, 11, 13, 18, 24,
 30-33, 69, 96 f., 112
 Linealen 60
 Lumsås 9, 20, 57,
 59 f., 65, 76 f., 88
 Lumsås Mølle 65, 140
 Luntebjerg 100
 Lynæs 6
 Lårbjergbakkerne 48
 Maglehøj 102
 Malerhuset 58, 62
 Mantzhøj 124 f.
 Markeslev 5
 Mosby 26
 Nakke 9, 35, 38, 114
 Nakkeland 121
 Nekselø 106
 Nekseløbugten 58
 Nordre Vig 22
 Nordstrand 34, 57, 68
 Ny Fårevejle 112
 Nygård 28, 130
 Nykøbing 3-5, 7 f., 23,
 30, 40, 63, 74, 77,
 79-87
 Nykøbing Bugt 11,
 121
 Nykøbing Kirke 83-85
 Nyrup 25, 60, 139
 Næsholm 27, 130
 Nr. Asminderup Kirke
 130
 Nørrevang 15
 Odden 26, 65, 89-92
 Ordrup 57, 60
 Ordrup Mølle 104
 Ordrup Næs 18, 104 f.
 Orø 127
 Overby 25, 88 f.
 Overby Lyng 50, 88
 Overby Overdrev 68
 Plejerup 58
 Pottegården 60
 Ringholm 121
 Roskilde 7
 Rødegård 28
 Rørvig 6, 9, 15, 26,
 30, 33, 42, 44 f., 57,
 59 f., 62-65, 68, 70,
 73, 77 f., 114, 117 f.,
 120
 Rørvig Halvøen 11, 15
 Rørvig Kirke 27, 64,
 119 f.
 Sanddobberne 58, 106
 Sejerø 30, 54 f.
 Sejerø Bugt 9, 14, 17,
 19, 59, 88, 146
 Sekshøj 59
 Sidingefjord 18 f., 31,
 88, 128 f.
 Sjællands Odde 9, 11,
 15, 34, 88-95
 Sjællands Rev 50, 93,
 95
 Skamlebæk 21 f., 103
 Skansehage 11, 16, 29,
 116
 Skippinge herred 30
 Smidstrup 100
 Snekkeløbet 95
 Sonnerup 37, 41
 Sonnerup Skov 138
 Starreklinte 111
 Stenstrup 20, 23, 140 f.
 Stokkebjerg Skov 126
 Storeborg 27
 Stårup 47, 148
 Svinninge 4, 8, 24,
 128
 Svinninge Møllegård
 63, 75, 129
 Svinninge Vejle 32
 Syvhøjene 21, 121
 Torrendrup 100
 Troldebjerget 121
 Troldhøjen 140
 Troldstuerne 20
 Trundholm Mose 11,
 14, 22, 144, 146 f.
 Tuse herred 30
 Tuse Næs 5, 73
 Vallekilde 30, 75, 111
 Veddinge 24, 45 f., 48,
 103 f.
 Veddinge Bakker 3,
 57, 60
 Vejleby 25
 Vejlekro 4 f.
 Vejrhøj 3, 9, 11, 30,
 32, 100, 106, 111
 Vestervang 92
 Vig 24, 77, 128, 132,
 144
 Vig Lyng 14
 Vindekilde 28, 111
 Yderby 88 f., 92
 Yderby Lyng 50, 92
 Yderdybet 95
 Åstofte 20 f.

